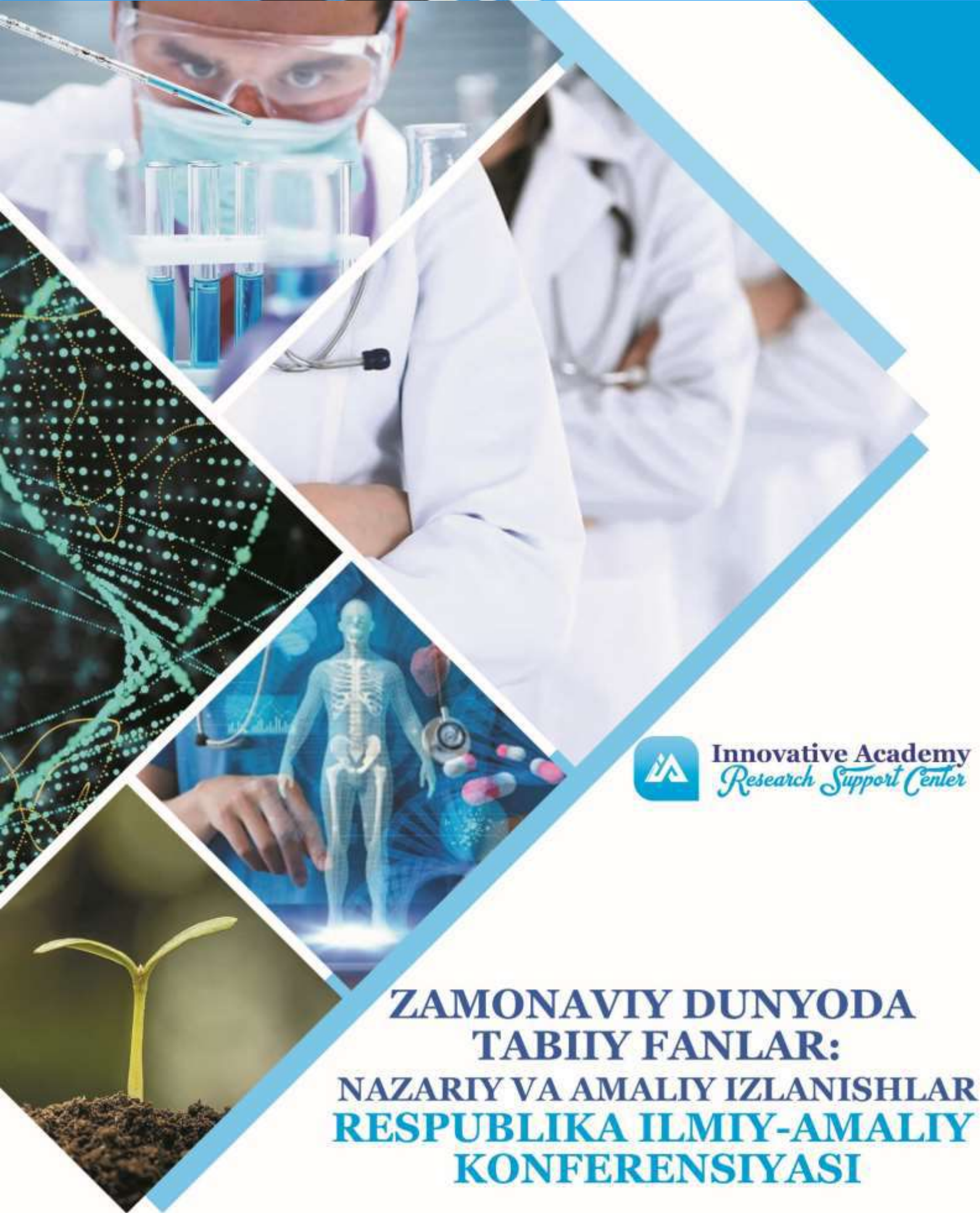

Innovative Academy
Research Support Center

**ZAMONAVIY DUNYODA
TABIY FANLAR:
NAZARIY VA AMALIY IZLANISHLAR
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYASI**

zenodo

INTERNET
ARCHIVE

OpenAIRE

08
2022
FEBRUARY

innacademy.uz

**«INNOVATIVE ACADEMY» ILMIY TADQIQOTLARNI
QO'LLAB-QUVVATLASH MARKAZI**

**«ZAMONAVIY DUNYODA TABIIY FANLAR: NAZARIY VA AMALIY
IZLANISHLAR» NOMLI № 08-SONLI ILMIY, MASOFAVIY, ONLAYN
KONFERENSIYASI**

**ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO'PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION**

OpenAIRE

zenodo

innacademy.uz

**«ZAMONAVIY DUNYODA TABIIY FANLAR: NAZARIY VA AMALIY
IZLANISHLAR» NOMLI № 08-SONLI ILMIY, MASOFAVIY, ONLAYN
KONFERENSIYASI**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING 2020 YIL 2-MART KUNGI «ILM, MA'RIFAT VA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH YILI»DA AMALGA OSHIRISHGA OID DAVLAT DASTURI TO'G'RISIDA»GI FARMONIDA KO'ZDA TUTILGAN VAZIFALARNI IJROSINI TA'MINLASH MAQSADIDA «INNOVATIVE ACADEMY RSC» MCHJ TOMONIDAN TA'SIS ETILGAN «EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH (EJAR)» ILMIY-USLUBIY JURNALINING (O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTI ADMINISTRATSIYASI HUZURIDAGI AXBOROT VA OMMAVIY KOMMUNIKASIYALARNI RIVOJLANTIRISH AGENTLIGINING 1415-SONLI GUVOHNOMA HAMDA ISSN 2181-2020, WWW.INNACADEMY.UZ VEB SAYTI) «ZAMONAVIY DUNYODA TABIIY FANLAR: NAZARIY VA AMALIY IZLANISHLAR» NOMLI ILMIY, MASOFAVIY, ONLAYN KONFERENSIYASI E'LON QILINADI.

KONFERENSIYA TO'PLAMI ZENODO, OPEN AIRE, OPEN ACCESS VA INTERNET ARCHIVE BAZALARIDA INDEKSLANADI. KONFERENSIYA TO'PLAMIGA DOI RAQAMI BERILADI. KONFERENSIYA TO'PLAMIGA QUYIDAGI YO'NALISHLAR BO'YICHA MAQOLALAR QABUL QILADI:

1. BIOLOGIYA FANLARI
2. TIBBIYOT (TURLARI BO'YICHA)
3. FARMATSEVTIKA (TURLARI BO'YICHA)
4. KIMYO FANLARI
5. QISHLOQ XO'JALIGI FANLARI
6. VETERINARIYA

ESLATMA! KONFERENSIYA MATERIALLARI TO'PLAMIGA KIRITILGAN MAQOLALARDAGI RAQAMLAR, MA'LUMOTLAR HAQQONIYLIGIGA VA KELITIRILGAN IQTIBOSLAR TO'G'RILIGIGA MUALLIFLAR SHAXSAN JAVOBGARDIRLAR.

MUNDARIJA:

1	TIBBIY VEB SAYTLAR STRUKTURASI Ne'matov Nizom Ismatullayevich 1, Abdullayeva Gavhar Azizovna	1
2	АНОРГАНИК КИМЁНИ ЎҚИТИШДА ТАРИХИЙ МАЪЛУМОТЛАРНИ ҚЎЛЛАШ И.Б.Эгамбердиев 1, Э.Б.Қаршев	4
3	ОSHQOZON TRAKTI KLINIKASI VA POSTCOVIDAL SINDROMDA QON KETISH MECHANIZMI GAVHAR GAFUROVA, DILRABO IBROHIMOVA	7
4	ARPA UNINI SAQLASHDA UNDA KECHADIGAN JARAYONLARGA OMILLARNING TA'SIRINI TADQIQ QILISH Jabborova A.	11
5	ПЕДАГОГИКА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ФИЗИКАДАН ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТЛАРИНИ ЎТКАЗИШНИНГ ИННОВАЦИОН –МОТИВАЦИОН УСЛУБИЁТИ Ф-М.Ф.Н,ДОЦ.АХМЕДОВ АХАТ АХРОРОВИЧ, П.Ф.Ф.Д.,(PHD) ЎҚИТУВЧИ НАЖМИДДИНОВ МУРАТ КАМОЛОВИЧ Ахмедов Ёдгорбек Олимжонович 3	15
6	EDUCATIONAL POTENTIAL OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES AS A DIDACTIC MEANS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE Mirzayeva Shakhlo	19
7	PECULIARITIES OF THE QUALITY OF LIFE OF PATIENTS AFTER MYOCARDIAL INFARCTION Munisakhon Majidovna Makhkamova, Firuz Faxriddinovich Ergashev, Nargiza Mukhtarkhanovna Nurillaeva	22
8	LOYIHALASH FAOLIYATINI TASHKIL QILISH AMALIYOTI RAUPOVA M.H.	24
9	МОЙЛИ ЭКИНЛАРНИНГ БИОЛОГИК ВА ЭКОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ГАФАРОВА САИДА МУХАМЕДЖОНОВНА	27
10	ВЛИЯНИЕ СРОКОВ ПОСЕВА И НОРМ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ НА ПОКАЗАТЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВОЗДЕЛЫВАНИЯ ОЗИМОГО ЯЧМЕНЯ ЗУЛАЙХО ЯРКУЛОВА	31
11	ҚАРИҚИЗ ЎСИМЛИГИ ХАЛҚ ТАБОБАТИДА КАРИМОВА ЛОБАР ФАТУЛЛОЕВНА	34
12	ХИТОЙ БАРБАРИСИ ЖАББОРОВ БАХТИЁР ИСКАНДАРОВИЧ	37
13	THE PROCESS OF TRANSPIRATION IN THE LEAVES OF VARIOUS TREES IN THE KHOREZM REGION OF UZBEKISTAN MATKARIMOV NIZOMJON BAKHTIYOROVICH, ABDULLAYEVA MAFTUNA BAHODIR QIZI, MATNAZAROVA MALOHAT ISLAMBOYEVNA	39
14	ANOR (PUNICA GRANATUM L) O`SIMLIGINING XALQ TABOBATI VA ZAMONAVIY TIBBIYOTDA QO`LLANILISHI G`OIBOVA SEVARA AYUB QIZI	43
15	XORAZM VILOYATI LANSHAFTLARINING O'ZGARISHI SOBIROV JAVOXIR XAYRULLA O'G'LI, EGAMBERGANOVA DILRABO	45

	ILHAMOVNA, SADULLAYEVA ALFIYA DILSHOD QIZI	
16	ВОДОРОДНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ - ЭНЕРГИЯ БУДУЩЕГО СУЛХОНБЕРДИЕВ ШАХОБИДДИН	49
17	BOSHLANG'ICH SINFI ONA TILI DARSLARIDA SIFAT SO'Z TURKUMI BO'YICHA LISONIY KOMPOTENTSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI MAMAZOIROVA JANGIL HAMDAMOVNA	52
18	ЁШ ФУТБОЛЧИЛАРНИ МУСОБАҚАГА ОИД ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА НАТИЖАВИЙ МОТИВАЦИЯНИНГ АМАЛИЙ ЖИХАТЛАРИ ХАСАНОВ ОТАБЕК ХАМИДЖОНОВИЧ	57
19	ЁШ ФУТБОЛЧИЛАРНИ МАШҒУЛОТ ЖАРАЁНИДА ТАКТИК ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАСИГА ДОИР ХАСАНОВ ОТАБЕК ХАМИДЖОНОВИЧ	63
20	КЕЛАЖАК КАСБЛАРИ ВА ЎҚУВЧИ-ЁШЛАРНИ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ МАМАНАЗАРОВА НАРГИЗА КОМИЛЬДЖАНОВНА	68
21	TIBBIYOT TALABALARIGA ADABIYOTDAGI IJODKORLARNING BOG'LIQLIK JIHATLARI BUGUNGI KUN NUQATAIY NAZARIDA YAXSHIBOYEVA NIGINA ODIL QIZI, G'AFOROVA SITORA XOLMAT QIZI	73
22	QORAQALPOQ ADABIYOTINING KLASSIK NAMOYONDASI BERDAQ IJODIYOTINI O'RGANISHNING MOHIYATI JURAKULOV JAMOL KOMILOVICH, YULCHIEV SHUKURULLO XAYRULLA O'G'LI	77
23	TALABA YOSHLARNING JAMIYATDA ILMIY VA MA'NAVIY SALOHİYATINI OSHIRISHDA ADABIYOTNING O'RNI IMOMOVA GAVHAR, MAXMASOATOVA FAYYOZA FOZILOVNA	81
24	QORAQALPOQ SHOIRI BERDAQ – MEHNATKASH XALQ KUYCHISI G'AFOROVA SITORA XOLMAT QIZI	85
25	BUYUK ADIB, SHOIR, BAXSHI IJODKOR QORAQALPOQ ADABIYOTI NAMOYONDASI YAXSHIBOYEVA NIGINA ODIL QIZI	88
26	SIYOSIY REKLAMA ALOQA SHAKLI SIFATIDA HAKIMOV G'AYRAT TOJIBOYEVICH	91
27	YAKKA KURASHI MUSOBAQASI PSIXOLOGIYASINING TAVSIFI, TAHLILI, MUSOBAQA OLDI PSIXOLOGIK TAYYORGARLIK KO'RISH TIZIMI ABDUMURODOV RASHID HAYITBAYEVICH	95
28	BERDAQNING AHMOQ PODSHO DOSTONI TAHLILIIY NUQTAIY NAZARDAN BUGUNGI KUN BILAN BOG'LIQLIK JIHATLARI HAMIDOV AKMALJON OTABEK O'G'LI, ADASHBOYEV IMOMJON ABDUVOHID O'G'LI	101
29	BUYUK SIYMODAN QOLGAN IZLAR SHAMUDINOVA FERUZA MIRXAMITOVNA, NOMOZOVA GULNOZA RAHIM QIZI	104
30	ПОРТЛАШ ҚОБИЛИЯТ ВА УНИ БАХОЛАШДА “СПОРК” МОСЛАМАСИДАН ФОЙДАЛАНИШ АФЗАЛЛИГИ ИШТАЕВ ЖАВЛОН МАВЛОНБОЕВИЧ, САДИҚОВ УСМОН АСҚАРОВИЧ	108

31	PSORIAZ KASALLIGINING BEMORLARDA BIRLAMCHI HOLATI UNING OLDINI OLISH CHORA-TADBIRLARI HAQIDA XULOSALAR OCHILOVA GULSORA SHAMSITDINOVA	131
32	PSORIAZ KASALLIGINING BEMORLARDA BIRLAMCHI HOLATI UNING OLDINI OLISH CHORA-TADBIRLARI OCHILOVA GULSORA SHAMSITDINOVA	132
33	БАҲО МУНОСАБАТИНИНГ НОВЕРБАЛ ВОСИТАЛАРДА ИФОДАЛАНИШИ СУЛАЙМАНОВА НИЛУФАР ЖАББОРОВА, САЙФУЛЛАЕВА ЛАЙЛО	137
34	ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР – ДУНЁНИНГ ЕТАКЧИ МАМЛАКАТЛАРИ ТАЖРИБАЛАРИ СУЛАЙМАНОВА НИЛУФАР ЖАББОРОВА, САЙФУЛЛАЕВА ЛАЙЛО	140
35	ARPA O`SIMLIGINING XALQ XO`JALIGIDAGI AHAMIYATI MAFTUNA ABDIMO`MINOVA ALISHER QIZI	143

TIBBIY VEB SAYTLAR STRUKTURASI

Ne'matov Nizom Ismatullayevich¹, Abdullayeva Gavhar Azizovna²

¹ Samarqand Davlat Tibbiyot instituti assistenti

nematovnizom1@gmail.com,

² Samarqand Davlat Tibbiyot instituti talabasi

gavdullayeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6280825>

Annotatsiya: Tibbiyot bilan bog'liq bo'lgan veb-saytlar va ulardan foydalanish tobora rivojlanib bormoqda va bu borada tabiiki ayrim muammolar ham yuzaga keladi. Vizual tuzilma bo'lgan sog'liqni saqlash veb-saytlarining sifatiga turli omillar ta'sir qiladi.

Kalit so'zlar: veb-sayt, sog'liqni saqlash, visual, dizayn, milliy yo'riqnoma.

KIRISH

Tibbiy veb-saytlarda sog'liqni saqlash va tegishli muammolar, ularni boshqarish bilan bog'liq turli xil ma'lumotlar, maslahatlar, qo'llanmalar, tavsiyalar va baholashlar mavjud. Ushbu veb-saytlar bemorlar va ularning oila a'zolarini ma'lumot bilan ta'minlash orqali qo'llab quvvatlaydi va ularga kengaytirilgan ma'lumotlar mavjudligiga qaramay, bemor va shifokorning o'zaro munosabatlarini yaxshilashga yordam beradi. Bundan tashqari, Internetga asoslangan ma'lumotlar odamlarning o'z-o'zini parvarish qilish masalalari va tibbiyot provayderlar bilan o'zaro munosabatlari bilan bog'liq umumiy qarorlariga ta'sir qiladi. Odamlar o'zlariga g'amxo'rlik qilishda ishtirok etishlari uchun yuqori sifatli ma'lumotlarga muhtojdirlar. Biroq, internetda malakali ma'lumotlar talab qilinadigan standart mavjud emas va veb-saytlardagi ma'lumotlar nazorat qilinmaydi. Bu shuni anglatadiki, ba'zi veb-saytlar professional ko'rsatmalarga mos kelmaydigan past sifatli yoki noto'g'ri tarkibga ega ma'lumotlarni nashr etishi mumkin. Shuning uchun, odamlar past sifatli ma'lumotlarga duch kelishadi[3].

ASOSIY QISM

Oddiy foydalanuvchilar sifatli onlayn ma'lumotni baholay olmasligi va aniqlay olmasligini hisobga olsak, ularning sog'lig'iga tibbiy veb-saytlar tahdid solishi mumkin. Shunday qilib, ishonchlilik va ishonch haqida xavotirlar ortib boradi. Turli omillar tibbiy veb-saytlar sifatiga ta'sir qiladi, veb-sayt dizayni ana shu omillardan biridir. Joriy tadqiqot sog'liq bilan bog'liq veb-saytning vizual tuzilishini foydalanuvchilarning sifati va ishonchlilik haqidagi qarashlarini tushuntirishga qaratilgan. Bundan tashqari, bunday veb-saytlarni loyihalash bo'yicha keng qamrovli qo'llanma zarurligi muhokama qilinadi[1].

Umuman olganda, tibbiy veb-saytlar sifatiga turli omillar ta'sir qiladi va veb-sayt dizayni ana shu asosiy omillardan biridir. Veb-sayt tuzilishi, asosan veb-saytlarning turli qismlari o'rtasidagi munosabatni ifodalaydi va veb-saytning turli qismlarining funktsiyalarini ham tasniflaydi. U navigatsiya dizayni, vizual dizayn, axborot arxitekturasini, sahifa tartibi, estetik va vizual estetik muvozanatni o'z ichiga oladi. Veb-saytlarning umumiy grafik ko'rinishi, sahifa elementlarini joylashtirish, kontent taqdimoti, tasvirlar va ommaviy axborot vositalaridan foydalanish veb-saytning ko'rinishi va jalb qilishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun tibbiy veb-sayt vizual tuzilishining foydalanuvchilarning ushbu veb-saytlarga bo'lgan ishonchidagi roli turli matnlarda boshqa omillarga qaraganda ko'proq ahamiyatga

ega. Bundan tashqari, veb-saytning tashqi ko'rinishi salomatlikni baholash vositalari tomonidan ko'rib chiqiladi. Masalan, ma'lumotlarga kirish uchun zarur bo'lgan oltita mezonlardan biri sifatida qabul qilinadi. Europe2002 da tibbiy veb-saytning sifatini baholash nufuzli vositalardan biri hisoblanadi[3]. Netscoring vositasida tibbiy veb-saytlarni baholashning sakkiz mezonidan biridir.

Professional dizaynerlar veb-sayt dizayni a'lo darajada chiqishi uchun birinchi qadamdir.. Foydalanish ko'rsatmalari muhim, chunki u yangi foydalanuvchilar uchun foydalidir. Shuningdek ko'rsatmalarni qo'llash va oldindan belgilangan mezonlar foydalanuvchilarga turli xil funksiyalardan foydalanish imkonini beradi. Bundan tashqari, veb-saytning asosiy va foydali xususiyatlari yaxshi dizayni tufayli aniq namoyon bo'ladi. Bular foydalanuvchilarning undan yaxshiroq foydalanish qobiliyatini oshiradi.

Tibbiy veb-saytlarni loyihalashda internet foydalanuvchilarida Masalan, shrift o'lchami, shrift turi, qo'llaniladigan ranglar, paragraf uzunligi, asosiy buyumlar joylashuvi, rasmlar va rasmlardan foydalanish yaxshiroq tushunish va boshqalar elementlardan iborat[4].

Xulosa

Tibbiy veb-saytlarining ko'rinishining asosiy xususiyati foydalanuvchilarning ularga bo'lgan ishonchiga ta'sir qiladi. Shunday qilib, sog'liq bilan bog'liq tashkilotlar o'z dizaynlarini yaratishga harakat qiladilar va maqsadli foydalanuvchilarni o'ziga jalb qiladigan tarzda ishlaydilar. Yomon dizayn foydalanuvchilarning tashkilot taqdim etgan xizmatlarga bo'lgan ishonchini xam yo'qotadi. Biroq, sog'liqni saqlash veb-saytlari dizayni bo'yicha xalqaro aniq bir qo'llanma mavjud emas. Faqatgina AQSh, Buyuk Britaniya va Avstraliya kabi davlatlarda tibbiy veb-sayt dizaynini loyihalash uchun bazi ko'rsatmalar mavjud. Ushbu ko'rsatmalar ular bilan bog'liq tashkiliy maqsadlar va foydalanuvchilarning ehtiyojlariga asoslanadi. Taniqli, xalqaro sog'liqni saqlash tashkilotlari tibbiy veb-saytlar dizayni vizual tuzilishini rivojlantirish bo'yicha tegishli ko'rsatmalar beradi. Keng qamrovli yo'riqnomani ishlab chiqish esa tibbiy veb-saytlarini loyihalash uchun foydali bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. SS Nabiyeva, AA Rustamov, MR Malikov, NI Ne'matov // Concept Of Medical Information // European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7 (7), 602-609 p, 2020
2. OB Akhmedov, AS Djalilov, NI Nematov, AA Rustamov // Directions Of Standardization In Medical Informatics // Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 2(2), 1-4 p. 2021
3. N.I. Ne'matov // Tibbiy veb saytlar yaratish samaradorligi // Academic Research in Educational Sciences, 3(2), 118-124 p.
4. Marshall LA, Williams D. Health information: does quality count for the consumer? How consumers evaluate the quality of health information materials across a variety of media. Journal of Librarianship and Information Science. 2006;38(3):141-56.
4. Kaicker J, Debono VB, Dang W, Buckley N, Thabane L. Assessment of the quality and variability of health information on chronic pain websites using the DISCERN instrument. BMC medicine. 2010;8(1):59.

5. Klein B, White A, Kavanagh D, Shandley K, Kay-Lambkin F, Proudfoot J, et al. Content and functionality of alcohol and other drug websites: Results of an online survey. Journal of medical Internet research. 2010;12(5).
6. Ivory MY, Megraw R. Evolution of web site design patterns. ACM Transactions on Information Systems)TOIS). 2005;23(4):463-97.

АНОРГАНИК КИМЁНИ ЎҚИТИШДА ТАРИХИЙ МАЪЛУМОТЛАРНИ ҚЎЛЛАШ

И.Б.Эгамбердиев¹, Э.Б.Қаршев²

¹ Жиззах давлат педагогика институтининг катта ўқитувчиси,

² Жиззах давлат педагогика институтининг доценти

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6281286>

Аннотация: Мақолада анорганмик кимёни ўқитишда тарихий маълумотларни қўллаш ва кимё дарсларида тарихий жараёнларини мавзуга маслаб ўтишдан иборат. Кимё ўқитувчиларининг, айнаи даврда, энг муҳим ва долзарб ҳисобланади. Кимёни ўқитиш жараёнида тарихий маълумотлардан фойдаланиш ҳақида фикр юритилган.

Калит сўз ва иборалар: Кимё ва унинг тарихи, кимёвий тафаккур ва унинг шаклланиши, кимёвий жамғарма, ўқитишнинг тарихийлик принципи.

Анорганмик кимёни ўқитишда тарихий маълумотларни дарсда фойдаланиш учун Кимёвий тафаккур кимёдек қадимий ва навқирон фаннинг шаклланиш шажараси ҳақидаги билимларсиз кемтик бўлади. Ахир кимёвий билимлар тайёр ҳолда мавжуд бўлмайди ва уларнинг бугунги бой захираси кўп сонли фидоий тадқиқотчилар меҳнати эвазига тўпланганлиги исбот талаб қилмайдиган тарихий ҳақиқатдир. Энг муҳим кимёвий ихтиро ва кашфиётлар, топилган, яъни кашф этилган кимёвий элементлар ва уларнинг муҳим бирикмалари ҳамда улар билан боғлиқ индивидуал ва умумий хусусиятлар кимларнингдир машаққатли меҳнати туфайли қўлга киритилгандир. Кимёвий тафаккурнинг шаклланиш тарихи анча чигал ва мунозараларга бой тарихий жараёндир. Олимларнинг яратувчанлик меҳнати ва моддий оламнинг генезиси ҳамда эволюцияси тўғрисидаги мутлақ ҳақиқатнинг шаклланиши-биз билишимиз шарт бўлган билимларнинг таркибий компоненти дир. Бундай билимлар, нафақат дунёқараш аҳамиятига эга, балки катта тарбиявий имкониятлар манбаи ҳамдир/1/.

Кимё ўқитувчиси учун кимё тарихи фақат янги факт ва маълумотлар манбаигина эмас, балки унинг қўл остидаги ўқувчиларга катта педагогик таъсир ўтказиш омили бўлиб хизмат қилади. Кимё тарихи ўта мураккаб ва зиддиятли узоқ йўлни босиб ўтган. Чунки қўлга киритилган ҳарқандай ютуқ замирида аламли мағлубиятлар ва зафарли одимлар омихталиги ётади. Муваффақиятлар ва камчиликларнинг тағзаминида қизиқиш уйғотувчи ва танқидий фикр-мулоҳазаларга ундовчи сирли куч яширингандир./2/.

Таассуфлар бўлсинким, умумий ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунар ва олий таълимнинг амалдаги давлат таълим стандартлари ва ўқув-методика мажмуасида тарихийлик тамойили жуда заиф ифода қилинган. Айрим ўқитувчилар, ҳатто кимё атамасининг луғавий маъносини, антик дунё кимёсининг шаклланиш ибтидоси ва алкимё, ядрокимё, флогистон кимёси, пневмокимё ҳамда классик кимё каби узоқ давом этган ва кимё илмининг тетапоя бўлиши билан боғлиқ энг муҳим хронологик даврларга тааллуқли маълумотларни билмайдилар. Айниқса, қонунлар ва назариялар, ихтиролар ва кашфиётлар, қоидалар ва принциплар, тушунчалар ва атамалар, катталиклар ва номли реакциялар, реактивлар ва жиҳозлар, идишлар ва асбоблар, материаллар ва буюмлар билан боғлиқ хотиралар кимё таълимида жонлантирилиши лозим. Бунди

тадқиқотчилар ва олимлар, кашфиётчилар ва табиатшунослар, умуман, фан фидойилари олдидаги қарздорлик масъулияти ҳам талаб қилади.

Кимёни ривожлантирган кимёгарлар кимёнинг асосчилари бўлмиш Ж.Дальтон, А.Лавуазье, Й.Я.Берцелиус, Н.Н.Зинин, К.Л.Бертолле, Д.И.Менделеев, А.М.Бутлеров, С.Аррениус, Я.Вант-Гофф каби олимлар ҳам кимё тарихига чуқур ҳурмат билан муносабат билдирганлар. Юстус Либих каби буюк немис олими «Кимё тарихидан қизиқарлироқ ва жозибадорроқ таълимот йўқ ва бўлмагай ҳам», деганида нақадар ҳақ гапни айтган эди/3/.

Ўзининг узоқ ва машаққатли ўтмишида кимё фани асосан иккита фундаментал масала билан банд бўлиб келди:

1. Фойдали хоссаларга эга бўлган моддаларни синтез қилиш.

2. Моддалар хоссаларининг хилма-хиллигини илмий талқин этиш. Бундай ҳолат кимёгар-методистларнинг диққат марказида туриши лозим, чунки кимё фанининг тарихини ҳар ким ўзича шарҳлаши мақсадга мувофиқ эмас.

Кимёвий ахборот тўлиб-тошиб турган ҳозирги даврда унинг тарихини менсимаслик ёки нотўғри тушуниш нақадар ачинарли ҳолатга олиб келади. Шу боисдан, тарихни материалистик тушунишнинг пойдевори-кимё тарихини илмий жиҳатдан тўғри англашдан бошланади. Кундалик турмуш эҳтиёжлари ва инсониятнинг амалиёти билан боғлиқ масалалар туфайли бу фан шиддат билан юксалиб бормоқда. /4/.

Кимё дарсларида кимё ўқитувчиларининг малакасини оширишнинг ўзига хос жиҳатлари кўп, қуйидагилар айни даврда, энг муҳим ва долзарб ҳисобланади:

1. Кимё таълими мазмунига тарихий ва маҳаллий материалларни кўпроқ сингдириш ҳамда мустақиллик йилларида кимё фани, саноати ва технологияси соҳаларида эришилган ютуқларни акс эттириш.

2. Таълим жараёнига кириб келаётган замонавий педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат элементлари ёрдамида тарихий маълумотлар билан тингловчиларни кўпроқ қуроллантириш.

3. Кимёвий билимларнинг узоқ тарихи ва уларнинг генезиси билан боғлиқ масалаларни ўқитишнинг барча ташкилий шакллари мазмунига тизимли тарзда сингдириш

4. Кимё фани бўйича ўқув адабиётларининг янги авлодини илмий ва методик жиҳатдан таҳлил қилиш ҳамда бу ўқув предметининг ўқув-методика мажмуасини такомиллаштириш ва уни педагогик жараёнга татбиқ этиш масалаларига кўпроқ эътибор бериш кабилар.

Кимё фанининг базавий жамғармаси Бунда энг аввало: а) ўқув материални мазмунан атрофлича таҳлил қилиш; б) уларни муҳимлиги бўйича гуруҳларга ажратиш; в) кимёвий билимларни беришда уларнинг ҳаётий зарурлигига асосланиб таснифлаш; г) кимёнинг ишлаб чиқариш ва жамият аъзолари учун фойда ёки зарарини одилона баҳолаш.

Кимё ўқув адабиётлари ва амалдаги ўқув-методика мажмуаси бу борада ўқитувчиларга талаб даражасида маълумот бера олмаяпти. Шунинг учун ҳам кимё ўқитувчиларини тайёрлашда, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимида бу масалага муносабатни ўзгартиришга тўғри келади. Кўп йиллик иш

тажрибасига эга бўлган ўқитувчилар ҳам ўқитишда тарихийлик тамойилини кучайтиришга қийналмоқдалар. Бунинг боиси, уларга шу аснода ёрдам берадиган манбаларнинг камлиги, уларнинг таянч олий маълумоти таркибида кимё тарихи билан боғлиқ билимларнинг озлиги, амалдаги дарслик ва ўқув қўлланмалари мазмунида тарихий ҳодиса ва воқеаларнинг ўта саёз берилганлиги, кимё фанидаги фактик ва назарий ҳамда экспериментал жамғарманинг салмоғи ортиши эвазига тарихий компонентларнинг сиқиб чиқарилаётганлиги кабилардир. /4/.

Кимёвий тафаккурнинг шаклланиши ва унинг генезисига назар ташласак, бундай жараён узоқ ва сир-синоатли йўлни босиб ўтганлиги аён бўлади/5,6/. У ҳақда олимлар ўз фикрларини айтиб бўлдилар, ҳисоби. Эндиликда ўқитиш мутасаддилари кимё таълими ва тарбиясини қандай, қанча ва қай тарзда тарихий ракурсда ёритиб бериш ҳақида бош қотиришлари лозим.

Адабиёт:

1.Оманов Х.Т., Нуъмонов Б.О. Принцип историзма в процессе преподавания неорганической химии.//«Халқ таълими» журнали. -№5, 2011. -107-109 б.

2.Омонов Ҳ.Т., Мараимова У.Р. Кимё ўқитишнинг жамиятдаги ўрни ва аҳамияти./Концентриқ таълим контекстида инновацион технологиялар. Илмий-услубий мақолалар тўплами. -Тошкент: Янги нашр, 2017.-Б.190-193.

3.Оманов Х.Т. О некоторых проблемах взаимоотношения современной химии и физики.//Журнал «Физика, математика ва информатика», 2017. -№1. –С.15-18.

4.Оманов Х.Т., Махмудов Ю.Г., Исмаилов И.Ш. О пересмотре актуальных и направляющих задач в преподавании и подготовке учителей химии.//Международный научный журнал “Школьная педагогика”, 2016. -№4. –С.44-45.

5.Омонов Ҳ.Т., Мирвоҳидова М.Н. Кимёвий тафаккурнинг генезиси ва тарихий тараққиёти. Илмий-назарий қўлланма. –Тошкент: Ўзбекистон зиёлиларининг илмий-маърифий уюшмаси, 1993. -24 б.

OSHQOZON TRAKTI KLINIKASI VA POSTCOVIDAL SINDROMDA QON KETISH MEXANIZMI

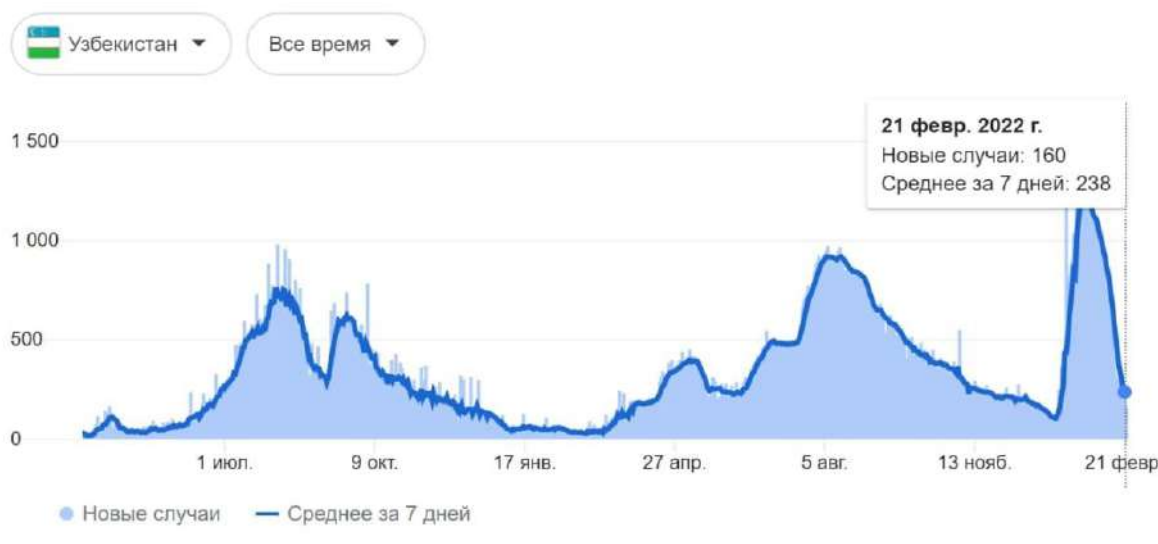
Gavhar Gafurova, Dilrabo Ibrohimova

Toshkent, O'zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6281780>

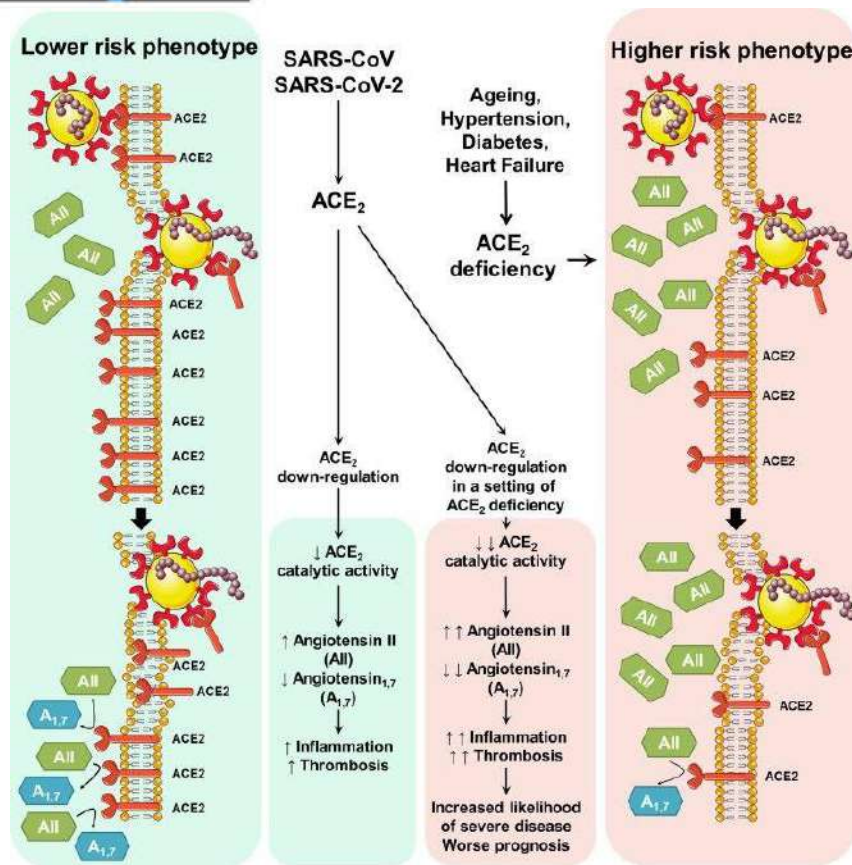
Annotatsiya. 2019-yil dekabr oyida koronavirus kasalligining (COVID-2019) paydo bo'lishi global sog'liqni saqlash tizimi uchun misli ko'rilmagan muammolarni keltirib chiqardi. SARS CoV-2 virusi infeksiyalangan organizmning barcha muhim tizimlariga ta'sir etishi bilan ahamiyatlidir. Nafas olish tizimi organlari bilan bir qatorda, oshqozon-ichak traktida ham bu infeksiyaning asoratlari kuzatilmoqda. Bundan tashqari, postkovidal sindromda molekulyar darajadagi retseptorlardagi o'zgarishlar xavfli patologiyalarni keltirib chiqishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: COVID-19, SARS-CoV-2, ACE-2, OIT, IAPF.

(1-rasm)

Angiotenzinprescent enzim 2 (ACE2) koronavirus og'ir o'tkir respirator sindromi 2 (SARS-CoV-2) uchun funktsional retseptorlari sifatida hisoblanadi, bu 2019 yilgi koronavirus kasalligining (COVID-19) hozirgi pandemiyasi uchun ham javob beradi. ACE 2 odam organlarida joylashgan ko'plab hujayralarda ko'p miqdorda ekaligi aniqlandi. Normal fiziologiyada ACE 2 **renin-angiotensin-aldosteron tizimi** (RAAS) va ACE2 asosiy substratining markaziy ishtirokchisi angiotensin II ning parchalanishi tufayli ACE ning asosiy qarshi regulyatsion fermenti hisoblanadi.

(2-rasm)

MEXANIZM

COVID-19 bo'lgan bemorlarda odatda gastrointestinal simptomlar kuzatiladi.

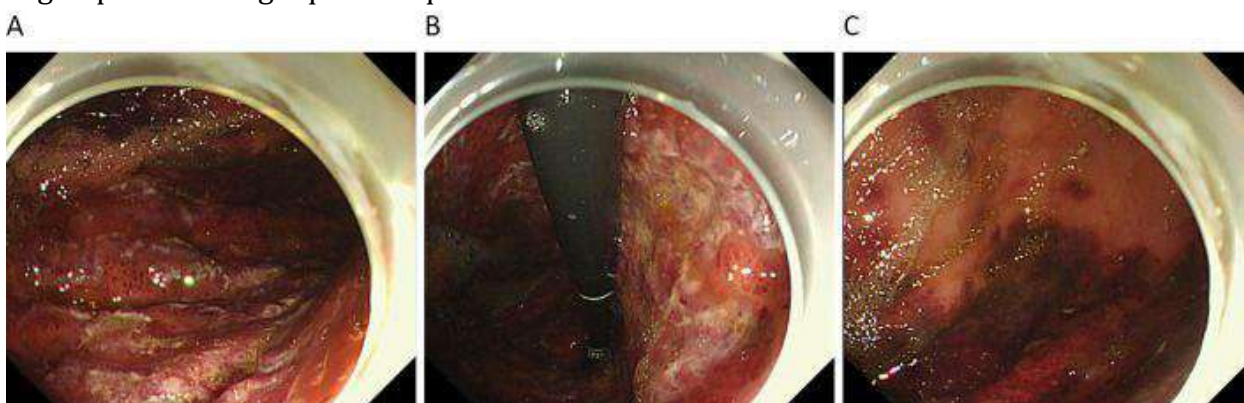
4243 bemorlarning meta-tahlilida gastrointestinal simptomlarning umumiy tarqalishi 17,6% [111] edi. Bundan tashqari, virusli RNK bir necha marta najas namunalari topilgan [112, 113]:

Yuqoridagi tadqiqotda ijobiy namunalarning umumiy tarqalishi 48,1% edi. Gastrointestinal tizimning keng tarqalgan belgilari anoreksiya, diareya, qusish va qorin og'rig'ini o'z ichiga oladi [114]. Ushbu tadqiqotda diareya 17% bemorlarda kasallikning dastlabki belgisi sifatida qayd etilgan, ammo qonli diareya yo'q edi. Bundan tashqari, ovqat hazm qilish belgilari bo'lgan bemorlarda kasallikning boshlanishidan kasalxonaga kelguniga qadar ko'proq vaqt o'tkazgan va ularda uzoq muddatli qon ivishi va jigar fermentlarining yuqori darajasi kuzatilgan [114]. Nazariy jihatdan, SARS-CoV-2 ACE2 orqali oshqozon-ichak trakti epiteliysiga bevosita kirishi mumkin. Bir hujayrali transkriptom tekshiruvda ACE2 yuqori va ko'p qatlamli qizilo'ngach epiteliysida, shuningdek, yonbosh ichakdan va yo'g'on ichakdan olingan enterotsitlarda [115] yuqori darajada ifodalanganligini aniqlandi. Bundan tashqari, ACE2 enterotsitler va yuqori qizilo'ngach epitelial hujayralari asosiy oqsil bilan birgalikda ifoda etilgan. Avvalgi tadqiqotlarda (2004-yil) ACE2 ning ingichka ichakning barcha qismlari, jumladan, o'n ikki barmoqli ichak, ingichka ichak va yonbosh ichakning enterotsitlarida ifodalanganligini aniqlangan, ammo yo'g'on ichak enterotsitlarida emas. Keyinchalik, ACE2, ayniqsa, ichakning mushak qatlamlarining silliq mushak hujayralarida, shuningdek, qon tomirlari va endoteliyning silliq mushak hujayralarida, ichak devorida qalin bo'yalgan. Ilgari proteomik tahlillar ACE2 oqsilining VZK bilan ko'tarilganligini ko'rsatgan. Bundan tashqari,

VZC bo'lgan bemorlarda ACE1 va angiotensinning yuqori konsentratsiyasi aniqlandi. Ushbu ishda Ang II va angiotensin (I-VII) yo'g'on ichak myofibroblastlari proliferatsiyasi va kollagen sekretsiasiga ta'sir ko'rsatdi va ACE ingibitorlari, angiotensin retseptorlari blokerlerinidan (BRA) foydalanish, VZC kasalliklarida kasallikning natijasini yaxshilash bilan bog'liq. VZK kasalliklarida COVID-19ga nisbatan yuqori sezuvchanlik haqida hech qanday dalil yo'q. VZKda immunomodulyatsiya uchun COVID-19 ning ta'siri yaqinda ko'rib chiqildi. Ilgari, najasdagi virusli RNK nafas yo'llarida virusli RNK salbiy bo'lganidan keyin aniqlanishi mumkin bo'lgan va yaqinda SARS-CoV-2 oshqozon-ichak infeksiyasining dalillari tasdiqlandi, ya'ni yuqumli virus najasdan chiqishi mumkin. Biroq, yaqinda o'tkazilgan yana bir tadqiqot naychanning RNK-musbat namunalarida yuqumli virus mavjudligini isbotlamadi. Umuman olganda, ushbu kuzatishlardan ma'lum bo'ldiki, SARS-CoV-2 gastrointestinal tizimda faol ravishda yuqadi va ko'payadi, bu virusning fekal-og'iz yo'lining muhim bo'lgan rolini anglatadi.

POSTKOVIDAL SINDROMI 70 yoshli odamda 2019 yil koronavirus kasalligi (COVID-19) tufayli pnevmoniyaga tashxis qo'yilgan. Qabul qilinganidan yigirma olti kun o'tgach, nafas olish belgilari yaxshilanishiga qaramay, gematemeziya boshlandi. Kontrastli amplifikatsiyaga ega bo'lgan tomografiya oshqozon devorida ishemiya belgilari va oshqozon arteriyasiga obstruksiyasiga bog'liq bo'lmagan oshqozon devorining shishini aniqladi. Ezofagogastroduodenoskopiya yaqqol qon ketishi ya'ni oshqozon yarasi - qon bilan birga diffuz quyuq qizil shilliq qavatni aniqlandi.

(2-rasm) Klinik kurslar, shu jumladan, endoskopiya natijalari konservativ davo bilan ijobiy rivojlandi. Pnevmoniya tufayli COVID - 19 oshqozon shilliq, o'tkir zararlanishlar bilan birga koagulopat bilan bog'liq mikro-qon tomir tromboz ham sabab bo'lishi mumkin.

(3-rasm)

A, B: **ezofagogastroduodenoskopiya** keng tarqalgan quyuq qizil shilliq qavatni ko'rsatdi, bu esa qorin bo'shlig'ida deyarli qon ketmasdan yoki ko'rinadigan tomirlarsiz, shunchaki har xil ko'rinishdagi yaralar bilan birga kelishini bildiradi.

C: patologiya segmental ko'rinishga ega. To'q qizil va normal ko'rinish o'rtasidagi chegara natijalari antral mintaqada aniq tan olingan.

XULOSA

SARS-CoV-2 belgilari yo'qolib qolsa-da, bu virus tanadan chiqib ketishini anglatmaydi. Yuqoridagi tajribaga asoslanib, ovqat hazm qilish trakti koviddan keyin maxsus nazorat ostida bo'lishi kerak, deb aytish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR| MANZILLAR:

1. https://elementy.ru/nauchno-populyarnaya_biblioteka

2. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov>
3. <https://www.pubmed.com>
4. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov>
5. А.И. Струков, В.В. Серов "ПАТОЛОГИЧЕСКАЯ АНАТОМИЯ" 1973у

ARPA UNINI SAQLASHDA UNDA KECHADIGAN JARAYONLARGA OMILLARNING TA'SIRINI TADQIQ QILISH

Jabborova A.

QMII magistr

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6284433>

Annotatsiya: Bu ekinning o'ziga xos ozuqaviy qiymatini, shuningdek, oziq-ovqat sanoatida foydalanish imkoniyatlarini hisobga olgan holda, arpa donini qayta ishlash mahsulotlarini olishning yangi texnologiyalarini joriy etish va bu mahsulotlar asosida ishlab chiqarish turlarini kengaytirish zarur. Biz arpadan un ishlab chiqarish texnologiyasini ishlab chiqarmoqdamiz, uning o'ziga xos xususiyati donni intensiv gidrotermik qayta ishlashdan foydalanishdir.

Kalit so'zlar: qulf, kraxmal, vitamin, sivilizatsiya, saraton, iste'mol, tokoferol, tokotrienol, XTO, TRP, zip-lock, barqaror, ekstrakt, kraxmal.

Arpa eng keng tarqalgan don ekinlaridan biri bo'lib, odamlar va hayvonlar uchun qimmatli oziq moddalar manbai hisoblanadi. Noqulay iqlim omillari va o'sish sharoitlari unga boshqa ekinlarga qaraganda nisbatan kamroq ta'sir qiladi. Bu arpaning jahon ishlab chiqarishini bosqichma-bosqich oshirish va 2013 yilda yalpi hosilni 143 million tonnaga yetkazish imkonini berdi, deya xabar beradi Xalqaro don kengashi [1].

Tarixiy jihatdan insoniyat arpadan uchta usulda foydalangan: chorvachilik uchun ozuqa sifatida, oziq-ovqat va spirtli ichimliklar ishlab chiqarish uchun va bu hududlarning nisbati sivilizatsiya rivojlanishi bilan o'zgargan. Arpa iste'mol qilish tartibida keskin o'zgarishlar 20-asrning boshlarida, guruch, bug'doy va makkajo'xori keng tarqalgan bo'lgan davrda sodir bo'ldi. Spirtli ichimliklar, ayniqsa pivo ishlab chiqarishdan tashqari, oziq-ovqat sanoatida arpadan foydalanish kamaydi [2].

Arpa kimyoviy tarkibining asosiy tarkibiy qismlari asosan kraxmal bilan ifodalangan uglevodlardir. Arpa tarkibida yuqori miqdorda xun tolasi mavjud bo'lib, uning iste'moli inson organizmida xolesterin va glisemik indeksni kamaytirishga yordam beradi, yo'g'on ichak saratoni ehtimolini kamaytiradi. Bu don B vitaminlari, ayniqsa tiamin, piridoksin, pantotenik kislota, niatsin, shuningdek biotin va foliy kislotasining ajoyib manbaidir. Arpa tarkibida sog'lom ovqatlanish uchun muhim lipidlar - tokoferollar va tokotrienollar mavjud bo'lib, ular antioksidant xususiyatlari bilan mashhur [3, 4].

Turli usullar bilan (atmosfera bosimida va vakuumda namlash, yumshatish va quritish bilan gidrotermik ishlov berilgan dondan, shuningdek, bug'langan dondan) olingan arpa un yog'ining namligi, kislotaligi va kislota sonining o'zgarishini o'rganish natijalari. XTO o'tmagan) taqdim etiladi. Mahsulotlar mato qoplarda va zip-lock bilan jihozlangan plastik qoplarda saqlangan.

Ishlatilgan plastik qoplar kislorod o'tkazuvchanligi va bug 'o'tkazuvchanligi past bo'lgan plyonkadan tayyorlanadi, amalda qattiq muhrni ta'minlaydigan yopish mexanizmiga ega, bu mahsulotni atrof-muhit ta'siridan himoya qiladi. Saqlash shartlari oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi sababli, amaldagi saqlash muddatidan ko'ra qisqaroq vaqt davomida sifat o'zgarishini taqlid qilish uchun arpaning "tezlashtirilgan qarishini" amalga oshirish uchun sharoitlar yaratildi.

Buning uchun tahlil qilingan namunalar 40 ± 1 ° C haroratda va havoning nisbiy namligi 65% yorug'likdan himoyalangan joyda saqlangan. Aniqlanishicha, namlash, yumshatish va quritish bilan gidrotermik ishlov berilgan dondan tayyorlangan arpa uni TRPdan o'tmagan dondan olingan unga qaraganda yaxshiroq saqlash barqarorligiga ega;

Shu bilan birga, vakuum ostida donni namlash usuli unni saqlash nuqtai nazaridan atmosfera bosimida donni namlash bilan TRP usuliga qaraganda bir oz yaxshiroq natijalar berdi.

Mahsulotlarni zip-qulf bilan yopilgan plastik qoplarga qadoqlash barcha turdagi arpa unining yog' kislotaliligi va kislotalilik miqdorining o'sishini 1,5 barobardan ko'proq sekinlashtirishga imkon berdi, bu esa uni xavfsiz saqlash shartlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, arpa unini ishlab chiqarishda donni gidrotermik qayta ishlashdan foydalanish tayyor mahsulotning saqlash vaqtida barqarorligini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi. Mahsulotlarni plastik idishlarga qadoqlash arpa unining yaxshi saqlanishini ta'minlaydi. Arpa uni, gidrotermik ishlov berish, namlik, kislotalilik, yog'ning kislotali soni, qadoqlash. [5]

Tadqiqot bosqichlaridan biri tavsiya etilgan texnologiya yordamida olingan arpa unining saqlash usullarini tadqiq qilish edi. Oziq-ovqat mahsulotlarining saqlash muddati va sifatining pasayishi dinamikasiga havoning harorati va nisbiy namligi, mahsulot tarkibi, namligi va qadoqlash xususiyatlari, kislorod va namlik o'tkazuvchanligi sezilarli darajada ta'sir qiladi. [6].

Arpa donini qayta ishlash mahsulotlarining saqlash muddati ancha uzoq bo'lganligi sababli, tajriba muddatini qisqartirish uchun biz mahsulot sifatining tez o'zgarishiga asoslangan arpa unining "tezlashtirilgan qarishi" usulidan foydalandik. yuqori saqlash haroratida ko'rsatkichlar [7].

Plastik qoplarga qadoqlashni tanlash GOST 26791 talablariga muvofiq amalga oshirildi, bu esa issiqlik bilan yopishtirilgan materiallardan (GOST 10354 bo'yicha polietilen plyonka) idishlar sifatida foydalanishga imkon beradi. Bizda ishlatiladigan polietilen paketlar kislorod o'tkazuvchanligi past ($5 \cdot 10^{-13}$ m² · Pa⁻¹ s⁻¹ dan kam) va bug 'o'tkazuvchanligi (0,5-5 g / m² · 24 soat) bo'lgan plyonkadan tayyorlanadi. oddiy va qulay yopish mexanizmiga ega , bu deyarli germetik ulanishni ta'minlaydi, bu ichkariga joylashtirilgan mahsulotlarni atrof-muhit ta'siridan va mexanik shikastlanishdan himoya qiladi.. Qulf, sumkaning o'zi kabi, polietilendan tayyorlangan bo'lib, uni bir necha marta yopish va ochish imkonini beradi. Saqlash shartlari oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi sababli, amaldagi saqlash muddatidan ko'ra qisqaroq vaqt davomida sifat o'zgarishini taqlid qilish uchun biz arpaning "tezlashtirilgan qarishini" amalga oshirish uchun sharoit yaratdik.

Buning uchun tahlil qilingan namunalar 40 ± 1 °S haroratda va havoning nisbiy namligi 65% yorug'likdan himoyalangan joyda saqlangan. Saqlash paytida arpa unining sifati GOST 31700-2012 bo'yicha yog kislotasi soni (FAN), kislotaliligi suv-spirтли ekstrakt bilan baholandi. Bundan tashqari, arpa unining namligi GOST 9404-88 bo'yicha aniqlangan.

Saqlash vaqtida mato qoplaridagi barcha un namunalarining namligi TRPdan o'tmagan donli un uchun 9,3% dan, atmosfera bosimida namlangan TRPdan keyin dondan olingan un uchun 10,8% dan va un uchun 10,3% ga oshdi. vakuum ostida namlash bilan TRP dan o'tkazilgan don, 11,2 gacha; 11,6 va 11,5% mos ravishda. Mutlaq unning namligini aniqlashda xatolik ($\pm 0,2$)% dan oshmagan.

Barcha un namunalari uchun muvozanat namligi 100-110 kundan keyin o'rnatildi. Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqadiki, namlik bilan gidrotermik ishlov berilgan arpa donidan vakuumda ham, atmosfera bosimida ham TRPsiz dondan olingan unga qaraganda bir oz yuqori muvozanat namligiga ega. Gidrotermik ishlov berish, shu jumladan donga issiqlik ta'siri, masalan, quritish paytida, donli ekinlardan olingan mahsulotlarning muvozanat namligining pasayishiga olib keladi, uning yadrosida, qobig'idan so'ng, mikroba qoladi va yog' miqdori deyarli o'zgarmaydi. Don va undan olingan unning gigroskopikligining pasayishi birinchi navbatda ISSN 2074-9414 bo'yicha denaturatsiya bilan bog'liq. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish texnikasi va texnologiyasi. 2014. No 3 13 yorma va unning eng gidrofil tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan oqsillarni issiqlik va namlik ta'siri bilan [10].

O'rganilayotgan texnologiyada arpa unini po'stloq mashinasida donning sirt qatlamlarini uzoq vaqt davomida ishqalash natijasida olingan qalam qopidan ishlab chiqarilgan. TRP dan foydalanish donni tozalash samaradorligini oshirishga olib keladi, buning natijasida hidrofobik moddalarni o'z ichiga olgan mikroba va aleyron qatlami butunlay yo'q qilinadi. Pensakdan ishlab chiqarilgan arpa unida hidrofilik moddalar miqdori shunga mos ravishda ortadi.

GTO paytida arpa donini quritish, shuningdek, boshqa don ekinlari donini quritish oqsillarning gidrofilligining biroz pasayishiga olib keladi, ammo oxir-oqibat, arpa unining kimyoviy tarkibi o'zgaradi, Plastik qoplarda saqlanadigan un namunalarining namligi kamroq darajada o'zgargan: TRPdan o'tmagan donli un tarkibida namlik miqdori 10,2%, atmosfera bosimida namlangan TRPdan keyin dondan olingan un - 10,8%. (o'zgarmagan) , vakuum ostida namlash bilan GTOga duchor bo'lgan dondan unda - 10,7%.

Unning namligini aniqlashda mutlaq xato, avvalgi tajribalar seriyasida bo'lgani kabi, ($\pm 0,2$)% dan ko'p bo'lmagan. Olingan natijalarni mahsulot juda mahkam yopiq paketda bo'lganligi va tashqi muhit bilan deyarli hech qanday o'zaro ta'siri yo'qligi bilan bog'lash mumkin.

Past namlik darajasi mikroorganizmlarning rivojlanishini sekinlashtirish orqali arpa unini uzoqroq saqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, lipaza fermenti o'z faolligini saqlab qoladi, yog'larning sekin gidrolizlanishiga va erkin yog' kislotalarining to'planishiga yordam beradi, bu esa pirovardida mahsulotlarning achchiqlanishiga olib keladi [11].

Shunday qilib, olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, arpa unini ishlab chiqarishda donni gidrotermik qayta ishlashdan foydalanish tayyor mahsulotning saqlash vaqtida barqarorligini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, mahsulotlarni plastik idishlarga qadoqlash arpa.unning yaxshi.saqlanishini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR:

- 1.Izydorczyk, M.S. Barley. Milling and Processing / M.S. Izydorczyk/ Wrigley C., Corke H., Walker C. E. Encyclopedia of Grain Science. – N.Y.: Elsevier Ltd, 2004. – P.57-68.
- 2.Казаков, Е.Д. Зерноведение с основами растениеводства / Е.Д. Казаков. – М.: Колос, 1983. – 352 с.
- 3.Техника и технология пищевых производств. 2014. № 3
- 4.Приезжева, Л.Г. Методика определения норм свежести и годности зернопродуктов по величине кислотного числа жира / Л.Г. Приезжева // Хлебопродукты. – 2012. – № 2. – С. 50–53. ФГБОУ ВПО «Алтайский государственный технический университет им. И.И. Ползунова», 656038 Россия, г.

ПЕДАГОГИКА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ФИЗИКАДАН ЛАБОРАТОРИЯ МАШҒУЛОТЛАРИНИ ЎТКАЗИШНИНГ ИННОВАЦИОН –МОТИВАЦИОН УСЛУБИЁТИ

Ф-м.ф.н,доц.Ахмедов Ахат Ахрорович¹,

п.ф.ф.д.,(PhD) ўқитувчи Нажмиддинов Мурат Камолович²,

Ахмедов Ёдгорбек Олимжонович³

¹ Навоий давлат педагогика институти,

“Физика ва астрономия ” кафедраси мудири,

² Ўзбекистон Республикаси ИИВ Навоий академик лицейи махсус фан
ўқитувчиси,

³ Ўзбекистон Республикаси ИИВ Навоий академик лицейи директори
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6284544>

Педагогика олий таълим муассасаларида умумий физика курсини ўрганиш мураккаб ва кўп қиррали жараён бўлиб маъруза, амалий машғулотлар ва лаборатория практикумидан ташкил топган. Бунда лаборатория ишлари ўқув жараёнининг муҳим қисми бўлиб ҳисобланади. Умумий физика курсини ўрганишда физик қонуниятларни мукамал тушуниш учун экспериментал тадқиқотларнинг ўрни муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам педагогика олий таълимда лаборатория машғулотлари турли даражадаги ишларни ўз ичига олувчи, турли мураккабликдаги ўқув ва дидактик масалаларни ечишга хизмат қилувчи кўп даражали машғулот бўлиши лозим. Лаборатория машғулотларидаталабаларнингназарий, услубийбилимлариваамалийкўникмалариинтеграциясиамалгаошади.

Бундаймашғулотлардаталабалар экспериментал тадқиқоткўникмаларини, ўлчовасбоблари билан ишлашни олинган натижаларни қайта ишлаш, олинган натижалар асосида хулоса чиқариш, адабиётлар билан ишлаш кўникмаларини эгаллайди. Умумий ҳолда бўлажак физика ўқитувчисининг экспериментал компетентлиги такомиллаштирилади.

Физика фанини ўрганишда лаборатория машғулотларининг муҳимлиги маълум бўлсада кўп ҳолларда ўқитувчилар бу машғулотларда бир қатор муаммоларга олиб келади. Бундай муаммолар сирасига лаборатория машғулотларида талабалар пасивлиги, қизиқиш йўқлиги ва дарсларга қатнашиш ҳоҳиши йўқлиги, лаборатотия дарсларига иккинчи даражали машғулот сифатида қараши, натижаларини бир-биридан кўчириб олиши, интернет орқали маълумотларни бир-бирига ташлаб бериши, ҳисоботни топширишга эътиборсизлик, дарс жадвалини тузишда лаборатория машғулотларини кетма-кет 4-соат қўйилмаслиги кабиларни киритиш мумкин.

Юқорида айтилганлардан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, педагогика олий таълим муассасаларида физикадан лаборатория машғулотларини ўтказиш методикасини қайта кўриб чиқиш, лаборатория машғулотлари эффективлигини оширишга хизмат қилувчи, талабалар қизиқишларини ортирувчи билиш фаолиятинини активлаштирувчи (фаоллаштирувчи) методикасини ишлаб чиқиш давр талабига айланмоқда.

Биз таклиф этаётган лаборатория практикумини ўтказиш методикаси талабалар билиш фаолиятини активлаштирган ҳолда бутун семестир давомида адабиётлар билан

ишлашга, мустақил таълимни амалга оширишга, талабалар кўникмасини оширишга олиб келади. [1, 31-49 бетлар]

Умумий физика курсида н лаборат ория иши	Лаборатория машғулотининг ўтказишнинг тартиби	Лаборатор ия машғулот ининг мазмуни	Мазкур лаборатория машғулотининг ўтказишга ажратилган вақт
	1. Назарат тести; 2. Лаборатория ишини бажаришга олинган рухсат; 3. Лаборатория ишини бажариш; 4. Лаборатория ишини ҳимоя қилиш;	1. 5 тагача назарий саволлар 4. 5 тадан - 7 тагача лаборатор ия ишига тегишли назарий саволлар ва кейинги иши бажаришга доир адабиётлар билан танишиш	5- 15 минут 3-5 минут 30-40 минут 20-30 минут

Бу методикада лаборатория машғулотларини ташкил этиш қуйидаги босқичларда олиб борилади:

1. Синов тестлари
2. Лаборатория ишини бажариш
3. Лаборатория ишига ҳисобот тайёрлаш
4. Лаборатория ишини ҳимоя қилиш

Машғулотнинг биринчи босқичида бошида синов тести ўтказилади ва бунга 5-15 минут вақт ажратилади. Бу тестнинг мақсади талабанинг лаборатория ишини бажаришга тайёргарлик даражасини аниқлашдан иборат. Тест саволлари ўрганилаётган жараёни тўлиқ қамраб олувчи, лаборатория ишининг мазмунини ёритиб бериши мумкин. Синов тести оғзаки ёки ёзма шаклларда ўтказиш мумкин. Синов тури ўқитувчи тамонидан белгиланади. Идеал ҳолда тест синови компьютерда ўтказилгани мақсадга мувофиқ ва тест натижасини лаборатория ишини бажаришга рухсат сифатида қараш мумкин.

Машғулотнинг иккинчи босқичида талабада лаборатория ишининг бланки(йўриқномаси) ишланмаси борлиги текширилади. Бу ишланмада лаборатория ишинингўтказиш кетма-кетлиги,бажариладиган амаллар,ўлчаш натижалари, хатоликлар, жадваллари ва графиклари киритилган бўлади. Лаборатория ишланмаси билан талаба олдиндан огохлантириб,тайёргарлик кўрган бўлиши лозим мавжуд бўлмаган ҳолда, талаба лаборатория машғулотида киритилмайди.

Машғулотнинг кейинги босқичда талабалар 5 ёки 6 тадан кичик гуруҳларга ажратилади. Гуруҳдаги талабалар сони 6 тадан кўп бўлиши мақсадга мувофиқ эмас, чунки талабалар сонинг кўплиги улардан кимдир бўш қолиши бошқаларга халақит бериши ва кўчириш эҳтимолияти ортишига замин яратади. Лаборатория ишини бажариш босқичи 30-40 минут давом этади.

Лаборатория ишини расмийлаштириш экспериментал натижалар асосида ҳисоблашларни бажариш, жадвал ва графиклар тузиш, натижалар асосида хулосалар ёзишни ўз ичига олади. Бу босқич учун дарсда 15 минутгача вақт ажратиш етарли деб ҳисоблаймиз.

Дарснинг якуний босқичи лаборатория ишини ҳимоя қилиш босқичидир. Бу босқич ўқитувчи тамонидан индивидуал суҳбатлар таризида ўтказилади ёки тест сифатида амалга ошириш мумкин. [2, 14-16 бетлар]

Ҳимоя якунида ўқитувчи ишни топширди ёки топширмади деган хулоса беради. Агар иш топширилмаса талаба кейинги дарсда топширишга ҳаракат қилади ва бунда янги лаборатория ишига қўйилмайди. Лаборатория ишини топширган талаба янги лаборатория иши учун топшириқ уйга вазифани олади. Бу вазифада янги ишни бажариш тартиби, назарий маълумотлар олиш учун адабиётлар рўйхати келтирилган бўлади.

Педагогика олий ўқув юртиларида бўлажак физик ўқитувчиларнинг экспериментал компетентлигини такомиллаштиришда назария ва амалиёт ўртасидаги уйғунликни таъминлашда ўтказилган илмий-тадқиқот ишлари қуйидагича хулосалар қилиш имконини берди:

1. Узоқ йиллик олиб борилган педагогик- илмий изланишлар шуни кўрсатадики,умумий физика курсидан педагогика олий таълим муассасаларида ўтказиладиган лаборатория машғулотларини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича замонавий талабларга асосланган стандартларнинг ишлаб чиқилмаганлиги, уни ўтказиш таркиби ташкил этиш услибиёти ҳамда замонавий педагогик технологиялар билан бойитилмаганлиги яъни физиканинг методологик масалаларига етарли даражада эътибор берилмаслиги ва ҳозирги кундаги долзарб бўлган ушбу муаммога таълим соҳасида етарлича эътибор қаратилмаганлиги кузатилди. [3, 23-26 бетлар]

2. Педагогика олий таълим муассасаларида бўлажак физик ўқитувчиларнинг эксперименталь компетентлигини такомиллаштиришда такомиллаштирилган лаборатория машғулотларини ташкил этиш ва ўтказиш тартибини ўзгартириш зарурати аниқланди ҳамда умумий физика курсини ўқитишда компетентли ёндашув ўқитувчининг талабалар билан ҳамкорликда ишлаши ҳамда уларнинг нафақат назарий билимларни эгаллаши, балки амалий фаолият кўникмаларига эга бўлишини ҳам таъминлайди.

3. Лаборатория практикуми талабаларнинг назарий билимларини мустахкамлаш ва амалиётга қўллаш экспериментал компетентликларини эгаллашга, келгусидаги педагогик фаолиятида тайёргарлик даражаси ва хусусиятларига катта таъсир кўрсатади. Лаборатория практикуми талабаларнинг назария билан амалиёт орасидаги кўприк вазифасини бажариб компетентликни эгаллашда, педагогик компоненталарини такомиллаштиришда асосий омил хисобланади. [4, 20-бетлар]

Adabiyotlarro'yxati:

1. Ахмедов А, Джораев М, Камолов Р. Модернизация лабораторных работ по физике в высших педагогических вузах. Монография докторской диссертации// -Saarbruckent: LambertAkademikPublishing-2015.-49с
2. Ахмедов А, Джораев М, Очилов Ш. Развитие компетентности учителя физики и пути её совершенствования
Pedagogy&PsychologyTheoryandPracticeInternationalscientificjournal №6(8), 2016г. стр14-16.Volgograd.
3. А.А.Ахмедов. Бўлғуси физика ўқитувчиларининг экспериментал компетентлигини шакиллантириш ва ривожлантириш (педагогика олий ўқув юртларида// Монография.Тошкент-2019йил. А.Навоий номли нашриёт.В.102
- 4.А. Akhmedov// Development of experimental abilities of future physics teachers// SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863/TASInternational Scientific JournalTheoretical & Applied ScienceYear: 2021 Issue: 01 Volume: 93,стр23-26.
5. А.А.Ахмедов //Yuqori malakali fizika o'qituvchilarini tayyorlashda laboratoriya mashg'ulotlarining o'rni va ahamiyati// Pedagogik Mahorat, №6,2020yil, 179-182betlar.
6. A.Akhmedov, E.Kudratov // Pedagogika oily o'quv yurtlarida laboratoriya mashg'ulotlarini takomillashtirishning innovatsion usullari// Pedagogik Mahorat, №5,2020 yil, 188-194 betlar.
- 7.А. Akhmedov, I. Kamolov,B.Izbosarov,B. Bisenova// Formation of teacher's competence in the performance of laboratory and experimental works// Journal of critical reviewsissn-2394-5125 vol 7, issue 13, 2020,peje1988-1991

EDUCATIONAL POTENTIAL OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES AS A DIDACTIC MEANS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Mirzayeva Shakhlo

Department of Foreign Languages

Uzbekistan State World Languages University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6298464>

1. Introduction

Teaching foreign language is complicated process in which the construction of an artificial language environment for students in the absence of a natural one necessitates the most flexible and extensive application of various technological teaching methods. As a result, new multimedia opportunities have been put to the most varied use in the teaching of a foreign language. Lighting and sound engineering gadgets were typically employed in the process of learning foreign languages in modern institutions. However, new information technologies have now made their way into the classroom: a computer, a multimedia textbook, the Internet, and an electronic instructional resource. The usage of these new information technologies makes it possible to improve the effectiveness of teaching and the skills of everyday and professional communication of learners. Besides, in modern methods of teaching foreign languages, the usage of multimedia technologies plays a significant role, as multimedia is an interactive system that provides simultaneous work with sound, animated computer graphics, video frames, static images and text. A. Frigaard (2002) and M. Timuçin (2006) confirmed that multimedia technology increases the development of teaching methods and learners' knowledge. Y. Lam and G. Lawrence (2002) also expressed that technology helps learners to regulate their own learning process and have access to any information that their teachers cannot provide. This research project will provide an overview of multimedia technologies as a didactic tool for teaching a foreign language.

2. Problem Statement.

In last two decades, foreign language teaching system showed incredible changes on that proved the effectiveness of using the modern technologies in the training of foreign and second language students. The scientists developed variants of using modern technologies in foreign language teaching and recommended several programs that can serve as a basis for the development of teaching a foreign language from their experience. Many teaching projects, however, continue to be plagued by delays and cost overruns, which are typically related to insufficient language instruction. First, the existing system of professional training of future teachers of foreign languages is not capable to provide formation of professional competences, which meet new requirements. Second, the training of future specialists should in the field of foreign languages at the University, so that they can continue to work competently with information and effectively use, as well as be able to develop multimedia technologies in their activities. In summary, there is a need for a better understanding of the effectiveness of multimedia technologies as a didactic means of teaching a foreign language and using it appropriately and productively. The following research questions must be addressed in further detail:

1. How to use the multimedia programs which are used in the education process?

2. What should teachers do in order to understand the individual didactic multimedia capabilities of students?
3. What are the didactic principles of multimedia in usage?
4. What are the effective way of the using multimedia as a didactic education environment?

3. Objectives

The long-term goal of the research is to develop a program for teaching future foreign language teachers using multimedia technologies. These are not only new technical means but also new forms and methods of teaching, a new approach to the learning process. Particularly, the study has the following sub-objectives:

1. To provide a comprehensive review of sources and characteristics of multimedia technologies;
2. To develop multimedia technologies as a didactic means of teaching a foreign language;
3. To review current industry practices and researches in regards to teaching a foreign language;

The result of this study will be valuable to children to accelerate foreign language dynamically with the help of didactic materials.

4. Preliminary Literature Review

A preliminary literature review shows that didactics as a theory of learning and education is rooted in the depths of centuries. Training was always there when a person existed. The theory of learning began to form already when there was a meaningful need to pass on the accumulated achievements to the descendants. Didactics is a special part of pedagogy, which in modern times acquires special features and characteristics of an independent science. The processes of education and training, closely related to upbringing, are not only the subject of didactics, but are also an organic part of upbringing. Everyone knows that our society is worried and takes care that the previously accumulated experience, as well as skills, abilities and knowledge, are also well included and mastered by the generations entering a new life. Learning and education serves this sole purpose. This very goal is the assimilation of the previously studied experience by our ancestors by the descendants. But at all stages of the historical development of didactics, its task was and still remains to determine the content of education of new generations, as well as to find new ways of equipping descendants with skills, knowledge and skills and to reveal the laws of this process. That is why didactics is defined as a theory of learning and education. But everyone knows that the learning process is always inextricably linked with education, not only moral, but also mental. And, given this factor, there are solid grounds for defining didactics as a theory of learning and education, as well as upbringing. This, first of all, includes the formation of the students' worldview. The process of teaching and education is currently the subject of didactics at the present stage of development. This means the content of education, which is implemented in curricula, textbooks, programs, as well as the means and methods of teaching, the educational role of the entire educational process, organizational forms of education and conditions that favor

the creative and active work of students, as well as their mental and physical development [A.R. Masalimova, "Teaching Theory", Kazan 2018, p19].

5. Methodology

The primary research method for this study is literature review and personality-oriented. In personality-oriented (learning-centered approach) the center is the personality of the student and his cognitive activity, and the students' needs are the basis for the construction of the course. Analysis of specialized literature on research topics as well as of training programs of a foreign language for pupils was conducted. A system of classes for pupils of a foreign language for a semester in foreign language teaching and for teachers a number of recommendations for creating a course and conducting classes using multimedia technologies has been developed. Besides, there were several searching that prove the effectiveness of multimedia techniques in language learning.

References

1. Shamsitdinova, M. (2020). Implementation of it and ict into education: multimedia technologies in creating and using electronic books. Theoretical & applied science, (11), 5-10.
2. Muratova, G., Abraimova, N. (2020). The use of information-communication technologies and modern methods in teaching a foreign language. Mental enlightenment scientific-methodological journal, 2020(2), 175-182.
3. Abdykhalykova, A. (April 2020). Multimedia technologies in teaching a foreign language. 2-3.
4. Kinga, B., Sławomir, G. (2018). The use of the educational function of media in foreign language teaching. 18-47.

PECULIARITIES OF THE QUALITY OF LIFE OF PATIENTS AFTER MYOCARDIAL INFARCTION

Munisakhon Majidovna Makhkamova

M.D., Cardiology Masters Student in Department of Internal Medicine № 1
of the Tashkent Medical Academy

Firuz Faxriddinovich Ergashev

M.D., Republican Specialized Scientific and Practical Medical Center Of
Cardiology

Nargiza Mukhtarkhanovna Nurillaeva

M.D, Associate Professor, Head of the Department of Internal Medicine № 1
of the Tashkent Medical Academy, Tashkent, Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6298719>

Relevance. Recently, in local and foreign literature, there has been an increased interest in assessing the quality of life (QOL) of patients with diseases of the cardiovascular system, since the traditional criteria for evaluating the effectiveness of various treatment methods no longer satisfy researchers and practitioners.

Purpose of the study. Assess the quality of life of patients with myocardial infarction.

Materials and methods of research: the study is based on the data of examination of 30 patients who had myocardial infarction at the age of 36 to 65 years. All patients included in this study were interviewed before and after treatment using the Minnesota Living with Heart Failure Questionnaire (MLHFQ).

Results of the study: The results of the study of the quality of life of patients indicate the presence of a number of general patterns, as well as group characteristics. The index of QOL before treatment in the group of patients who received a rehabilitation course of exercise therapy was 55.8 ± 5.7 versus 59.2 ± 5.8 in the comparison group ($P < 0.05$). When studying QOL in the dynamics of total indicators, QOL significantly differed in groups with rehabilitation effects of exercise therapy from the control group, the total indicator in the main group was 37.9 ± 3.8 points (against 55.8 ± 5.7 before rehabilitation), which is 1.5 times was lower than the initial level ($P < 0.05$). On the contrary, in the comparison group, no pronounced dynamics of the total QOL was observed. At the same time, patients of this group noted attacks of retrosternal pain; the need to limit their physical efforts; the need to constantly be treated, take medications, periodically lie in the hospital; additional material costs associated with the treatment of the disease.

In both groups of patients who received rehabilitation treatment, the results after a month on all questions of the questionnaire decreased, which characterized the positive effect of the rehabilitation impact. In the comparison group, non-significant deviations (decrease) were observed only in relation to 6, 6, 9, 17 and 19 questions of the MLHFQ. While in the group of patients who received exercise therapy, such insignificant decreases in indicators were observed in relation to 6, 17, 18 and 20 questions.

Conclusion. When analyzing the quality of life in patients with myocardial infarction, a sharp decrease in the total indicator and its effect on the indicators of the patient's functional abilities and vital activity were found. Under the influence of the inclusion of exercise therapy

in the complex of rehabilitation measures in patients who have had a myocardial infarction, the perception of the general state of health improves and life satisfaction increases.

LOYIHALASH FAOLIYATINI TASHKIL QILISH AMALIYOTI

Raupova M.H.

Buxoro davlat universiteti

Biologiya kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6321301>

Annotatsiya. Maqolada loyiha faoliyati kelajakdagi mutaxassisning raqobatbardoshligini oshirishning eng samarali mexanizmlaridan biri ekanligi bayon etilgan. Buning tasdig'i sifatida Buxoro davlat universiteti Biologiya ta'lim yo'nalishi talabalari o'rtasida tashkil etilgan "Biologiyada innovatsion g'oyalar va ishlanmalar" tanlovi keltirilgan. Universitet ichidagi tanlovlarni tashkil etish va o'tkazish tartibi hamda ularning 2021 yildagi natijalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: loyiha faoliyati, universitet ichidagi tanlovlar, talabalar innovatsion loyihalari, innovatsion g'oyalar va ishlanmalar.

Kelajakdagi mutaxassisning raqobatbardoshligini oshirishning eng samarali yo'nalishlaridan biri loyiha faoliyati hisoblanadi.

Boy ijodiy ahamiyatga ega bo'lgan loyihalash metodi - bu "pedagogik maqsadlarga erishish uchun foydalaniladigan barcha shaxsiy, instrumental va uslubiy texnologiyalarni ishlashining tizimli to'plami va tartibini anglatuvchi pedagogik texnologiya misollaridan biridir".

Loyihalash texnologiyasi talabalarning yoshi va individual xususiyatlariga bog'liq bo'lib, mustaqillikka, o'zini o'zi anglash zarurligiga o'rgatadi.

Loyihalarni talabalarning faoliyatidagi ustun tomonlariga qarab quyidagicha tasniflash mumkin:

- Amaliy loyihalar
- Tadqiqotchilik loyihalari
- Axborotli loyiha
- Ijodiy loyihalar
- Rolli loyihalar

Talabalar loyihalar ustida ishlashda: dolzarb masalalarni, muammolarni aniqlaydi; vazifalarni belgilaydi, tadqiqot ob'ektini aniqlaydi; olingan ma'lumotlarni tizimlashtiradi; kompyuter, multimedia uskunalari yordamida loyiha himoyasini tayyorlaydi; loyihaning taqdimotida talaba o'z faoliyati natijasini taqdim etadi, masalani jamoatchilikka etkazadi. Ushbu pedagogik texnologiya loyiha faoliyati talabalarning bilim olishga bo'lgan qiziqishni rivojlanishiga olib keladi [1].

Buning tasdig'i sifatida dastlabki eksperiment shaklida o'tkazilgan loyihalash faoliyati Biologiya ta'lim yo'nalishi talabalari o'rtasida "Biologiyada innovatsion g'oyalar va ishlanmalar" tanlovi hisoblanadi.

2020 yilgacha g'oliblar sirtdan, ularning shaxsiy ishtirokisiz va loyihani himoya qilish tartibisiz aniqlanardi. Tegishli qo'shimchalar bilan loyihaning ma'lumot kartasi shaklida ariza yuborish kifoya edi. Bu yil tanlovni o'tkazish va loyihalarni saralash tartibi o'zgardi. Tanlovga taqdim etilgan ishlar dastlabki tanlovdan o'tgan va eng istiqbolli bo'lganlari yakuniy tanlovda qatnashish uchun tavsiya etildi.

Tanlovning dastlabki bosqichiga 70 ta ish kelib tushdi: 58 ta talabalarning innovatsion loyihalari, 12 tasi innovatsion g'oyalar va ishlanmalar shaklida. Finalda ishtirok etish uchun tanlov komissiyasi 20 ta ishini tavsiya qildi, shulardan: 13 ta innovatsion loyihalar , 7 ta innovatsion g'oyalar va ishlanmalar.

Talabalarning eng yaxshi "Biologiyada innovatsion g'oyalar va ishlanmalar" tanlovining finali 2021 yil 15-yanvarda kuni fakultetda faollar zalida bo'lib o'tdi. Tanlovga fakultetning etakchi mutaxassislari jalb qilingan. Mutaxassislar ishning ilmiy yangiligi, dolzarbligi, texnik yoki ijtimoiy ahamiyati, loyihani amalga oshirish rejasi, tijoratlashtirish istiqbollari, raqobatchilar imkoniyatlarini baholashdi. G'oliblar ekspertlar qo'mitasi yordamida yosh tadqiqotchilar tomonidan loyihalarni himoya qilish tartibi orqali aniqlandi.

2021 yildagi eng yaxshi talaba innovatsion loyihasi tanlovi g'oliblari Hasanova Maftuna, Kenjayeva Nozima, Asadova Nilufar Biologiya ta'lim yo'nalishining 2-3-bosqich talabalari deb topildi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ushbu maqolada o'quvchilarning harakatlarini mustaqil tanlab olish va ular uchun muhim muammolarni hal etishga qaratilgan loyiha faoliyatining asosiy xususiyati ta'kidlangan. Muammo ustida ishlash maxsus tarzda tashkil etilgan qiziqarli qidiruv faoliyatini, mustaqil ravishda qo'lga kiritilgan bilimlardan faol foydalanishni o'z ichiga oladi [2-19].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахмедова Г. У., Салимова С. Ф. Чтение на иностранном языке как средство развития опыта общения учащихся //Достижения науки и образования. – 2017. – №. 4 (17).
2. Ахмедова Г. У., Салимова С. Ф. Собственные имена в ономастике немецкого языка //Молодой ученый. – 2016. – №. 7. – С. 1139-1141.
3. Salimova S.F. Improving the professional competence of future biology teachers //Archive of Conferences. – 2021. – С. 69-71.
4. Salimova S. General structure of spinal animals features //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
5. Salimova S. Ta'lim natijalarini baholashga kompetentli yondashuv mohiyati //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
6. Salimova S.F. Formation of professional skills of future biology teachers and development of its criteria //Academicia: an international multidisciplinary research journal. – 2021. – Т. 11. – №. 2. – С. 769-772.
7. Salimova S.F. Improvement of methodical communication system //Archive of Conferences. – 2020. – Т. 4. – №. 4. – С. 77-78.
8. Salimova S. Formation of professional skills of future biology teachers and development of its criteria: formation of professional skills of future biology teachers and development of its criteria //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – Т. 10. – №. 9.
9. Salimova S. Method of improving self-study works of students in biology by means of informational resources //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
10. Salimova S. General structure of spinal animals features // Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
11. Salimova S. General structure of spinal animals features // Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.

12. Salimova S. Ta'lim natijalarini baholashga kompetentli yondashuv mohiyati // Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
13. Salimova S. Method of improving self-study works of students in biology by means of informational resources //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – Т. 2. – №. 2.
14. Salimova S. Improving the methodological training and research activities of future biology teachers //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – Т. 7. – №. 12.
15. Раупова М. Ижодий ўз ўзини рўёбга чиқаришда кваз касбий фаолиятининг роли //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 5. – №. 5.
16. Раупова М. Biologiya ta'lim yo'nalishi talabalarining loyiha faoliyatini tashkil qilish amaliyoti //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 5. – №. 5.
17. Раупова М. Bo'lajak biologiya o'qituvchisi kvazi-professional faoliyatini loyihalash usullari //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 1. – №. 1.
18. Салимова С. Ф. "Тюнинг" ("Tuning") халқаро лойиҳаси ва унинг моҳияти //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 1013-1019.
19. Салимова С. Ф. Бўлажак биология ўқитувчилари касбий компетенциялари шаклланганлик даражасини баҳолашнинг ўзига хос жиҳатлари //Scientific progress. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 1087-1094.

МОЙЛИ ЭКИНЛАРНИНГ БИОЛОГИК ВА ЭКОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Гафарова Саида Мухамеджоновна

Бухоро давлат университети, биология кафедраси катта ўқитувчиси,
Ўзбекистон республикаси, E-mail: saida.gafarova@bk.ru
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6321303>

Аннотация: мақолада мойли экинлардан кунгабоқар, зайтун, соя, ғўза каби мойли ўсимликларнинг биологик ва экологик хусусиятлари, халқ хўжалигида ишлатилиши, халқ табобатида ва тиббиётда ишлатилиши тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: кунгабоқар, зайтун, соя, ғўза, аргинин, гистидин, лизин, триптофан, фенилаланин, метионин, треонин, лейцин, изолейцин, валин.

Ер шарида аҳолининг ўсимлик мойига талаби кундан-кун ошиб бормоқда. Халқ хўжалигининг барча соҳаларида: озиқ-овқат, консерва, лак-бўёқ, алиф, совун ишлаб чиқаришда; линолеум, парфюмерия, босмахона бўёқлари тайёрлашда, тиббиётда ва асбоб-ускуналарни мойлашда ўсимлик мойидан фойдаланилади.

Ўсимлик мойи инсон учун энг зарур ва ҳеч нарса билан алмашиб бўлмайдиган озиқ-овқат маҳсулотлари сирасига киради. Ўзбекистон аҳолисининг ўсимлик мойига бўлган талаби яқин йилларгача асосан пахта чигитидан олинган мой билан қондирилар эди. Лекин мустақиллик йилларига келиб, республика аҳолисини арзон, сифатли, таркибида инсон организми учун зарарли моддалар сақламайдиган кунгабоқар, соя, зайтун, махсар, кунжут, ерёнғоқ каби ўсимлик мойи билан таъминлаш яхши йўлга қўйилди. Ҳозирги пайтда республикамизнинг суғориладиган майдонларида йилига ғўза ўсимлигидан ташқари 7-8 минг гектар кунгабоқар, 5 минг гектар соя, лалми ҳудудларда 10-12 минг гектарда махсар ўстирилмоқда. Мойли экинлар турли оилаларга мансуб бўлиб, улар – мураккабгулдошлар, дуккакдошлар, сутламадошлар ва бошқалардир.

Кунгабоқар (*Helianthus annuus L.*) мураккабгулдошлар оиласига киради. Бутун дунёда мой олинадиган асосий ўсимликлардан бири сифатида кенг миқёсда ўстирилади. Кунгабоқар бир йиллик ўт ўсимлик, пояси тик ўсувчи, кам шохланган, бўйи 70-80 см дан 150-170 см гача, илдизи ўқилдиз. Барглари юраксимон, юқоридагилари тухумсимон, баъзан элипссимон. Сарик рангли гуллари йирик. Меваси – ясси, оқ, кулранг, қора рангли писта.

Июн-август ойларида гуллайди, меваси август-сентябрда етилади.

Кунгабоқар мойи кенг миқсда турли таомларни пиширишда, маргарин ва овқатга ишлатиладиган бошқа ёғларни тайёрлашда қўлланилади. Мойдан консервалар қилишда фойдаланилади. Мағизи ёқимли маҳсулот сифатида истеъмол қилинади, кунжарасидан ҳолва тайёрланади.

Кунгабоқар уруғи таркибида 29-59% мой, углеводлар, оқсил, каратиноидлар, фитин, хлороген, лимон ва вино кислоталар, ошловчи ҳамда бошқа бирикмалар бор. Кунгабоқар барги ва гули ҳам тиббиётда қўлланади. Чунки улар ҳам турли биологик фаол моддаларга бой бўлиб, ўз таркибида тритерпен, диоллардан арнидол ва

фарадиол, флавоноидлар, холин, бетаин, смолалар, каротиноидлар, солант кислота ва бошқа бирикмаларни сақлайди.

Халқ табобатида кунгабоқар гулидан тайёрланган қайнатма безгак, иситма, бод, сариқ ва сариқ касалликларини, ич кетишини даволаш учун ҳамда сийдик ҳайдовчи восита сифатида қўлланилади.

Таркибида тўйинмаган кислоталар бўлгани учун кунгабоқар мойи (ярим қурийдиган мойларга киради) холестериннинг организмдан чиқиб кетишини тезлатади ва унинг қон томирлари деворида ўтириб қолишига тўсқинлик қилади. Шунинг учун мой склерозга қарши таъсирга эга ва атеросклероз касаллигини даволаш ҳамда шу касалликнинг олдини олишда катта аҳамиятга эга.

Зайтундошлар оиласига (*Oleaceae*) ҳали қадимдан маълум бўлган Европа зайтуни ёки маданий худди шундай “Зайтун дарахти” деб номланадиган ўсимлик киради. Бу ўсимлик (*Olea europaea*) ҳозирги кунда (Morrettini бўйича, 1962) Ўрта Ер денгизи атрофи мамлакатларида кенг тарқалган ва бу давлатлар уни экиб кўпайтирмоқда. Зайтун дарахтининг баландлиги 20 метрга етиши мумкин. Унинг йўғон поясининг тепа қисми жуда шохланиб кетган бўлиб, баъзан унинг диаметри 50 метрга етади. Зайтун дарахти 300-400 йилгача, қулай шароитда эса 1000 йил ва ундан ортиқ умр кўради. Айрим маълумотларга кўра 2000 йиллик турлари ҳам мавжуд. Эски поялари одатда чиройли кўринишга эга.

Зайтуннинг барглари қарама-қарши жойлашган, ланцетсимон, уст томони кулранг-яшил, пастки томони оқш. Улар баҳорда ватанида янги барглари чиқарганидан сўнг эски барглари тўкиб юборади. Шу сабабли зайтун йил бўйи яшил бўлади. Ҳосил бўлган барча ён шохларининг учки қисми ўткирлашиб тиканга айланган. Бу эса ўсимлик баъзи органларининг метаморфозга учраганидан далолат беради. Май охирида тўпгуллари ривожланади. Зайтун шамол ёрдамида чангланади.

Зайтунда одам учун керакли витамин ва микроэлементларнинг деярли барчаси бор. Зайтун мойи таркибига ўзининг хусусиятлари билан ноёб бўлган тўйинмаган май кислоталари: олеин – 75% (зайтун мойида у бошқа мойларга нисбатан 3,5 барабар кўп сақланади), линол -13% ва линолен – 0,55% киради. Ҳайвон ёғидан фарқлироқ бу май кислоталари организмга анча фойда келтиради. Улар гликемия даражасини пасайтиради (бу семиришнинг ёмон омили), юрак ва қон-томир касалликларининг олдини олади, овқат ҳазм қилиш органларига фойдали таъсир қилади, организмни ёшартиришга ёрдам беради. Зайтун дарахтидан олинган мойни ҳар куни истеъмол қилиш юрак-томирлар системаси, стенокардия, инфаркт, саратон касалликларининг хавфини камайтиради. Зайтун мойининг машхурлик сири шундан иборатки, зайтун дарахти мевасида шундай турдаги май кислотаси сақланадики (ва айнан тўйинмаган кислоталар) улар зарарли холестерин миқдорини камайтиради. Шу билан бирга организмдаги ҳаётий муҳим элементларнинг нормал баланси сақланади. Зарарсиз холестериннинг зайтун ёғи таркибида бўлиши, қондаги “зарарли” холестерин ва триглицерид миқдорининг камайишига ёрдам бериб, “фойдали” холестеринни кўпайтиради ва шу билан атеросклероз касаллиги хавфини камайтиради. Бундан ташқари зайтун мойи кўпгина витамин турларига бой: витамин “А”, “D”, “Е” кабиларни сақлайди.

Соя (*Glycine hispida* Max) дуккакдошлар оиласига мансуб, бир йиллик ўт ўсимлик. Пояси тик ўсувчи, шохланган, баландлиги 30-70 см. Барглари уч бўлакли мураккаб. Гуллари барг қўлтиғидан ўсиб чиққан шингил гултўпламига жойлашган. Меваси 1-4 уруғли дуккак. Июл-август ойларида гуллайди, август-сентябрда меваси етилади.

Соя овқатга кўп ишлатиладиган, тўйимли ҳамда жуда фойдали ўсимлик. Уруғидан ун ва ёрма қилинади, мой ва оқсил олинади. Соя уруғи таркибида 17-25% мой, 30-45% оқсил, қандлар, органик кислоталар, витамин В₁, В₂, С, Е ва К, провитамин D, каротин, изофлавоон, гликозидлар, минерал (калий, магний, кальций, фосфор, темир, мис, марганец, рух, никель, кобальт) ва бошқа моддалар бўлади. Уруғидан оқсил моддаси 80-90% юқори сифатли ўсимлик оқсидан иборат бўлиб, унинг таркибига ҳаёт учун муҳим аҳамиятга эга бўлган, алмаштириб бўлмайдиган барча аминокислоталар (аргинин, гистидин, лизин, триптофан, фенилаланин, метионин, треонин, лейцин, изолейцин, валин) киради.

Соя уруғидан тайёрланган сут ўзининг тўйимлилиги, организмда ҳазм бўлиши, физик хоссалари ва кўриниши бўйича сигир сутидан фарқ қилмайди. Уни меъда яра касаллигида, меъда ширасининг кўп ажралиши (гиперсекреция) ҳолларида, қорин тифи, оғир ўтадиган ва сурункали юқумли касалликларда истеъмол қилишга тавсия этилади. Қандли диабет ва нур касалликларини даволаш ҳамда марказий асаб системасини стимуллаш учун тиббиётда ишлатиладиган баъзи доривор препаратларни олишда соядан маҳсулот сифатида фойдаланилади. Соянинг уруғидан Уокер шиши (рак шишининг бир тури) ҳосил бўлишини, унинг ҳажми ва массасини ўсишдан тўхтатувчи, ҳатто кичик қилувчи таъсирга эга бўлган фитогемагглютинин (лектин) ажратиб олинган. Фитогемагглютининнинг бундай таъсири ҳозирча ҳайвонларда ўтказилган тажрибада аниқланган.

Вўза (*Malvassae*) оиласига мансуб. Вўза кўп йиллик ўсимлик бўлиб, бизнинг шароитимизда бир йиллик ўсимлик сифатида экилади. Илдизи ўқилдиз. Пояси тик ўсувчи, шохланган, бўйи 1 метрга етади. Барглари 3-5 учбурчак шаклли, бўлакли. Вирик, беш бўлакли, сариқ рангли гуллари якка-якка ҳолда жойлашаган. Меваси – тухумсимон, шарсимон ёки чўзинчоқ, пишганда 3-5 чаноғи билан очиладиган кўсак.

Июн-сентябр ойларида гуллайди, меваси август-сентябрда етилади.

Овқатга ўза уруғидан олинган пахта мойи ва қисман баргидан олинадиган лимон кислотаси ишлатилади. Пахта мойидан маргарин тайёрланади. Пахта уруғи таркибида 17-41% мой, 36% гача оқсил, госсипол, минерал ва бошқа моддалар бор. Вўза илдизининг пўстлоғи ўз таркибида витамин С ва К, госсипол, ошловчи моддалар, барги 5-7% лимон, 3-4% олма кислоталари сақлайди. Пахта мойида тўйинмаган кислоталар (F витамин комплекси) бўлгани сабабли у ярим қотувчи мойларга киради ва организмдаги моддалар алмашинувида иштирок этади. Шунинг учун кексалардаги атеросклероз касаллигининг олдини олишда пахта мойи жуда фойдалидир.

Вўза илдизи пўстлоғидан тайёрланган суюқ экстракт илмий тиббиётда ичдан ва бачадондан қон оқишини тўхтатувчи восита сифатида қўлланади.

Вўза баргидан овқатга ва тиббиётда ишлатиладиган лимон кислота олинади. Пахта уруғидан олинадиган госсиполдан турли қимматбаҳо доривор препаратларни синтез қилишда фойдаланилади.

Мойли экинлар маҳсулоти кундалик ҳаётимизда ҳар томонлама зарур экан, бу экинларнинг янги навларини яратиш, юқори ҳосил берадиган агротехникасини ишлаб чиқиш, махсус техникаларни тайёрлаш бизнинг олдимизда турган асосий масалалардан биридир.

Адабиётлар рўйхати

1. [Интродукция облепихи в климатических условиях Бухарской области](#)
ЖН Нажмиддинов, ХК Эсанов, СМ Гафарова - Учёный XXI века, 2015
2. Мухамеджанова Г. С., Кудратова Ш. К. БИОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАСТЕНИЙ ПУСТЫННОЙ ЗОНЫ СРЕДНЕЙ АЗИИ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ЖИВОТНОВОДСТВЕ //Вестник науки и образования. – 2021. – №. 11-1 (114). – С. 13-17.
3. Белободоров В.В. Основные процессы производства растительных масел. Москва, 1966.
4. Ёқубжонов О., Турсунов С. Ўсимликшунослик. Тошкент, “Фан ва технология”, 2008.
5. Сохобиддинов С.С. Ўсимликлар систематикаси. Тошкент. «Ўқитувчи», 1966.
6. Икромов М.И., Нормуродов Х.С., Юлдошев А.С.. Ботаника. Ўсимликлар морфологияси ва анатомияси. “Ўзбекистон”, 2001
7. Мустафоев С.М.. Ботаника. Тошкент. “Ўзбекистон”, 2002.

ВЛИЯНИЕ СРОКОВ ПОСЕВА И НОРМ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ НА ПОКАЗАТЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВОЗДЕЛЫВАНИЯ ОЗИМОГО ЯЧМЕНЯ

Зулайхо Яркулова

Канд. сел.хоз. наук, Бухараского государственного университета

706030, Узбекистан, г. Бухара, ул. А.Самий 19

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6321306>

Аннотация

В этой статье приведены данные по экономической эффективности и уровню рентабельности при возделывании ячменя при разных сроках посева и норм внесения удобрений. Исходя из биологических особенностей сортов озимого ячменя, а также в зависимости от сроков посева и норм удобрений наибольший доход у сорта Мавлоно получен (8406900 сум) при проведении посева 15 октября с применением фон+N180 кг/га, а у сорта Болгали он составил 7832600 сум, условно чистый доход соответственно сортам составил 2050000; 1475700 сум, себестоимость 1 ц зерна 114900 и 123400 сум, уровень рентабельности 32,2 и 23,2 %.

Ключевые слова: озимый ячмень, сроки посева, норма высева, сорт, урожайность.

После обретения независимости в стране был достигнут значительный прогресс в результате последовательной реализации реформ в развитии сельского хозяйства. Большое значение имеют проводимые в аграрном секторе страны масштабные реформы и разработка стратегии модернизации и перспективного развития отрасли.

Цены на семена, местные и минеральные удобрения, токсичные химикаты, обработка почвы, сбор урожая, транспортировка и очистка зерна, заработная плата, горюче-смазочные материалы и т. Д. Используются для определения стоимости гектара орошаемых зерновых, включая ячмень. Общая стоимость посевов, стоимость 1 га пашни, стоимость 1 тонны выращенного зерна, условная чистая прибыль с гектара, уровень рентабельности варьируется в зависимости от сроков посева и нормы удобрений.

При своевременной посадке осенних сортов с учетом почвенно-климатических условий региона чистая прибыль будет выше за счет увеличения урожайности.

В результате, учитывая высокий спрос на зерно ячменя в стране, важно провести исследования по выбору сортов, подходящих к почвенно-климатическим условиям орошаемых земель, и совершенствованию оптимальных агротехнологий возделывания.

Анализ рентабельности экспериментов по срокам посадки и нормам удобрения показал, что рентабельность выращивания осенних и круглых сортов ячменя высока при правильном выборе норм удобрения при подходящем для сорта сроке посадки с учетом биологических факторов. характеристика сортов.

Расчет экономической эффективности факторов, изучаемых в исследовании, был основан на согласованной закупочной цене зерновых,

утвержденной Министерством финансов Республики Узбекистан за завершённые годы полевых экспериментов (2010-2012 гг.) и производства (2013- 2017 гг.).

Цены на семена, минеральные удобрения, пестициды, обработка почвы, уборка урожая, транспортировка зерна, заработная плата, текущий ремонт и обслуживание сельхозтехники при определении стоимости гектара пашни в орошаемых светло-серых почвах Кашкадарьинской области и затрат на смазку, производство и общие эксплуатационные расходы были проанализированы.

При анализе показателей экономической эффективности минеральных удобрений, используемых в оптимальные сроки посева, на основе биологических характеристик сортов ячменя, высокий доход с одного гектара был получен посева 15-октября при варианте фон+N180 кг/г и составил 13580,1 тыс. сум от сорта Мавлоно, а от сорта Болгали 12652,6 тыс.сум, условный чистый доход от сорта Мавлоно 7223,2 тыс. сум, а от сорта Болгали 6295,7 тыс. сум, себестоимость 1 ц зерен сорта Мавлоно 71,2 тыс.сум, уровень рентабельности 113,6%. У сорта Болгали самая низкая себестоимость 1 ц зерен 75,7 тыс. сум, определен самый высокий уровень рентабельности 101,0% при варианте фон+N120кг/г.

Для получения высокого урожая и кормовой единицы у сортов ячменя озимая Мавлоно и двуручка Болгали в условиях орошаемых светлых сероземных почв Кашкадарьинской области рекомендуется посев семян 15-октября (во второй половине октября), и применять при возделывании сорта Мавлоно минеральные удобрения нормой P₉₀K₆₀N₁₈₀ кг/га, а у сорта Болгали P₉₀K₆₀N₁₂₀ кг/га. При задержке посева с проведением 1-ноября у обоих сортов применять норму минеральных удобрений P₉₀K₆₀N₁₂₀ кг/га.

СПИСОК ЛИТЕРАТУР

1. Khalilov N. and K. Khuzhamkulov. Dependence of Winter Barley Yield on the Sowing Time and Seeding Rate under Irrigation. Grain Economy, 2006, N. 2, p. 19.
2. Blokhin V.I. Features of Barley Production Practices in Tatarstan. Agriculture, Moscow, 2006, N. 3, p. 15-16.
3. Gariv D.V., Sokhibgarov A.A. and R.K. Kadikov. Response of Barley Varieties to Mineral Nutrition and Effect of Agroecological Environmental Factors. Cereal Crops, Moscow, 1998, no. 3, p. 13.
4. Osin A.E. Varietal Response of Closely Sown Barley with Mineral Nutrition. Ways to Increase Field Crop Productivity. Moscow, 1988, pp. 58-62.
5. Яркулова З.Р., Халилов Н.Х. Влияние нормы посева и дозы минеральных удобрений на урожайность ячменя осеннего посева при орошении/ Вестник Мичуринского государственного аграрного университета № 2, 2018. С. 95-99
6. Яркулова З.Р. Влияние сроков посева и нормы минеральных удобрений на урожайность озимого ячменя/The latest research in modern science: experience, traditions and innovations: Collected scientific articles of the VII International scientific conference on June 20-21, 2018, North Charleston, SC, USA. - North Charleston, USA:CreateSpace, 2018. p. 65-69.

7. Yarkulova Z. Influence of timing of crops and norms of mineral fertilizers for winter barley yield / Asian Journal of Science and Technology. Vol.10, Issue,05, May, 2019, pp. 9669-9670. <http://www.journalajst.com>.
8. Yarkulova Z., Khalilov N. Influence of Seeding Norms and Mineral Fertilizer Rate on the yield of Winter Barley/ International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN: 2277-3878, Volume-8, Issue-3S, October 2019
9. Nikolaev, I.N. (2006) Economics in questions and answers: studies, manual. - M.: TK Velbi, Prospect Publishing House, 2006 - 336 p.
10. Pudova N.V., Nikitin V.V. (2004) Analysis of the values of the Spearman's rank correlation coefficient Economic analysis: theory and practice No. 3.- 2004
11. Сафарова З. Т., Фармонов С. С. У. ОСТАТОЧНАЯ ТОКСИЧНОСТЬ ИНСЕКТИЦИДОВ И АКАРИЦИДОВ //Scientific progress. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 1085-1086.

ҚАРИҚИЗ ЎСИМЛИГИ ХАЛҚ ТАБОБАТИДА

Каримова Лобар Фатуллоевна

БухДУ Биология кафедраси ўқитувчиси

lobarkarimovafatul@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6321310>

Аннотация: мақолада доривор ўсимликлар, уларни халқ табобатида ва аҳола орасида қўллаш, Қариқиз ўсимлигимисолида ёритиб берилган. Қариқиз ўсимлигининг биологияси, физиологияси ва дориворлик хусусиятли ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: мутафаккирлар, илм-фан, дориворлик хусусияти, Қариқиз, *Arctium*, *Asteraceae*, мураккабгулдош, саватчасимон тўпгул, гултожибарглар, антимикроб, антисептик, иммуномодулятор.

Азалдан ўзбек мутафаккир ва алломалари жаҳон илму фани ривожига улкан ҳисса қўшган ўнинчи-ўн биринчи асрларнинг атоқли табиби Абу Али ибн Сино ҳам табиӣ доривор ўсимликлар билан даволашга катта эътибор беришган.

Қариқиз ([лот.](#) *Arctium*) икки йиллик ўт ўсимлиги, Мураккабгулдошлар ёки қоқидошлар оиласига киради. Бу ўсимлик саватчасининг тузилиши, саватча чети баргларининг бигизсимон учли бўлиши ва асоси илгаксимон бўлиши билан ажралиб туради. Шу илгакчалари туфайли ҳайвонлар жунига ёпишиб осон тарқалади. Бу туркум ўз ичига 20 турни олади. Кўпчилик турлари доривор.

Қариқиз ўсимлиги *Asteraceae* оиласига мансуб, баландлиги 60-180 см бўлган йирик икки йиллик ўт ўсимлик. Илдизи этли, ўқ илдиз, кам шохланган, узунлиги 60 см гача; пояси тик турувчи, эгилувчан, чизиқ-чизиқли, майин тукли. Барглари бандли, кенг юрак-тухумсимон, тишсимон. Пастки барглари йирик (узунлиги 50 см гача, эни бироз камроқ). Гуллари қалқонча ёки қалқонсимон рўвак шаклида жойлашган шарсимон саватчаларга йиғилган. Гуллари найсимон, икки жинсли, гултожибарглари бинафша-қизғиш рангли, косачабарглари попукли. Меваси чўзинчоқ, силлиқ, қиррали, доғли, 5-7 мм узунликдаги попукли пистачалар. Июль – август ойларида гуллайди, мевалари август – сентябрда пишади.

Бу ўсимлик етарлича намлик бўлган тупроқ шароитида яхши ўсади. Уруғлари ёрдамида кўпаяди, уруғларининг тарқалишида инсонлар ва ҳайвонлар муҳим роль ўйнайдилар. Гуллари ва уруғлари етилгач саватчаси осон тўкилиб кетади, уруғидаги илгакчалари ёрдамида одамларнинг кийимлари ва ҳайвонларнинг жунларига ёпишиб янги территорияларга тарқалади.

Тупроқ намлиги етарли бўлганда баҳорда, апрель -май ойида муҳит ҳарорати +2 °C ва +4°C да уруғидан униб чиқа бошлайди,

Уруғидан тўлиқ униб чиқиши учун оптимал шароит +18°C ва +24°C, +38°C ва +40°C ни ташкил этади. Уруғлари 14 см чуқурликдан ҳам униб чиқади. Баъзи куз ойлари илиқ келганда сентябрь ва октябрь ойларида ҳам уруғлари униб чиқади, аммо қишламайди, чунки янги уруғларлардан униб чиққан майсаларнинг унувчанлиги юқори эмас.

Уруғидан униб чиққач биринчи йили илдиз бўғзидан йирик барглар чиқади, кунлар совиши билан улар қурийди, фақат тупроқ ости қисмигина қишлайди. Кейинги йилнинг апрель-май ойларида янги барглар чиқаради ва июнь-август ойларида гуллаб август ойининг охири сентябрь ойида уруғлари етилади. Уруғларининг максимал сони 24000 дона. Уруғлари пишиб етилгач ўсимлик нобуд бўлади. (Шлякова Е.В.,1982) (Фисюнов А.В.,1984), (Келлер Б.А.,1935)

Қариқиз ўсимлиги -бегона ўтдир. Кўпинча боғлар ва томарқаларда ўсади. Қишлоғчи ўсимликлар билан бирга, кенг баргли ўрмонларда ҳам ўсади. Ўзбекистон шароитида эса асосан ховлиларда, томарқада бегона ўт сифатида кенг тарқалган. **Бегона ўтлиги билан** бир қаторда бу ўсимлик дориворлик хусусиятига эгадир, шунинг учун маҳаллий аҳоли ўзи томарқада кўпайтиради.

Қариқиз ўсимлиги организмдан турли токсинларнинг чиқиб кетишини таъминлайди, иммунно-радиопротектор бўлиш билан бир қаторда оғриқ қолдирувчи, тер ҳайдовчи, ҳароратни тушурувчи, сийдик ҳайдовчи, фосфатолитик, яллиғланишга қарши воситадир.

Қариқиз препаратлари антимикроб, антисептик, иммуномодулятор, аллергияга қарши восита, регенирацияловчи таъсир кучига эга ва турли ўсмаларга қаршилиқни оширади.

Халқ табobatiда Қариқиз дамламаси азалдан буйрак касалликларида: сийдик ҳайдовчи восита, сийдик пуфаги яллиғланишида, тош тушурувчи сифатида, простата беzi аденомаси ва простатитда ишлатилади.

Яллиғланишга қарши восита сифатида ишлатилишига унинг таркибидаги сито ва стигмастерин моддалари ва бардан эфир мойи борлиги сабабидир. Уларнинг таъсирида простата беzi паренхимасида ва уруғдон вазикулаларда инфилтрат ҳосилалари эрийди.Уруғини янчиб диурез ва буйрак тош касалликларида истеъmol қилинади. Қариқиз ўсимлиги илдизи ўт қопи тош касалликларида, ошқозон ости беzi секретиясининг бузилиши, гастрит, ошқозон яраси, оғир металл тузлари билан заҳарланиш, ревматизм, бўғимларнинг яллиғланиш касалликлари, остеохондроз учун ҳам қўлланилади. Бу сийдик ҳайдовчи восита, шунингдек подагра ва кўчувчи артрит бўлган беморларни даволаш учун қимматли воситадир.

Себорея, ҳуснбузар, экзема, фурункулёз, ёғли тери, соч тўкилиши, ҳашаротлар чақиши учун ўсимлик илдизи препаратларини ташқи қўллашнинг ижобий натижалари қайд этилди. Кайнатма нафақат ичкарида, балки маҳаллий даражада лосён ва чайиш шаклида ҳам қўлланилади. Илдизлари ва майдаланган баргларида тайёрланган малҳам узоқ муддатли даволанмайдиган яралар ва экзема учун буюрилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Васильченко И.Т. Определитель всходов сорных растений, Издательство колос, Ленинград – 1965 г – 434 с.

Государственный каталог пестицидов и агрохимикатов, разрешенных к применению на территории Российской Федерации, 2017 год. Министерство сельского хозяйства Российской Федерации (Минсельхоз России).

2. Губанов И.А., Киселева К.В., Новиков В.С., Тихомиров В.Н. Иллюстрированный определитель растений Средней России. Том 3, Покрытосеменные (двудольные: раздельнолепестные). - М.: Товарищество научных изданий КМК, 2004. - 520 с.
3. Доброхотов В.Н. Семена сорных растений. Издательство Сельскохозяйственной литературы, журналов и плакатов, Москва, 1961 – 682 с.
4. Сафарова З. Т., Фармонова О. С. К. МЕДОНОСНЫЕ РАСТЕНИЯ УЗБЕКИСТАНА //Scientific progress. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 1083-1084.

ХИТОЙ БАРБАРИСИ

Жабборов Бахтиёр Искандарович

Бухоро ДУ Биология кафедраси катта ўқитувчиси

Email id: aziza_bakhtiyorovna@list.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6321313>

Аннотация: мақолада доривор ўсимликларнинг қўлланилиши, Хитой барбариси ва унинг дориворлик хусусиятлари, ўсимликнинг биологияси, дориворлик хусусиятлари, касалликлар ва уларда ишлатилиши ҳақида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: Хитой барбариси, дереза, Годжи, *Lycium barbarum*, бўри меваси, резавормева.

Кейинги йилларда инсониятнинг тиббий маданияти ошиши билан бир қаторда уларнинг сунъий тиббиёт воситаларидан кўра табиий воситаларга бўлган эҳтиёлари ортиб борапти. Анъанавий тиббиётнинг, фан-техниканинг ривожланиши барча маҳсулотлар ҳақида тўла-тўқис маълумотлар олиш ва мутахассислар билан онлайн суҳбатлашиш имконини ҳам берапти.

Каронавирус пандемияси авж олган ҳозирги кунларда доривор ўсимликлардан фойдаланиш кенг йўлга қўйилди. Хусусан, таркибида лимон кислотаси, олма кислотаси, аскорбин кислотаси ва флавоноидлар сақлаган мева ва сабзавотларни истеъмол қилинмоқда.

Маҳаллий ўсимликларимиз билан бирқаторда чет мамлакатлардан келтирилган ўсимликлар ва уларнинг аралашмалари, доривор ўсимликларни деярли барча дорихоналарда учратиш мумкин. Доривор ўсимликларни четдан олиб келиш билан бир қаторда мамлакатимизнинг турли вилоятларида уларни иқлимлаштириш борасида ҳам жуда катта илмий-тадқиқот ишлари олиб бориляпти, шундай ўсимликлардан бири Хитой барабариси, Годжидир.

Бу меванинг номи Годжи (*Lycium barbarum*) «Узоқ умр кўриш» меваси деб таржима қилинади. Бу мева, атроф-муҳитнинг ёмон таъсирига қарши турувчи, организмни куч-қудратини оширувчи озиқ-овқат маҳсулоти сифатида Осиёда биринчи ўринларда туради.

Маҳаллий аҳоли бу ўсимликни Дереза деб ҳам аташади. Годжи ўсимлигининг меваси фойдали хусусиятга эга моддалар ва элементлар сақлайди, баъзи турлари эса заҳарли моддалар сақлайди, шунинг учун ҳам улардан табобатда фойдаланилади. Годжи меваси таркибида ўн саккизга яқин аминокислоталар мавжуд, улар орасида алмашинувчан аминокислоталар ҳам бор. Годжи меваси «Бўри меваси» деб номланадиган умумий гуруҳга киритилади. Табобатда ва халқ табobatiда бу мевадан иммунитетни ошириш, эркин радикаллардан ҳимояловчи восита сифатида, моддалар алмашинувчи яхшиловчи, стрессга қарши курашувчанликни оширишда, нурланишга қарши ҳимоя воситаси сифатида (дамламаси), табиий оздирувчи, холестеринга қарши восита, жигар хасталикларида, юрак ишемик касалликларида, қондаги қанд миқдорини пасайтирувчи модда сифатида фойдаланилади.

Lycium barbarum таркибида германий элементи бор- бу саратонга қарши минерал бўлиб, табиатда жуда камёб, лекин у айнан Годжи меваси таркибида

топилган. Годжи мевасини овқатга кўшимча сифатида истеъмол килинганида инсон организмининг барча тизимлари иш фаолиятини яхшилашда самарали восита ҳисобланади. Саратон касаллигининг турли хил босқичидаги беморларда, илмий-тиббий текширувлар ўтказиш жараёнида, тиббиёт дори-дармонларига қўшиб мазкур Годжи мевасини истеъмол қилинганида, мевани истеъмол килмаганларга нисбатан ўлим ҳолати 60-70% га қисқарганлиги маълум бўлган. Годжи меваси таркибидаги бетакаротин, минераллар, аминокислоталар ва каротиноидлар холестеринга қарши курашади, полисахаридлар ошқозон ости безининг инсулин ишлаб чиқаришини яхшилаб, қондаги қанд миқдорини мувозанатда ушлайди. Бетанин моддаси эса диабет касаллигида жигарнинг эрта ёғ босиши ва томирларнинг эрта шикастланишини олдини олади.

Шунингдек, Годжи ўсимлигининг таркибида 21 хил минераллар, калий, темир, калций, мис, марганец, фтор, фосфор, рух, олтигугурт каби моддалар ҳам бор. Годжи ўсимлиги витаминларга ҳам бой бўлиб, қуритиш технологияси тўғри амалга оширилганда витаминларини тўлалигича сақлаб қолади. Витаминлардан В витамини, никотин, аскорбинка, токоферол, бетаин, ёғ кислотаси ОМЕГА 3-6-9 мавжуд.

Ўзбекистонда Навоий вилояти Кармана туманида иссиқхоналарда иқлимлаштириляпти, яқин кунларда Бухоро вилояти иссиқхоналарида ҳам иқлимлаштириш ишлари амалга оширилиши режалаштирилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Л.Р.Варданян., С.А.Айрапетян., Р.Л.Варданян., Р.С.Арутюнян., Г.Ю-Овсепян. Антиоксидантная активность листьев и ягод годжи (Дерева обыкновенная).
2. Сафарова З. Т., Фармонова О. С. К. МЕДОНОСНЫЕ РАСТЕНИЯ УЗБЕКИСТАНА //Scientific progress. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 1083-1084.

THE PROCESS OF TRANSPIRATION IN THE LEAVES OF VARIOUS TREES IN THE KHOREZM REGION OF UZBEKISTAN

Matkarimov Nizomjon Bakhtiyorovich

basic doctoral student, Urgench State University

Abdullayeva Maftuna Bahodir qizi

II course student of Department of Ekology and Life Safety in Urgench State
University

Matnazarova Malohat Islamboyevna

II course student of Department of Ekology and Life Safety in Urgench State
University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6326264>

Abstract: It is known that the requirements for trees planted for urban landscaping vary a lot. One of these is their evaporation (transpiration). In this article, the rate of transpiration of ornamental trees planted for landscaping in Khorezm region was determined using scientific experiments.

Keywords: ornamental trees, landscaping, torsion scales, transpiration rate, leaf.

Introduction. As a result of regression due to the extreme heat of the Red and Karakum deserts surrounding Khorezm region, the summer temperature becomes very hot and dry. In order for people to live normally, the humidity should be at least 40-60% and the temperature should be around $+30 - +35^{\circ}\text{C}$. Trees play an important role in establishing and maintaining this norm. The leaves of trees have the ability to retain a certain amount of moisture by lowering the ambient temperature by evaporating large amounts of water from themselves to prevent temperature rise and overheating around them and on the surface [1].

The transpiration process that takes place in trees, which are the beauty of our green nature, is important for tree life. It is of theoretical and practical importance to predict that the physical processes in trees also change depending on the growing conditions of the season [2].

Methods. Trees: number of leaves, leaf level index, photosynthetic productivity, water transpiration coefficient, leaves absorb airborne dust and absorb carbon dioxide, noise barrier properties, tree branch shape, condensation of gases and fumes in the upper atmosphere in urban conditions resistance to lack of light, drought, summer heat and heat, pests and diseases, resistance to bushing and shaping, as well as flowering, ripening of fruits and various ethers released from the leaves or body during the summer, pollen does not cause allergic diseases in humans and fruit ripening and indicators such as environmental pollution during spreading are signs of greening. Of these; leaf count, leaf surface index, photosynthetic productivity, transpiration coefficient, leaf absorption and absorption of carbon dioxide in the air, dark and wide shading, start periods of application (vegetation) period and noise barrier properties are considered to be valuable features of greening [3]. For this purpose, experiments were conducted on the territory of Urgench State University in order to study the transpiration rate of trees planted for landscaping in Khorezm region in the laboratory using a weighing scale.

We know that water plays an important role in all physiological and biochemical processes that take place in plant life.

In plants, water is mainly absorbed through the root hairs, the elongation zone of the cell, and rises from the bottom up along the conductive parts (xylem elements). The force that affects the rise of water and water-soluble substances from the bottom to the top is called the root pressure force. The root compressive strength depends on the concentration of substances present in the conductive parts.

Water that passes through the soil through the roots reaches the surface parts of plants - stems, leaves, flowers, fruit bodies and evaporates mainly from the leaf surface.

The evaporation of water from the leaf surface is called transpiration. Transpiration is the process by which water passes from the leaf surface to the intercellular spaces and from there through the leaf opening to the atmosphere. Water moves along the plant body in the direction of the water potential gradient (∇N_{2O}). Water potential is the amount of energy needed for water to move from a thermodynamic point of view. When the water content of a system or cell sap is in equilibrium with the pure water in the external solution, their potential is zero. As the amount of solute in a solution or cell increases, the concentration of water in them decreases (water molecules move away from each other), ie its potential decreases. Therefore, the movement of water, the water potential is more or less the same.

We know that water plays an important role in all physiological and biochemical processes that take place in plant life.

In plants, water is mainly absorbed through the root hairs, the elongation zone of the cell, and rises from the bottom up along the conductive parts (xylem elements). The force that affects the rise of water and water-soluble substances from the bottom to the top is called the root pressure force. The root compressive strength depends on the concentration of substances present in the conductive parts.

Water that passes through the soil through the roots reaches the surface parts of plants - stems, leaves, flowers, fruit bodies and evaporates mainly from the leaf surface.

This means that water enters the cell from the external solution, resulting in an increase in volume. The expansion of the cell volume leads to a tightening of the shell.

The surface environment (atmosphere) where the plants are located is almost unsaturated with water vapor. Therefore, the water potential in it is negative, the need for water is always high.

The swelling power of plants is several times lower than the swelling power of the atmosphere. For example, it has been observed in many experiments that grass is 1 to 15 atmospheres in plants and 30 atmospheres in trees. This means that if the relative humidity of the atmosphere is 90%, it will be 3 to 9 times less than the swelling power (140 atmospheres).

The importance of the transpiration process is as follows.

- a) delivers water and water-soluble substances to the upper organs of the plant;
- b) ensures that the process of photosynthesis continues uninterrupted. This is because the carbon dioxide in the air has to pass through the pores of the leaves. If the leaf axils are closed, carbon dioxide cannot pass into the leaf tissue and the process of photosynthesis slows down sharply. Due to the transpiration process, the leaf openings are open, allowing carbon dioxide to pass into the leaf tissue;

c) due to the fact that the body temperature of the plant is much lower than the external environment, its resistance to strong sunlight increases;

g) the increase in temperature, the movement of substances, respiration, and the availability of water in the plant tissue depend on the intensity of the transpiration process[4];

Results and Discussion. Mathematical analysis of the samples taken from the observation was performed in a computer Excel program according to generally accepted methods of marking trees for the experiment, selection of leaves and determination of repetitions, selection of sample branches, sampling and number and quantity.

The process of transpiration was determined in the leaves of trees *Ulmus uzbekistanica* Drob. (Ulmus.1.N.), *Populus alba* L.(Pop.1.N.), *Cyleditschiatra cantos* L(Cyl.1.N)., *Thuja occidentalis* L.(Thuj.1.N), *Biota orientalis* Endl. (Biota.1.N), *Sophora japonica* (Soph.1.N), *Fraxinus viridis* Machx (Fr.Vir.M.N), *Maclura aurantiaca* Nutt(Mac.1.N.). (Table 1).

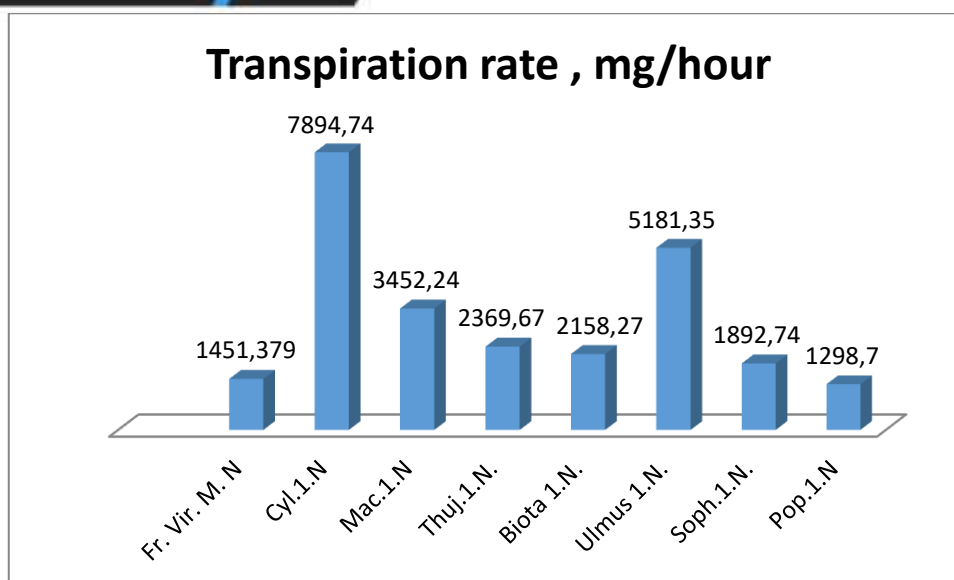
Table 1. The process of transpiration in the leaves of trees

Name of the plant	Initial weight of leaf, mg.	Change in the weight of leaf, mg				Total lost water account, mg.	Transpiration rate, mg/10min	Transpiration rate, mg/hour
		2 minutes	4 minutes	6 minutes	8 minutes			
Fr.Vir.M.N.	420	417	414	410	406	413,4	241,8964683	1451,379
Cyl.1.N	80	78	76	74	72	76	1315,789474	7894,737
Mac.1.N	180	175	173	171	170	173,8	575,3739931	3452,244
Thuj.1.N.	257	255	253	251	250	253,2	394,9447077	2369,668
Biota 1.N.	284	280	277	275	274	278	359,7122302	2158,273
Ulmus 1.N.	127	119	115	111	107	115,8	863,5578584	5181,347
Soph.1.N.	321	318	317	315	314	317	315,4574132	1892,744
Pop.1.N	471	465	461	458	455	462	216,4502165	1298,701

Transpiration in the leaves of the trees studied was determined by measuring the torsion balance. Torsion scales can be used to quickly determine the process of transpiration in plants.

Torsion scales are very compact and weigh in mg. The account is very easy to identify. The work was performed based on the method of A.A. Ivanov (1950). This method is carried out by rapidly pulling the leaves using a torsion scale of transpiration intensity.

Figure 1. The transpiration rate of the leaves of trees

Conclusion. The transpiration rate was determined using the plants studied in the experiment. According to this experiment, the initial weight of the plant leaf was first measured. The experiment was performed at 9:00 a.m., after which the change in leaf weight in 2,4,6,8 minutes was measured in torsion scales and determined in mg. Accordingly, their initial weight was determined to be Fr.Vir.M.N. - 420 mg., Cyl.1.N. - 80 mg., Mac.1.N. - 180 mg., Thuj.1.N. - 257 mg., Biota.1.N. - 284 mg., Ulmus.1.N. - 127 mg., Soph.1.N. - 321 mg. and Pop.1.N. - 471 mg. When calculating the total amount of water lost by the leaf after 2,4,6,8 minutes, it was determined to be Fr.Vir.M.N. - 413.4 mg., Cyl.1.N. - 76 mg., Mac.1.N. - 173.8 mg., Thuj.1.N. - 253.2 mg., Biota.1.N. - 278 mg., Ulmus.1.N. - 115.8mg, Soph.1.N. - 317 mg. va Pop.1.N. - 462mg (Figure 1).

REFERENCES:

1. Abdullayev R.A., Asomov D.K., Beknazarov B.O., Safarov K.S. Practical Exercises in Plant Physiology.
2. Jumaniyazov A., Matkarimov N.B. "Some features of trees planted in cities and around highways" / Bulletin of Khorezm Mamun Academy. Khiva, 2015. № 4, - pp. 11-13
3. Muhamadkhonov S., Jonguzarov F. "Russian-Uzbek dictionary of botany". Tashkent, Mehnat, 1989.-P.240.
4. Grozdova N.B., Nekrasov V.I., Globa-Mikhailenko D.A. Trees, shrubs and creepers. Moscow, Timber industry, 1986. -pp.166-167.
5. <http://ekobarqaror.muloqot.uz/page/5/>
6. <http://tfi.jethost.uz/intranet/Elibrary/DUET/28.htm>
7. <http://uz.denemetr.com/docs/768/index-97089-1.html>

ANOR (PUNICA GRANATUM L) O`SIMLIGINING XALQ TABOBATI VA ZAMONAVIY TIBBIYOTDA QO`LLANILISHI

G`oibova Sevara Ayub qizi

Guliston Davlat Universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6326273>

Annotatsiya: Anor (*Punica granatum L*) haqida umumiy ma'lumotlar olish, anorning o`ziga xos dorivor xususiyatlari va foydalanish tartibi bilan tanishish, xalq tabobatidagi va bugungi zamonaviy tibbiyotda qo`llanilishi va rivojlanish istiqbollari.

Kalit so`zlar: *Punica granatum L*, punikalagin, pektin, kolloidlar, fitonsidlar, aromatik moddalar, vitaminlar, polifenol, artroz.

Mevachilikning xalq xo`jaligidagi ahamiyati benihoya katta. Meva va rezavor-mevalar tarkibida odam organizmi uchun zarur bo`lgan shakar, organik kislotalar, oqsillar, yog`lar, oshlovchi, pektin, aromatik moddalar, kolloidlar, mineral tuzlar, fermentlar, vitaminlar manbai. Mevalarning xushta`mliги ovqatning yaxshi hazm bo`lishiga yordam beradi. Ko`p mevalar shifobaxsh xususiyatga ega bo`lib, organizmning himoya kuchini saqlaydi va mustahkamlaydi.

Anor o`zining biologik xususiyatlari va xushtamligi bilan boshqa o`simliklardan alohida ajralib turadi. Tabobat ilmining otasi hisoblangan Abu Ali Ibn Sinoning "Tib qonunlari " kitobida ham anordan tayyorlangan bir qancha dorivor giyohlar haqida bayon etilgan.

Anorning salomatlik uchun juda foydali deb hisoblanadigan ikki noyob botanik xususiyati mavjud. Punikalagin anorning urug`i va terisida joylashgan kuchli antioksidant bo`lib, uning faolligi qizil sharob yoki yashil choynikiga qaraganda deyarli uch baravar yuqori. Shuningdek, anor urug`idan olingan punitsid kislotalari kuchli biologik ta'sirga ega. O`ziga xos xususiyatlari tufayli dunyo bozorida anor doimiy ravishda yuqori talabga ega va dunyoning ko`plab mamlakatlarida anor bog`lari maydonining o`sishiga qaramay, anorning jahon bozoridagi narxlari o`sishda davom etmoqda.

Anor mevasi sharbati (quruq og`irligiga nisbatan ~40%) tarkibida uglevodlar (~14- 21%), limon kislotasi (~0,3-9%), vitaminlar (A, K, C, V6, V9, V12, R, E va boshq.), makro va mikroelementlar (Mg, Ca, K, P, Na, I, Fe va boshq.), antioksidant faollikka ega bo`lgan polifenollar (punikalagin va boshq.) mavjud bo`lib, yurak-qon tomir tizimi kasalliklari, artroz, diabet, o`sma kasalliklarining oldini olishi, immun tizimni faollashtirishi, ovqat hazm qilish tizimi funksiyasini yaxshilashi, moddalar almashinuvini optimallashtirishi, qonda gemoglobin miqdorini oshirishi qayd qilingan.

Qadim-qadimdan ajdodlarmiz anordan juda keng miqyosda tabobatda foydalanishgan. Uning barcha qismlari dorivorlik xususiyatiga egadir.

Xalq xo`jaligida foydalanilishi

1. Anor sharbati- ishtahani ochuvchi, isitmani tushiruvchi, shakar qiyomi bilan birgalikda anemiyada, temir moddasi ko`pligi tufayli ateroskleroz va boshqa kasalliklarni davolashda ishlatiladi. Bundan tashqari o`tkir va xronik kolit, diareyada ham ichish tavsiya qilinadi.

2. Po`chog`i va ildizi qaynatmasi- oshqozon-ichak, yurak qon- tomir, angina, astma, tutqanoq kabi kasalliklarni davolashda ishlatiladi.

3. G'uncha va gullari, barglari- qon oqishni to'xtatishga, tomoq kasalliklari, dizenteriyada va isitmani pasaytirishda foydalaniladi.
4. Guli va meva po'stlog'i qaynatmasi- ish ketishini to'xtatishga qarshi vosita, gulidan tayyorlangan bug'lama esa yaralarni tuzatadi.
5. Quritilgan anor gullarini choy sifatida damlab ichilsa gipertoniklarga katta foyda beradi.
6. Po'stlog'idan tayyorlangan damlama- bu bilan og'iz bo'shlig'i chayib turilsa og'iz bo'shlig'idagi yallig'lanishlar yo'qoladi va ich o'tishiga ham davo hisoblanib, gijjalarni haydash hususiyatiga ham ega.
7. Anor po'stlog'i kuli sariyog' yoki mol yog'i bilan aralashtirilib surilsa teridagi yiringlarni tuzalishiga yordam beradi.
8. Anor ildizlari maydalanib, aloe sharbati bilan aralashtirilib suyak singanda og'riq qoldiruvchi sifatida ishlatiladi.

Anorning zamonaviy tibbiyotda foydalanilishi

Anor mevasi va bu o'simlik tarkibiy qismlaridan tayyorlaniladigan dori-darmonlardan hozirgi zamon meditsinasida ham keng miqyosda foydalaniladi. Anor mevasi va uning sharbati ishtaha ochuvchi tabiiy omil sifatida, tsinga kasalligiga davo sifatida, shuningdek, og'ir xastaliklarni boshidan kechirgan insonlarga darmon bag'ishlovchi vosita sifatida tavsiya etiladi.

Anorning ildiz po'stloqlaridan tayyorlangan ekstrakt, shuningdek anor po'stlog'i tarkibidagi pelterinning tanin va sulfat kislotasi bilan umumlashmasi (*pelterinsulfat*) lentasimon gijjalarni tushirishda ishlatiladi. Mevasi po'stning qaynatmasi esa dizenteriya kasalligini davolashda qo'l keladi.

Uy sharoitida anor po'stidan qaynatma tayyorlash uchun og'zi yopiladigan chinni idishga yoki sirlangan va xaroratga chidamli idihga bir piyola miqdorida (*200 gramm*) suv quyiladi va unga maydalangan meva po'stidan bir choy qoshiq solinib, 15 minut davomida qaynatiladi. Bu qaynatma 2 soat davomida tindirib qo'yilgach, suzib olinadi. Tayyorlangan qaynatma kuniga uch marta 1 osh qoshiqdan ovqatdan oldin ichiladi. Undan og'iz bo'shlig'ini chayqash uchun ham foydalanish mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, inson salomatligi uchun anorning ahamiyati benihoya kattadir. Inson kundalik ratsionida doimiy anorning bo'lishi bu sog'lomlik belgisi hisoblanadi. Anor tarkibidagi turli vitamin va darmondorilar to'qima va organlar faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ular faoliyatining normal bo'lishini ta'minlaydi. Zero, sog'lik eng asosiy boyligimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qo'shiyev H.H, Ergasheva F.Sh "Anorchilik" Oliy ta'lim muassasalari bakalavriat bosqichi 5410200- Anorchilik ta'lim yo'nalishi talabalari uchun darslik. Guliston 2021
2. Nishonova G.A " Anorni tabobatdagi ahamiyati, agrotexnologiyasi hamda zararakunandalariga qarshi uyg'unlashgan choralari " dissertatsiyasi. Toshkent 2013.

XORAZM VILOYATI LANSHAFTLARINING O'ZGARISHI

Sobirov Javoxir Xayrulla o'g'li

Urganch davlat universiteti talabasi

Egamberganova Dilrabo Ilhamovna

Urganch davlat universiteti talabasi

Sadullayeva Alfiya Dilshod qizi

Urganch davlat universiteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6326278>

Annotatsiya: Landshaftlar butun yer yuzida turli qismlarida turlicha joylashgan bo'lib ularning katta kichikligi asosan landshaftlar joylashgan hududning relyefi bilan bog'liq va landshaftlar doimo o'zgarishda bo'ladi. Ushbu maqolada gap aynan Xorazm viloyati landshaftlarining o'zgarishi va unga ta'sir etuvchi omillar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: landshaft, joy, urochishe, fatsiya, deygish hodisasi, voha, eroziya, deflyatsiya

Kirish: «Landshaft» nemischa so'z bo'lib, «joy» degan ma'noni bildiradi. Hozirgi paytda landshaft tushunchasi geografiyada keng va tor ma'noda ishlatiladi. Keng ma'noda landshaft deganda tabiiy hududiy kompleks tushuniladi. Masalan, tayga zonasi, botqoq, tundra va boshqalar. Tor ma'noda landshaft — yer yuzasidagi tabiiy chegaralari bilan ajralib turuvchi joydir. Landshaft hududiy yaxlitligi, vujudga kelishiga ko'ra bir butunligi, geografik tuzilishi, relyefi, iqlimi, tuproqlari, o'simlik va hayvonot dunyosining bir xilligi bilan ajralib turadigan tabiiy hududiy kompleksdir. Masalan, Qizilqumdagi qumli, gilli, taqirli, sho'rxokli landshaftlar, tog'lardagi

vodiy
shular
Odatda
va antropogen
ajratiladi.

Tabiiy landshaft
omillar ta'sirida
shakllanayotgan
inson faolliyati
bo'ladi. Masalan,
qo'riqxonasidagi
jumlasiga kiradi.

Antropogen
tabiiy va
omillar ta'sirida

shakllanayotgan landshaftdir. Bunga inson faoliyati ta'sirida vujudga kelgan landshaftlar kiradi. Xorazm viloyati landshaftlari ham asosan ikki qismga bo'linadi. Ushbu maqolani o'qish vaqtida aynan Xorazm viloyati hududidagi landshaftlarining o'zgarishi haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lasiz.

1-rasm.

yaylov, o'rmon,
landshaftlari
jumlasidandir.
landshaftlar tabiiy
landshaftlarga

— faqat tabiiy
shakllangan yoki
landshaftdir. Unga
ta'sir etmagan
Chotqol biosfera
archazorlar shular

landshafti —
antropogen
shakllangan va

Ushbu rasm Sun'iy yo'ldosh orqali olingan Xorazm viloyatining rasmi hisoblanadi. Bu suratda lanshaftlarning turlichaligini aniq bilsa bo'ladi.

Asosiy qism: Xorazm viloyati geografik jihatdan paydo bo'lishi eng avvalo viloyatning yer yuzasi eng dastlab Tetis okeani ostida bo'lgan. Keyingi geologik jarayonlar natijasida paleeogen davrida Tetis dengizi asta sekin chekina boshlagan va neogen, antropogen davrlarida esa viloyat hududi balki butun O'rta Osiyo mintaqasi dengizdan bo'shab qolgan va dastlabki lanshaftlar paydo bo'la boshlagan. Hozirgi kunga kelib viloyatda asosan Amudaryoning quyi chap sohilida turli xil lanshaftlarni uchratish mumkin. Masalan, eng birinchi daryo bo'ylarida joylashgan to'qay lanshafti, undan keyin esa turli qismlarida turlicha lanshaftlar joylashgan. Ba'zi hududlarda to'qaylardan keyin madaniy lanshaftlar joylashgan bo'lsa boshqa hududlarda esa asosan cho'l lanshaftlari joylashgan[2-rasm].

2-rasm.

Ushbu hududining ko'rinishi bo'lib hududiga cho'lining boshqa berilgan.

Xorazm hududida, chap qismida landshaftga

rasmda viloyat kosmosdan tasvirlangan Xorazm viloyati Qoraqum kirib borishi va ma'lumotlar

viloyati
ya'ni Amudaryo
sohilidagi
xilma-xil
ega bo'lgan

hududlarni uchratish mumkin. Ular bir-biridan tuprog'i, o'simligi, geologik gidrogeologik, geomorfologik tuzilishlari va antropogen xu susiyatlari bilan farq qiladi. Bular quyidagilar:

1. Viloyatning eng shimolida joylashgan Sulton Uvays tizmasining bir bo'lagi Yumurtov landshafti. Uning eni 1-1,5 kilometr, uzunligi 5 kilometrda iborat. U paleozoy erasida xosil bo'lgan. O'simliklari boyalich, yantoq. Relyefi kuchli yemirilgan.
2. Viloyatning ichki qismida orollar tarzida qolgan va deyarlik yo'qolgan kichik-kichik qumlar. Bu yerda asosan oq saksovul, iliq, juzg'unlar ko'p uchraydi. Bu hududlar viloyatning Daryoliq, Davdon, Amudaryoning eski qism va o'zanlariga to'g'ri keladi. Masalan, Bekobod qumlari (Urganch tumani) bunga misol bo'ladi. Xozirgi kunda bu landshaftlar deyarli o'zlashtirilib bo'lingan, ularning aksariyat qismi sholizorlarga aylantirilgan.
3. To'qay o'simliklaridan tashkil topgan landshaftlar. Ular asosan Amudaryo qayirlarini ishg'ol etgan. Bu yerda botqoq o'tloq, botqoq allyuvial tuproqlar keng tarqalgan. Bu landshaftlar Amudaryoning qirg'oqlaridagi terassalarda joylashgan.
4. Delta tekisliklaridagi sug'oriladigan sho'rxok tuproqli joylar. Bu landshaft turi viloyatning sharqiy qismlarida mavjud o'tloq allyuvial shar bo'lib juda oz 1-1,5 foiz maydonni ishg'ol qiladi.
5. Deltaning eng past yerlaridagi changalzorlar bilan band bo'lgan joylar. Bu yerda o'tlok-taqir va qumlok tuproqlar tarqalgan, ular juda oz maydonlarni ishg'ol qiladi. zalashtirib dehqonchilik qilish mumkin[1].

Yuqorida keltirilgan jami 5 ta landshaft hududlaridan tashqari yana 6 ta landshaft hududlaridan iborat. Bundan ko'rinib turibdiki Xorazm viloyati landshaftlari asosan 11 xildan iborat. Bu landshaftlarini deyarli barchasi o'zgarishda davom etmoqda. Bu o'zgarishlarning asosiy sababi inson omili hisoblanadi. Masalan quyida to'qay landshaftlarining qisqarishiga to'xtalsam.

Xozirgi kunda to'qay landshaftlari deyarlik yo'qolish arafasiga kelib qolgan sababi qishloq xo'jaligi yerlarining maydonini kengayishi bilan ko'pchilik to'qaylar, chala qumliklar va boshqa hududlarni yerlarga aylantirib madaniy ekinlar ekilmoqda. Bu esa o'z navbatida landshaftlarning ham o'zgarishiga sabab bo'ladi.

Undan tashqari landshaftlarning o'zgarishida asosan 2 ta omil eng asosiy o'rinni egallaydi.

• Birinchi omil: Bu biz biladigan antropogen omil hisoblanib bunda viloyatning balki butun dunyo landshaftlarini va manzaralarini o'zgartirib yubormoqda. Xorazm viloyatida ham aynan shunday antropogen landshaftlar ko'payib bormoqda.

• Ikkinchi omil: Tabiiy omil bo'lib bunda asosan viloyatning yer osti suvlarining yer yuzasiga yaqinligini aytish mumkin. Sababi quyosh nurlari ta'sirida suv bug'lanib ketadi undagi tuz va boshqa moddalar tuproqda qolib ketadi va landshaftlarning o'zgarishiga olib keladi. Masalan, bir vaqtlar ko'l bo'lgan hududdagi suv quyosh nuri ta'sirida bug'lanib ketgan bo'lsa, uning o'rnida yangi landshaftlar hosil bo'ladi. Birinchi navbatda ko'lning atrofidagi landshaftlar o'zgarishga uchraydi. Keyin asta sekin uning qurigan tubida ham o'zgacha landshaftlar hosil bo'ladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek viloyatning landshaftlari ham o'zgarishda davom etmoqda. Landshaftlarning o'zgarishi eng avvalo fatsiya misolida, keyinchalik urochishe miqdorida va joy so'ngra landshaft miqdorida o'zgarishda bo'ladi. Xorazm viloyatida landshaftlarning o'zgarishida Deygish hodisasining ham ahamiyati katta.

Deygish — daryoning kuchli oqimi va suv sathining keskin o'zgarishi natijasida qirg'oqlarning shiddatli yuvilishi. Oqim bilan yuvilgan qirg'oq o'pirilib, suv qayir tomon suriladi, sohil zonasida joylashgan ekinzorlarni yuvib, irrigatsiya inshootlarini vayron qiladi, xalq xo'jaligiga katta zarar yetkazadi. O'tmishda Xorazm vohasidagi tabiiy ofat turlaridan biri

bo'lgan. Hozirgi kunda Amudaryo suvining kamayib ketganligi sababli bunday hodisalar kamayib ketmoqda[2].

Xulosa: Xorazm viloyati lanshaftlarini o'rganish orqali xulosa sifatida shuni aytish mumkinki biron narsa boshqa bir narsa sababli yoki rivojlanadi yoki yo'qlikka yuz tutadi deganlaridek viloyatning lanshaftlarining o'zgarishi ham huddi shunday. Masalan, orol dengizining qurishini uni atrofidagi lanshaftlarga qilgan ta'siri katta bo'lganidek viloyatdagi lanshaftlarning ham o'zgarishiga shu va boshqa omillar ta'sir ko'rsatgan[3]. Xorazm viloyati lanshaftlarining o'zgarishini asosan ikki xil ta'siri bor. Bular birinchisi qishloq xo'jaligi yerlari maydoni kengaysa, ikkinchisi esa o'zlashtirila boshlangan hududdagi o'simlik va hayvonot dunyosi nobud bo'ladi. Bularni oldini olish uchun chuqur o'ylangan dasturlarni amalga oshirish kerak. Viloyatda lanshaftlarni saqlab qolish maqsadida milliy bog' tashkil etish, u joylarda turizmni rivojlantirish va boshqa ishlar qilish orqali lanshaftlarni saqlab qolish mumkin. Lanshaftlarning o'zgarishida faqat inson omili emas balki boshqa ko'plab tabiiy ekologik omillar ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Xorazm viloyati agrosanoat kompleksi tarmoqlari joylashishi va rivojlanishi. Qurbaniyozov.R. O'rozmetov.R. Urganch "Xorazm"- 2002.
2. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Deygish> internet sayti.
3. Orol tabiiy geografik okrugi. Shu.S.Zokirov. R.A.Ibragimov. Toshkent "Mumtoz so'z" - 2015.
4. Turli xil internet saytlari.

ВОДОРОДНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ - ЭНЕРГИЯ БУДУЩЕГО

Сулхонбердиев Шахобиддин

Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети.

Факультет: Нефть-газ

Марузачининг манзили, тел рақами: Тошкент шаҳар Олмазор тумани
54-ТТЖ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6326281>

Великое творение Аллаха, так называемый человек, было создано для того, чтобы с тех пор на него не обрушились никакие испытания или невзгоды, но человек всегда был способен выдерживать такие испытания своей стойкостью и сильной волей. Он смог пройти безопасно. . В настоящее время ученые работают над экологически чистым источником энергии, и это исследование, безусловно, даст результаты. Почти 100% энергии, которую мы используем в нашей повседневной жизни, - это солнечная энергия, которая была так или иначе модифицирована. Уголь - это мертвое растение, которое переживает фотосинтез. Даже если вы сжигаете дрова, вы обеспечиваете солнечную энергию, которую потребляет древесина. Фактически, любая тепловая электростанция преобразует солнечную энергию, которая хранится в виде угля, нефти, газа и других полезных ископаемых. Однако хорошо известно, что мировые запасы полезных ископаемых с каждым годом сокращаются. Таким образом, ведущие страны мира добились прогресса в потреблении энергии за счет других видов топлива, в частности из возобновляемых источников энергии, таких как солнечная, ветровая, геотермальная энергия и биомасса. В этой области им нет эквивалента. Хотя возобновляемых источников энергии немного, они нашли способы их более эффективного использования, разработки новых технологий и их продажи по всему миру. Из-за нехватки минеральных ресурсов в Европе они разрабатывают новые технологии и обеспечивают себя. Поэтому у них есть центры, институты, агентства и министерства по всем видам возобновляемых источников энергии. Они очень эффективны. В нашей стране много солнечных дней, порядка 270-300 дней. Так что у нас есть много возможностей использовать солнечную энергию. В настоящее время развитие альтернативных источников энергии - одна из актуальных задач нашей страны. Поэтому уже несколько лет исследовательские центры изучают энергетический сектор страны с целью внедрения современных технологий использования альтернативной электроэнергии. В будущем использование возобновляемых источников энергии абсолютно необходимо для обеспечения энергетической, экологической, экономической безопасности и устойчивого развития энергетического сектора в нашей стране.

Представьте нашу жизнь без энергии, она может помешать вам жить. В настоящее время основными источниками энергии являются нефть, уголь, газ и другие вещества. Запасы этих источников ограничены, что в свою очередь позволяет использовать другой источник. приближается. Так что это за вещество? Большинство экспертов и ученых отмечают, что водородная промышленность, как ожидается, станет основой будущего глобализированной экономики. В этом случае водород заменит нынешние уголь, нефть и газ, и, по разным прогнозам, эта ситуация начнет

складываться к 2040 году. Одной из причин, тормозивших развитие водородной технологии в XX веке, была высокая стоимость технологии ее производства. Однако сейчас, с использованием высоких технологий, эти процессы становятся дешевле, и еще одним важным аспектом является то, что это экологически чистый продукт. Это означает, что сегодня роль водорода в выполнении государством своих обязательств по борьбе с изменением климата неопределима. Внимание уделяется водороду как решению проблемы энергоснабжения зданий, транспортной сети, промышленности в условиях быстро растущего населения, зданий, транспортной сети, промышленности в условиях быстро растущего населения.

Основная задача на ближайшее десятилетие - сформировать совершенно новую отрасль и рынок водородных технологий. Это требует производства экологически чистого «зеленого» водорода, его хранения в больших количествах и транспортировки на тысячи миль по трубопроводам и танкерам, а также создания системы для использования в энергетике, на транспорте, в промышленности и в быту. В настоящее время ежегодно добывается около 55-65 миллионов тонн газообразного водорода, в основном за счет углеводородов. Водород в основном используется в нефтепереработке и в химической промышленности для производства аммиака и метанола. В настоящее время только 1-2% от общего количества водорода используется в энергии.

Глобальная энергетика претерпевает глобальный процесс трансформации, направленный на сокращение выбросов в окружающую среду. Ведущие развитые страны участвуют в сокращении выбросов парниковых газов в своих стратегиях развития, включая борьбу с изменением климата, включая Парижское соглашение об изменении климата. Они преследуют амбициозные цели. Возобновляемые источники энергии играют важную роль в достижении этих целей. По данным Международного энергетического агентства, к 2040 году на него будет приходиться доля производимых электростанций в мире. При таком развитии возрастет потребность в технологиях хранения энергии и быстрой компенсации. Водородная энергия - это эффективный инструмент, который создает возможности для долгосрочного хранения энергии. В этом случае может быть использована технология получения водорода из воды с использованием избыточной энергии, вырабатываемой солнечными и ветровыми источниками. Более 20 стран и более 50 корпораций по всему миру приняли собственные долгосрочные стратегии развития водородных технологий, и эти программы быстро реализуются за счет использования различных стимулов. Например, Япония поставила перед собой цель построить «водородное общество» и начала реализовывать проекты по использованию водорода в домашних хозяйствах, импортируя водород из таких стран, как Австралия и Норвегия. Япония также поставила цель производить 10 миллионов тонн водорода в год к 2050 году в своей Стратегической дорожной карте по водороду и топливным элементам.

Проект USAID «Энергия будущего» является частью Меморандума о взаимопонимании между Агентством США по международному развитию и Агентством США по международному развитию (USAID) по поддержке подготовки высококвалифицированных специалистов в области возобновляемых источников энергии. Был организован семинар в Физико-техническом институте

производственного объединения. На семинаре была представлена учебная программа, разработанная в Алматинском университете энергетики и связи, и опыт ее внедрения.

В целях развития водородной энергетики в стране Министерство инновационного развития разработало предложение о создании «Научно-практического инновационного центра гидроэнергетических технологий». Центр будет проводить исследования по производству, хранению и использованию водорода.

BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA SIFAT SO'Z TURKUMI BO'YICHA LISONIY KOMPOTENTSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Mamazoirova Jangil Hamdamovna

Toshkent Davlat Pedagogika Univetsiteti "Ta'lim va tarbiya nazariyasi va
metadikasi (boshlang'ich ta'lim) "yo'nalishi 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6326285>

Annotatsiya: Maskur maqolada boshlang'ich sinf ona tili darslarida sifat so'z turkumi bo'yicha lisoniy kompotentsiyalarini shakllantirishning nazariy asoslari yoritiladi. Maqoladan boshlang'ich sinf o'qituvchilari, boshlang'ich ta'lim yo'nalishlari va shu sohada izlanuvchilar foydalanishi mumkin.

Kalit so'zlar: Lisoniy tahlil, gramatik tahlil, fonetika, unli tovushlar, undish tovushlar, bo'g'in.

Maktabda ona tilini o'rgatishning mazmuni jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida davlatimizning maktab oldiga qo'ygan vazifalaridan kelib chiqadi. Bu vazifalar ko'p qirrali bo'lib, ularni bajarish o'quvchilar ongini o'stirishga, ularga g'oyaviy-siyosiy, axloqiy, estetik va mehnat tarbiyasini berishga yo'naltirilgan.

Ona tilini o'rganish natijasida o'quvchilarda o'z fikrini grammatik to'g'ri, uslubiy aniq, mazmunli, ohangga rioya qilib ifodalay olish va uni imloviy to'g'ri yoza olish ko'nikmalari shakllantiriladi. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishda boshlang'ich sinflarda o'tkaziladigan lisoniy tahlilning ahamiyati katta. Lisoniy tahlilga boshlang'ich sinf ona tili dasturida ham alohida ahamiyat berilgan. Boshlang'ich sinflar "Ona tili" darsliklarida, o'qituvchilar uchun yaratilgan metodik qo'llanmalarda o'quvchilarni lisoniy tahlilga o'rgatish yuzasidan yo'l-yo'riqlar berilmagan. Boshlang'ich sinf ona tili darslarining bosh vazifasi o'quvchilar nutqini o'stirishdir. Nutq o'stirish ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishda til hodisalarini puxta o'zlashtirish, ularning o'xshash va farqli tomonlarini bilishning ahamiyati katta.

Boshlang'ich sinfda amalga oshiriladigan ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilar fonetika, leksikologiya, morfemika, so'z yasalishi, so'z turkumlari, sintaksis kabi tilshunoslik fani bo'limlaridan tegishli tarzda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishlari DTS, dastur va darsliklar talabi asosida amalga oshiriladi. O'quvchilarning yuqorida sanab o'tilgan bo'lim va mavzulardan egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini holatini tekshirish, nazorat qilishning juda ko'plab tajriba-sinovidan o'tgan usullari mavjud. Bu usullardan boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'z tajribalarida keng ko'lamda samarali foydalanib kelishmoqdalar. Lekin bir ish turi mavjudki, u boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili fanidan egallagan BKMLari darajasini to'g'ri va haqqoniy belgilab berish bilan bir qatorda ularni mustaqil va ijodiy fikrlash, mantiqiy tafakkur yuritish, mavjud til hodisalarini farqlash, ularni umumlashtirish, taqqoslash, guruhlashkabi aqliy faoliyat bilan shug'ullanishga majbur qiladi va buning natijasida bolada mavjud til hodisalariga tanqidiy ko'z bilan qarash asosida dunyoqarashlarining kengayishi, ilmiy mushohada va mulohaza yurita olish ko'nikmalarining shakllanishiga olib keladi. Shu bois ham ona tili darslarida o'quvchilarni lingvistik tahlilga o'rgatish muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega.

Ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilarni lisoniy tahlilga o'rgatish muammosi til o'qitish nazariyasi va metodikasida yangilik emas. O'quvchilarni lisoniy tahlilga o'rgatish rus olimi A.V.Tekuchev, o'zbek olimlari Y.Abdullaev, X. G'ulomova, M.Mirmahmudovalar tomonidan chuqur va atroflicha o'rganilgan. Ammo ularning ishlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarini lisoniy tahlilga o'rgatish tadqiqot ob'ekti qilib olinmagan.

T.Ashrapova, M.Odilovalar o'z darsliklarida "Grammatik tahlil va uning turlari" mavzusini o'rganishga alohida to'xtaladilar. Ular grammatik tahlilning ahamiyati haqida: "O'quvchilar grammatika va imlodan olgan bilimlarini qay darajada o'zlashtirganini hisobga olish maqsadida o'tkaziladi", - deb grammatik tahlilning ahamiyatiga e'tibor qaratadilar va grammatik tahlilni 1) mazmuniga ko'ra: **fonetik, morfologik, sintaktik, aralash** tahlil; 2) hajmiga ko'ra: **to'liq** tahlil, **to'liq bo'lmagan** tahlil; 3) shakliga ko'ra: **og'zaki** va **yozma** kabi turlarga ajratadilar. Bu darslikda ham boshlang'ich sinflarda grammatik tahlilni o'tkazish izchilligi, tahlil o'tkazishda didaktik vositalardan foydalanish haqida fikr bildirilmagan.

Boshlang'ich sinf "Ona tili" darsliklarida ham lisoniy tahlilga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. 1-2 -sinf "Ona tili" darsligida lisoniy tahlilning biron turi haqida nazariy ma'lumot berish, amaliy malakalar hosil qilish yuzasidan topshiriqlar berilmagan. 3-sinf darsligida "So'z tarkibi"ni o'rganishda so'zning tarkibi, qanday qismlardan iboratligini shartli chiziqlar yordamida ko'rsatish o'rgatiladi. SHuningdek, 4-sinf darsligidagi 104-mashqda "qaldirg'och" so'zini tovush-harf tomondan tahlil qilish so'ralgan va quyidagi namuna berilgan:

Tovush-harf tahlili tartibi.

Zag'cha (zag'cha) – 5 ta tovush, 4 - ta harf, 1 - harf birikmasi.

Unli tovushlar: a, a.

Undosh tovushlar: z, g', ch.

Jarangli undoshlar: z, g'.

Jarangsiz undosh: ch.6

Albatta, 104-mashqda berilgan namuna o'quvchilarga fonetik tahlilni o'rgatishda yo'llanma bo'la oladi, xolos. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun ona tilidan yaratilgan metodik qo'llanmalarda ham lisoniy tahlil, uni o'tkazish haqida yo'l-yo'riklar ko'rsatilmagan. Vaholanki, boshlang'ich sinflarda lisoniy tahlil o'tkazish imkoniyati mavjud va u ona tili dasturida alohida ko'rsatib o'tilgan.

Maktab amaliyotida "grammatik tahlil" atamasi qo'llanadi. Bizning fikrimizcha, "grammatik tahlil" atamasi faqat morfologiya va sintaktik hodisalarga xosdir. "Lisoniy tahlil" esa til fanining boshqa qismlarini ham o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan "lisoniy tahlil" atamasini qo'llashni lozim deb topdik.

Lisoniy tahlil – aniq bir til yoki nutq birilgini parchalab o'rganishdir 7.

Lisoniy tahlil til hodisalarini qamrash chegarasiga qarab to'liq va to'liqsiz bo'lishi mumkin. Masalan, 3-sinfda "Ot so'z turkumi" mavzusi o'rgatilgandan so'ng to'liqsiz tahlil o'tkaziladi. Bunda diqqat uch masalaga qaratiladi: so'zning qaysi so'z turkumiga mansubligi, so'rog'i, soni. Bundan keyingi tahlil, ya'ni 4-sinfda e'tibor qaratiladigan masalalar ortib boradi: ot, otlarda son, egalik, kelishik kabi.

Lisoniy tahlil bajarish shakliga ko'ra ikki xil bo'ladi.

1. Og'zaki tahlil.

2. Yozma tahlil.

Og'zaki tahlil o'quvchilarning bilimlarini qisqa vaqt ichida aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, o'quvchi xatoga yo'l qo'ysa, unga o'z vaqtida yordamlashish imkoni bor.

Yozma tahlilning ham o'ziga xos ijobiy tomonlari bor. O'quvchi fikrlarini bimalol bayon qilish imkoniyatigi ega.

Boshlang'ich sinflarda dars jarayonida lisoniy tahlilning yuqorida ko'rsatilgan barcha turlaridan foydalaniladi. Tahlil namunasi sinfda o'rganilgach, uy vazifasi ham qilib berish mumkin. 1-4-sinflarda tahlil uchun tanlanadigan til materillarini tanlashga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu sinflarda tahlil materiallari sifatida so'z, gap, matnlar berilishi mumkin. Tahlil materiallari o'quvchilarning bilimini, tafakkurini, nutqini o'stirishga yordam berishi bilan bir qatorda ularni barkamol insonlar qilib tarbiyalashga ham xizmat qilmog'i lozim.

Boshlang'ich sinflarning dastlabki yillari, 1-2-sinflar lisoniy tahlilga tayyorlov davri hisoblanadi. 3-sinfdan boshlab tahlil ishlarini tashkil etish mumkin.

O'quvchilar savod o'rgatish davrida tovush, harf haqida amaliy ko'nikmalarni egallaydilar. 1-2-sinflarda tovushlar va harflarga oid asosiy bilimlar o'quvchilarning savod o'rgatish jarayonida o'rgangan amaliy bilimlariga asoslangan holda olib boriladi. 3-4-sinflarda esa tovushlar va harflarga oid bilimlar chuqurlashtiriladi, mustahkamlanadi. So'zlarni tovush-harf tomonidan tahlil qilish takomillashtiriladi.

1-4 -sinflarda tovush-harf tahlilining vazifasi so'z tovushlarining tartibini, ularning xususiyatlarini, tovushlar va harflar o'rtasidagi munosabatni aniqlash hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda tovush-harf tahlili quyidagi tartibda o'tkaziladi:

1. So'zda nechta bo'g'in bor?

2. So'zda nechta tovush va harf bor? (Tovushlar soni harflar sonidan kam yoki ko'p bo'lsa, sababini aytish).

3. Unli tovush nechta?

4. Undosh tovush-chi?

5. Har bir tovushni tavsiflash. Tovush so'zda qaysi harf bilan ifodalanadi?

Tahlil namunasi: "*Sahifa*" so'zi.

So'zda uchta bo'g'in bor: *sa-hi-fa*

So'zda oltita tovush, oltita harf bor.

So'z uch unli tovush, uch undosh tovushdan iborat.

s - undosh tovush, jarangsiz, s harfi bilan ifodalangan.

a - unli tovush, a harfi bilan ifodalangan, h - undosh tovush, jarangsiz, yozuvda h - harfi bilan ifodalangan. i-unli tovush, i harfi bilan ifodalangan. f-undosh tovush, jarangsiz, f harfi bilan ifodalangan.

Shamol so'zi:

So'zda 2 ta bo'g'in bor: *sha-mol*. So'z beshta tovush, oltita harfdan iborat. So'z ikki unli va uch undosh tovushdan iborat.

sh –undosh tovush, jarangsiz, harf birikmasi (s+h) bilan ifodalangan, a – unli tovush, a harfi bilan ifodalangan, m – undosh tovush, jarangli, m harfi bilan ifodalangan, o – unli tovush, o harfi bilan ifodalangan, l – undosh tovush, jarangli, l harfi bilan ifodalangan

Tovush-harf tahlili ona tili darslarida imlosi va talaffuzi qiyin so'zlarni o'rgatishda, yozma ishlar tahlili darslarida ham uyushtiriladi.

3-4-sinfda yozma ishlar tahlili darslarida o'quvchilar imloviy xatoga yo'l qo'ygan so'zlar ustida ishlashda tovush-harf tahlilini mustaqil ish qilib berish mumkin. Masalan, o'quvchi diktant yozish jarayonida "Hajm" so'zida imloviy xatoga yo'l qo'ygan bo'lsa, shu so'zni tovush-harf tomonidan tahlil qilish mustaqil ish qilib beriladi.

Boshlang'ich sinflarda „Sifat“ mavzusi quyidagi izchillikda o'rganiladi: 1) sifat bilan dastlabki tanishtirish (1-, 2-sinf); 2) sifat haqida tushuncha berish (3- sinf); 3) shu grammatik mavzu bilan bog'liq holda ayrim sifatlarning yozilishini o'zlashtirish (4-sinf).

Sifat bilan (atamasiz) dastlabki tanishtirish (birinchi bosqich) sifatning leksik ma'nosi va so'roqlari ustida kuzatish o'tkazishdan boshlanadi. Predmetning belgilari xilma-xil bo'lib, uni rangi, mazasi, shakli; xil-xususiyatlari tomonidan tavsiflaydi. Shunday ekan, sifat tushunchasini shakllantirish uchun uning ma'nolarini aniqlash talab etiladi.

O'qituvchi predmetni yoki uning rasmini ko'rsatadi, o'quvchilar uning belgilarini aytadilar va yozadilar. Masalan, (*qanday?*) olma — *qizil, shirin, yumaloq olma*; (*qanday?*) ip — *uzun, ko'k ip*. Albatta, suhbat asosida o'quvchilar olma, ip so'zlari *nima?* so'rog'iga javob bo'lib, predmet nomini bildirishi, *qizil, shirin, yumaloq* kabi so'zlar *qanday?* so'rog'iga javob bo'lib, predmetning belgisi (rangi, mazasi, shakli) ni bildirishini aniqlaydilar. O'qituvchi atrofimizni o'rab olgan predmetlarning o'z belgilari borligini, ular bir-biridan shu belgilar bilan farqlanishini yana bir-ikki misol bilan tushuntiradi (*Qanday?* daraxt - *Katta, chiroyli, sershox, ko'k daraxt. Qanaqa?* shkaf — *Oynali, baland shkaf*). Xulosa chiqariladi: *qanday?* so'roqlariga javob bo'lgan so'zlar predmet belgisini bildiradi.

O'quvchilar *qanday?*, *qanaqa?*so'roqlariga javob bo'lgan (predmet belgisini bildirgan) so'zlarni o'zlashtirishlari uchun mashqning quyidagi turlari samarali hisoblanadi: 1) so'roq yordamida predmetning belgisini bildirgan so'zlarni tanlash;

2) aralash berilgan so'zlardan gap tuzish; 3) matndan *kim?yoki nima?*so'rog'iga javob bo'lgan so'zni va unga bog'langan *qanday?* va *qanaqa?* so'rog'iga javob bo'lgan so'zni tanlab (so'z birikmasini topib) aytish va yozish; 4) tayanch so'zlar va rasm asosida gap yoki kichik hikoya tuzish.

Xulosa qilib aytganda sifatlarni o'tishda quyidagilarga e'tibor qaratish kerak:

O'zbek tilshunosligida sifatlarning mavzusi bo'yicha salmoqli ilmiy tadqiqotlar qilingan, shunga ko'ra bu mavzuni umumiy o'rta ta'lim maktabida ilmiy asoslangan bilimlarga tayangan holda o'tishni rivojlantirish maqsadida qilingan ilmiy nazariy talqinlar sifatlarni o'tishning ilmiy-amaliy asosini tashkil etishi lozim.

Adabiyotlar:

1. A.Nurmanov, I.Ikromov, F.Boynazarov "Yangi pedagogik texnologiya asoslari" falsafa va huquq INST. Toshkent. 2017 y.
2. Almatov T. Yadgorov Q, Pochchayeva G. "O'zbek tili o'qitish metodikasi" metodik qo'llanma. Jizzax 2016 y.
3. B.To'qiyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyodova. "O'zbekiston tili o'qitish metodikasi". Toshkent 2016 y.
4. G.Negmatova "Ona tili ta'limining yangi texnologiyasi va o'quvchilarining faoliyati turlari. Til va adabiyoti jurnali. T. 2009 y. 5-6-son.
5. S.Mirzayeva "O'zbek tili o'qitish metodikasi "Toshkent" "O'qituvchi" 2012 y.

6. U.Tursunov, B.O'rinboyev "O'zbek adabiytili tarixi", Toshkent. "O'qituvchi". 2012.

ЁШ ФУТБОЛЧИЛАРНИ МУСОБАҚАГА ОИД ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА НАТИЖАВИЙ МОТИВАЦИЯНИНГ АМАЛИЙ ЖИХАТЛАРИ

Хасанов Отабек Хамиджонович

Республика олимпия захиралари коллежи, спорт психологи.

Тошкент шаҳри, Ўзбекистон

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337200>

Аннотация. Мазкур мақолада футболчиларнинг машғулот мотивациясини оширишда рейтинг тизимидан фойдаланиш ҳамда ушбу тизимнинг самарадорлиги ўрганилган. Ёш футболчиларни машғулот жараёнида 3 ой давомида индивидуал баҳолаш уларнинг техник-тактик тайёргарлиги билан бирга мусобақа фаолиятининг натижадорлигига эришиши исботланди.

Калит сўзлар: мотивация, ёш футболчилар, мувафаққият, машғулот жараёни, фаолият, мусобақа, баҳолаш мезони, ҳолат

Долзарблиги. Мамлакатимизда жисмоний тарбия ва спортни оммалаштириш ижтимоий сиёсатнинг муҳим йўналишларидан бири этиб белгиланган. Чунки, спорт аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш, ёш авлодни соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш орқали жамиятда соғлом турмуш тарзини қарор топтиради. Шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 мартдаги «Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5368-сонли Фармонида мувофиқ истиқболли ва иқтидорли футболчиларни танлаш ва тайёрлашнинг самарали тизимини яратиш, миллий терма жамоалар ва профессионал футбол клублари учун сифатли спорт захирасини шакллантириш, халқаро талаб ва стандартлар асосида футбол бўйича тренер ва ҳакамларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш ҳамда футболни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги қарорлар қабул қилинди. Ушбу илмий тадқиқот иши Республикамиз спортини янада ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади, яъни ёш футболчиларнинг мусобақалардаги натижавий мотивациясини ўрганиш долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Замонавий спортда юқори кўрсаткичларга эришиш кўп йиллик машғулотларнинг тизимли натижаларига боғлиқ. Спортчининг машғулот жараёнига ва ўзининг спорт бурчига бўлган муносабати аҳамиятли даражада унинг машғулот мотивацияси ва мусобақада қатнашишидан келиб чиқади. Психологияда мотив деб шахсни у ёки бу фаолиятга ундайдиган англанган эҳтиёж билан боғланган фикр, интилиш ва ҳиссиёт тушунилади. Г.Д. Горбунов [2]

Футбол бу жамоавий ўйин, мусобақаларда мувафаққиятга фақат жамоа аъзоларининг юқори даражада тайёрланган ҳолатида эришилади. Шунинг учун жамоа футболчилари учун машғулот жараёнларида мотивациянинг шундай турларини танлаш керакки, улар ҳарбир футболчининг машғулотга бўлган фаоллигини ва жавобгарлигини кучайтирсин.

Мураббий спортчиларни мусобақада қатнашиши, машғулот мотивларини билиши катта амалий аҳамият касб этади. Чунки мотив футболчиларни машғулотга ва

мусобақага бўлган муносабатини, ҳамда шу фаолият билан шуғулланиш мақсадини аниқлашга бевосита таъсир этади. Чунки мотивлар машғулот ва мусобақа вақтида номоён бўладиган қийинчиликларни енгиш учун максимал даражада спортчини кучини тўплашга ёрдам беради. Замонавий адабиётларда спорт фаолиятидаги мотивлар муаммосига бағишланган ишлар мавжуд. Шунини айтиб ўтиш жоизки бир қанча муаллифлар спортдаги мотивацияни кўп талқин қилган лекин ёш спортчиларни мотивларини шакиллантириш ва бошқариш кам ёритилган. Е.Г.Бабушкин, С.Ю.Мочалов,З.Г.Гаппаров [1,3,4]

Мурабийнинг амалий фаолиятида спортчиларни машғулот фаолиятидаги мотивини оширишнинг бир қанча усуллари мавжуд. Шунини айтиш жоизки машғулот ва мусобақа мотиви воситаларини танлаш кўп омилларга боғлиқ. Чунончи: шуғулланувчиларнинг спорт турига, ёшига, жинсига, спорт квалификациясига ва бошқаларга. [5,6,7,8]

Бизнинг илмий тадқиқотимиз ёш футболчиларни машғулот мотивациясини кучайтиришга қаратилган юқорида келтирилган фикрларга кўра биз ёш футболчиларни машғулот мотивациясини ривожлантиришга янгича ёндошдик.

Тадқиқот мақсади. Ёш футболчиларни мотивациясини янгича рақобатлашиш педагогик технологияси орқали машғулот самарадорлигини ошириш.

Тадқиқотнинг ташкил этилиши. Тадқиқот Тошкент шаҳридаги болалар ва ўсмирлар футбол академиясида ўтказилди.

Кузатувларни асосан 3 та гуруҳларда олиб бордик, булар 9“А”, 8“Б”, 7“А” гуруҳлари. Дастлаб сентябр ойида гуруҳларни ўтказган ҳар-бир машғулотларини мунтазам равишда кузатиб борилди. Кузатув жараёнида маълум бўлдики 8 “б” гуруҳ машғулотларда фаол эмаслиги, машқларни унчалик қизиқиш билан бажармаслиги, уларда натижавий мотивация ривожланмаганлиги, ўтказилган барча чемпионатларда ғалабадан кўра мағлубият кўпроқлиги аниқланди. Ушбу гуруҳ футболчилари тадқиқот гуруҳи этиб белгиланди. Тадқиқот гуруҳининг машғулотда сустлигини инобатга олиб спортчиларни фаоллаштиришга эътибор қаратилди.

Педагогик тадқиқот икки босқичда ташкил топган. Биринчи босқичда (октябр, ноябр, декабр) ойларида футболчиларни машғулот жараёнида, уларнинг фаоллигини аноним тарзда кузатилди, яъни уларни машғулотдаги фаоллигини табиий ҳолда ўрганилди.

Иккинчи босқич (январ, феврал, март) ойларида футболчиларни машғулот мотивациясини кўтаришга қаратилган 10 баллик мезон ишлаб чиқилди.

Педагогик технологияни мақсади ва мезони қуйдагича; машғулотнинг таёрлов қисмида футболчилар интизоми, юриш, югуриш, умумривожлантирувчи ва махсус жисмоний тайёргарликни ривожлантирувчи машқларни аниқ бажарса максимум 3 балл қўйилади. Машғулотнинг асосий қисмида тренерни кўрсатмаларига биноан ҳар бир техник усулларни аниқ ва тўлиқ бажарса максимал 6 балл қўйилади. Машғулотнинг якуний қисмида сафланиш ва қайта сафланиш, нафас ростловчи машқлар, мушакларни бўшаштирувчи машқларни аниқ бажарса максимум 1 балл қўйилади. Ишлаб чиқилган янги педагогик технология қуйида ўз аксини топган.(1-жадвалга қаранг)

1-жадвал

Ёш футболчиларни машғулот ва мусобақадаги фаоллигини оширишга қаратилган “рақобатлашиш технологияси” нинг мазмуни

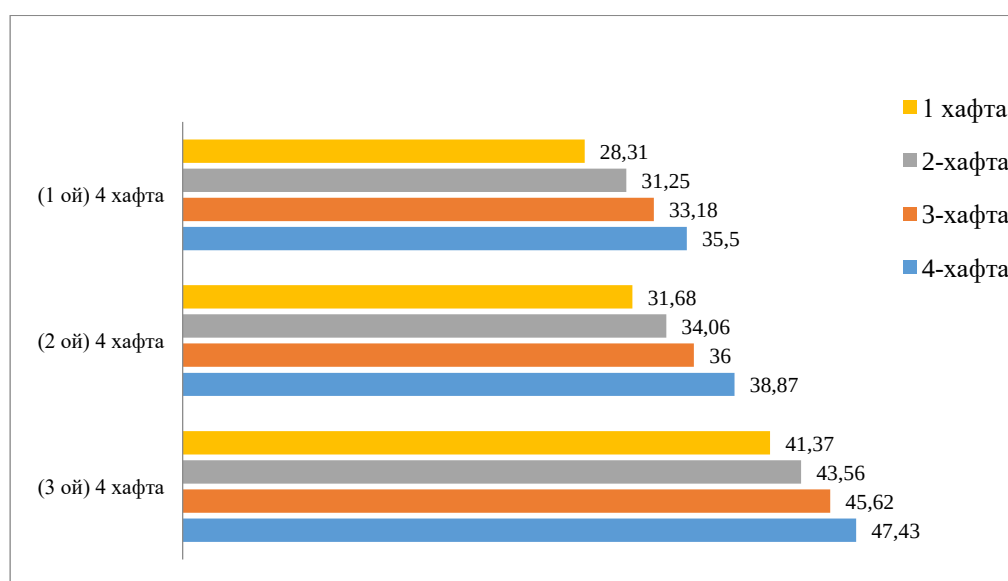
Машғулотда фаол иштирок этиб мусобақада яхши натижа кўрсатиш.	Педагогик технологиянинг мақсади
“рақобатлашиш технологияси” нинг мазмуни	
Машғулотнинг қисмлари	Рейтинг баллар
Машғулотнинг тайёрлов қисми учун максимал 3 балл	
машғулотга ўз вақтида келиб, сафда туриш қоида-сига риоя қилиш	1 балл
юриш, югуриш машқлари ҳамда тренер томонидан буюрилган буйруқларни сўзсиз бажариш	1 балл.
умумривожлантирувчи машқлар (УРМ) ва махсусжисмоний тайёргарлик машқлар (МЖТ) машғулотларига жиддий ёндашиш ва машқларни аниқ бажариш	1 балл.
Машғулотнинг асосий қисми учун максимал 6 балл	
Техник тактик ҳаракатлар (ТТХ) ни беҳато бажарса	6 балл
2 маротаба ҳато қилса	3 балл
Ҳатолар 2 тадан кўп бўлганда	2 -1 балл
Машғулотнинг якуний қисми учун максимал 1 балл	
Машғулот якунида ўрта тезликда югуришдан кейин юришга ўтиш, қайта тикланиш машқлари	1 балл

Ишлаб чиқилган янги “рақобатлашиш технологияси” асосида 3 ой давомида ёш футболчиларнинг машғулот жараёнида аноним тарзда рейтинг баллар қўйилган. 3 ойдан сўнг педагогик технология футболчиларга таништирилган ва тренер томонидан мақсадли установка берилган “ким машғулотда максимал балл тўпламаса бўлажак мусобақада иштирок этмайди, агар машғулотда футболчининг ҳаммаси максимал балл тўпласа мусобақада барча иштирок этади” деб тренер таъкидлаган. 6 ой мобойнида олиб борилган экспериментнинг биринчи ва иккинчи босқич натажалари қуйида ифодаланган.

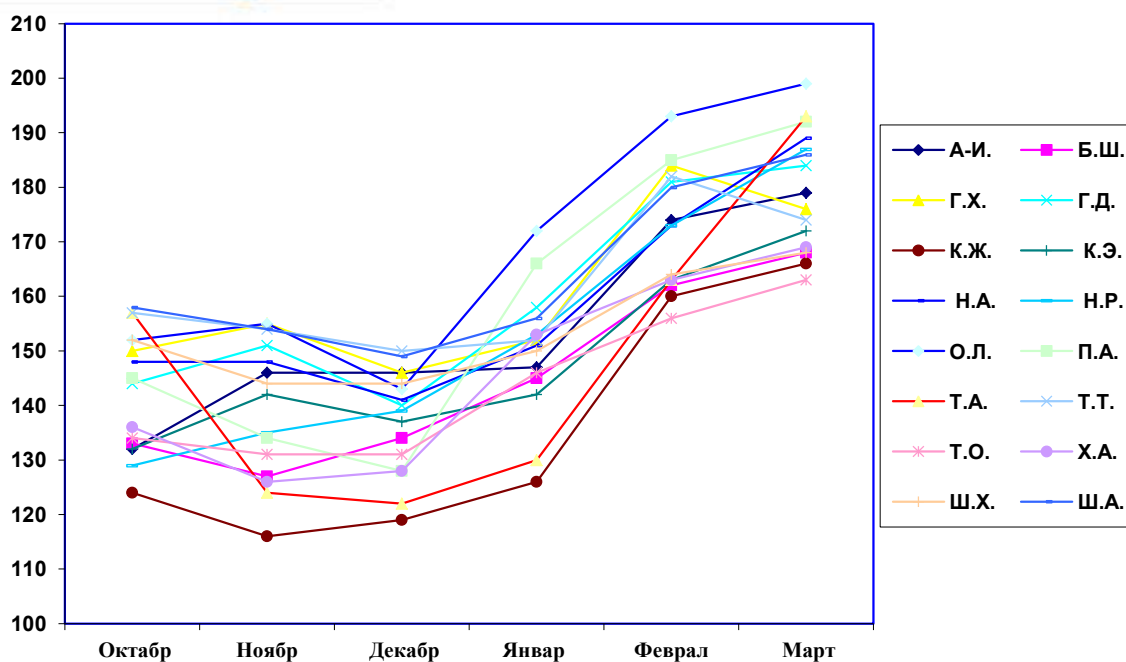
Тажрибани биринчи босқичида 3-ой мобойнида футболчилар машғулот жараёни аноним баҳолаганда улар баъзи машғулотларда фаолроқ баъзи машғулотларда фаоллиги сусайиб кетганлиги аниқланди. Буни улар тўплаган баллардан яққол кўриш мумкин. Бундай вазиятлар жамоавий ўйин су-ст ривожланишига олиб келади.

Тадқиқотнинг иккинчи босқичида яъни янги педагогик технология эълон қилингандан кейинги босқичида жамоа аъзоларининг рейтинг натижалари кескин кўтарилган. Ёш футболчилар машғулотга бўлган қараши бутунлай ўзгарди, фаоллиги ошди, бир бирлари билан тўплаган баллари ҳақида суҳбатлашиб баҳс мунозаралар юзага келди. Демак биз ишлаб чиқган янги педагогик технология жамоага ижобий таъсир кўрсатди, ёш футболчилар бир бирлари билан тўплаган балларини муҳокама қилиб уларда ички рақобат пайдо бўлди.

“Рақобатлашиш технологияси” орқали ёш футболчиларни машғулот ва мусобақа жараёнида фаоллигини оширишдаги тўплаган баллар йиғиндиси (хафта ва ойлар) кесимида.

Математик-статистик таҳлилга кўра тадқиқотдан олдинги кўрсаткичлар $X_1 = 139,3$ $\delta = 4,78$ бўлган, тадқиқотдан кейин $X_2 = 167,1$ $\delta = 15,3$ ташкил этди. Тадқиқот бошида ва тадқиқот охиридаги кўрсаткичлар орасида статистик фарқи $P < 0,001$ га тенг. Тадқиқотдан олдин ва тадқиқот жараёнидаги ёш футболчиларни мотивациясини ривожланиш жараёни тез суръат билан ўсганлигини кўришимиз мумкин. Тадқиқотдан олдин футболчиларни мотивацион ҳолати ривожланиши суҳт бўлган, бунинг сабаблари мотивацияни ривожлантиришга тренер тарафидан етарли даражада аҳамият берилмаган ва махсус шароит яратилмаган. Педагогик тадқиқот жараёнида ёш футболчиларни мотивациясини индивидуал ривожланиш динамикасини қуйдаги 1-расмда кўриш мумкин.

1-расм. Ёш футболчиларнинг натижавий мотивациясининг индивидуал ўзгариши.

Рейтинг тизимини киритиш нафақат машғулот жараёнига балки мусобақа жарёнига ҳам ижобий таъсир этди, бунини қуйдаги натижалардан кўриш мумкин.

Тадқиқотдан олдин ёш футболчилар 8- та ўртоқлик учрашуви ўтказган улардан 4- та мағлубият, 2- та дурранг, 2- та ғалабага эришган эди. Юқоридаги натижалардан шуни кўриш мумкинки, спортчилар машғулотга фаол ёндашмаганликлари сабабли ғалабадан кўра, мағлубиятга кўпроқ учраган, уларда кўпроқ жараёни мотив устун бўлган.

Педагогик тажрибадан сўнг тадқиқот гуруҳи яна 8- та ўртоқлик учрашув ўтказиб, қуйдаги натижаларга эришган, 4 та ғалаба, 2-та дурранг, 2- та мағлубият. Демак олиб борилган эксперимент ёш футболчиларнинг мусобақа натижаларига ижобий таъсир кўрсатган.

Бундан қурилиб турибдики мотивацион ҳолатни мураббий доимий равишда назорат қилиб бориши лозим.

Тадқиқот ўтказиш натижасидан маълум бўлдики, ёш футболчиларни машғулот мотивациясини доимий назорат қилиб баҳоланса, уларни машғулотга бўлган мотивацияси ошиши туфайли, техник ва тактик ҳаракатларни эгаллаши самарадорлиги ошади. Бу албатта мусобақада ўз самарасини беради.

Машғулотга бўлган мотивацияни беқарорлигини инобатга олиб мураббий доимий равишда ёш футболчилар билан мулоқотда бўлиши лозим, уларни ички кечинмаларидан хабардор бўлиши керак, ҳар куни бўладиган машғулот бошида, ҳамда машғулот сўнгиди болаларни фикри билан дўстлашиши, уларни мотивацион ҳолатини аниқлаши, керак бўлса уларни машғулот мотивацион ҳолатига коррекция киритиши лозим

Хулоса. Эксперимент натижасида ёш футболчилар машғулотга бўлган мотивацияси беқарор турғун эмаслиги аниқланди, эксперимент жараёнида А.-И, Г.-Х, Н.-А, О.-Л, ларни машғулотга бўлган мотивацияси пастлиги тадқиқотдан сўнг эса

юқорида кўрсатилган футболчиларни мотивацияси кўтарилди, шу билан бирга Б-Ш, Г-Д, П-А, Ш-А, ларни мотивациялари пасайганлиги аниқланди. Бундан кўриниб турибдики мотивлар ҳеч қачон барқарор бўлмайди, улар ҳар-хил омиллар таъсирида ўзгариши мумкинлиги испотланди.

Педагогик экспериментдан олдинги мусобақаларда тадқиқот гуруҳи 8- та ўртоқлик учрашув ўтказди, булардан 4- таси мағлубият, 2- та дурранг, фақатгина 2- та ғалаба. Юқоридаги натижалардан кўриниб турибдики спортчилар машғулотга фаол ёндошмаганликлари сабабли ғалабадан кўра мағлубият кўпроқлиги кузатилди, бу пайтда спортчиларда процессуал мотив кучлироқ эди. Педагогик экспериментдан сўнг тадқиқот гуруҳи яна 8- та жамоалар билан ўртоқлик учрашув ўтказиб қуйидаги натижаларни кўрсатган. 4- ғалаба, 2-та дурранг ва 2- та мағлубият. Демак педагогик экспериментдан кейин натижалар ижобий томонга ўсди яъни натижавий мотив шаклланди.

Машғулотга бўлган мотивацияни беқарорлигини инобатга олиб мураббий доимий равишда ёш футболчилар билан мулоқотда бўлиши лозим, уларни ички кечинмаларидан хабардор бўлиши керак, ҳар кунги бўладиган машғулот бошида, ҳамда машғулот сўнгида болаларни фикри билан дўстлашиши, уларни мотивацион ҳолатини аниқлаши, керак бўлса уларни машғулот мотивацион ҳолатига коррекция киритиши лозим.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Бабушкин Е.Г., Мочалов С.Ю. Факторы, определяющие сохранение спортивной мотиваций у высококвалифицированных спортсменов. Материалы международной научной конференции психологов физической культуры и спорта. «Рудиковское чтения» 11-14-июня. 2006г 41-43с.
2. Горбунов Г.Д., Психопедагогика спорта, Москва..ФиС 1986г. Ст 90-98.
3. Гаппаров.З.Г. Спорт психологияси «Меҳридарё» МЧЖ. Тошкент 2011.с 65-72.
4. [Explosive activity school performance by age indicators](#) J.M Ishtayev European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences 8 (8)
5. [DEVELOPMENT OF EXPLOSIVE ABILITY IN SCHOOLCHILDREN \(on the example of 10-11 grades\)](#). Gapparov Zahid Gapparovich, Javlon Ishtayev Mavlonboyevich Eurasian Journal of Academic Research 2 (2), 56–59
6. [Efficiency Development Explosive Abilities at Schoolboys of 12-13 Years](#) L Gapparov Zakhid Gapparovich , Javlon Ishtaev Mavlonboyevich , Dilshod Solid State Technology 63 (4), 348-354
7. [DEVELOPMENT OF INTELLIGENCE IN WRESTLERS](#) Z.G Gapparov, J.M Ishtayev European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 6 (5)
8. [USE OF NEW DEVICE" SPORK" FOR MEASUREMENT AND DEVELOPMENT OF ABILITY OF EXPLOSIVE ACTIONS OF SPORTSMEN](#) I.J Mavlonboyevich European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 4 (10)

ЁШ ФУТБОЛЧИЛАРНИ МАШҒУЛОТ ЖАРАЁНИДА ТАКТИК ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАСИГА ДОИР

Хасанов Отабек Хамиджонович

Республика олимпия захиралари коллежи, спорт психологи.

Тошкент шаҳри, Ўзбекистон

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337206>

Аннотация. Мазкур мақолада ёш футболчиларни машғулот жараёнида тактик қобилиятини компьютер технологияси орқали ривожлантирилган. Шу билан бирга ёш футболчиларни машғулот жараёнида кам куч кам вақт сарфлаш эвазига машғулотнинг сифати оширилган. Ишлаб чиқилган янги **“Тактик”** дастури амалиётга жорий этилган ва ижобий натижага эришилган.

Калит сўзлар: ёш футболчилар, тренер, спортчи, тактик қобилият, қобилият, ривожлантириш, дастур, мусобақа, машғулот, фаолият.

Долзарблиги. Мамлакатимизда сўнгги йилларда жисмоний тарбия ва спорт соҳасида амалга оширилаётган ислохотларнинг бош мақсади ҳам ақлий, ҳам жисмоний баркамол авлодни шакллантириш ва соғлом турмуш тарзини қарор топтиришдан иборат. Юртимизда жисмоний тарбия ва спортнинг ривожланиши мазкур соҳадаги ижтимоий муносабатларнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришни даврнинг ўзи тақозо этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 мартдаги ПҚ-3610-сон “Футболни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Қарори, 2019 йил 4 декабрдаги ПФ-5887 сон “Ўзбекистонда футболни ривожлантиришни мутлақо янги босқичга олиб чиқиш чора тадбирлари тўғрисида” ги, фармонлари, ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга ошириш учун ушбу тадқиқот муайян даражада хизмат қилади.

Ушбу қарорни ижросини таъминлаш ва амалга оширишимиз учун олдимизга янги изланишлар, янгича мақсадлар, янги ғоялар қўйишимиз лозим. Бу қарорни ишлаб чиқишдан мақсад ҳозирги кундаги ўзбек футболчини жаҳон талаблари даражасига олиб чиқишдан иборат. Спортдаги ғалабаларни ортиб бориши ҳар доим спортчидан жисмоний қобилиятларни юқори ривожлаганлик даражасини талаб қилади. Шу билан бирга машғулот ва мусобақа юкламаларини максимал даражада оширишни зарурияти туғилади. Юкламаларни енгиллаштириш мақсадида замонавий, қулай, самарали технологияларни яратиш мақсадга мувофиқ. Ҳар бир спорт турини эгаллаш ҳамда уни такомиллаштиришда айни спортга тааъллуқли қобилиятларни ривожлантириш лозим. Қобилиятларни ривожлантириш натижаларга эришишни енгиллаштиради. Амалиётда ушбу тактик қобилиятни енгил, осон, қулай, кам куч ва вақт сарфлаб ривожлантирадиган услубларни излаш ва яратиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Адабиётлар тахлили шуни кўрсатадики, ғалаба қозониш спортчиларни махсус психологик қобилиятларини етарли даражада ривожланиш асосида эришилади. Спортчи юқори махоратни эгаллаши учун, комплекс психомотор қобилиятларини

ривожлантириш даркор. Қобилят эгалланиши асосида спортчини маҳорати ошади.(Р.Сингер)

Спортчини жисмоний, техник-тактик тайёргарлигини мувофаққиятли эгалланиши уларга тааъллуқли бўлган қобилятларни ривожланиши билан боғлиқ Гаппаров З.Г [1,2,3]

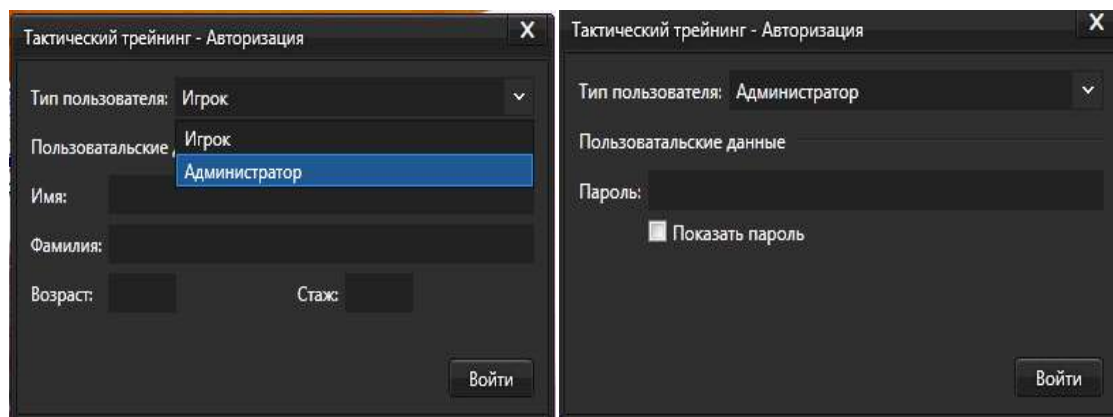
Ҳар бир фаолият қобилят ривожланиши асосида эгаланади. Малака, кўникма, илм қобилятни ифодаламайди, қобилят бу шахсни ҳоссаси. Қобилят фаолият жараёнида ривожланади. Ҳар бир фаолият қобилят ривожланиши асосида онсон эгалланади. (С.Л.Рубенштейн, Б.М.Теплов, Н.Р.Шадриков) Спорт фаолиятини эгаллашда ҳам қобилят катта аҳамияти касб этади. [4,5,6]

Шуни айтиб ўтиш жоизки юқори даражали футболчиларни таёрлаш ёшлик давридан бошланади. Шунинг учун ёш футболчиларни таёрлаш тизимини такомиллаштиришни ташкил этиш ва илмий ислоҳ қилиш мақсадга мувофиқ. [7,8,9,10]

Тадқиқот мақсади. Ёш футболчиларни машғулот жараёнида тактик қобилятини ривожлантиришга қаратилган **“Тактик”** дастур яратиш ва уни амалиётга жорий этиш.

Тадқиқот вазифалари. **“Тактик”** дастури орқали футболчиларни тактик қобилятини машғулот жараёнида кам куч, кам вақт сарфлаш эвазига, машғулот самарадорлигини оширишга эришиш. Экспериментда машғулот жараёнига онглилик ва фаоллик тамойилини киритиш асосида ёш футболчиларда мустақил ўз-ўзини ривожлантиришга ўргатиш асосий вазифадеб олинди.

Ёш футболчиларни тактик қобилятини ривожлантириш учун **«Тактик»** дастури яратилди. Мазкур дастурнинг мазмун моҳияти ва амалиётда қўллаш тамойили куйдагича. Дастлаб **«Тактик»** дастурига кириш тугмаси босилади. Дастур очилагандан сўнг фойдаланувчилар тури деган қисми кўринади, ушбу жойни белгиланган тугма орқали босилгандан сўнг **“ўйинчи”** ва **“администратор”** деган ёзув кўринади.1-расмга қаранг.

1-расм Тактик дастурни биринчи ва иккинчи ойнасининг кўриниши.

Футбол тренери ёки дастурдан фойдаланувчи шахс дастурга янги тактик комбинациялар киритмоқчи бўлса, янги дастур деган қисмига киради. Дастлаб яратилаётган янги тактик комбинацияга ном бериш лозим, қўйилаётган ном ёш футболчиларни хотирасида қоладиган имкон даражада содда ва тушунарли бўлиши керак. Янги тактикага ном бергандан сўнг ушбу тактикани компьютер қайси қисмига сақлаши кераклигини сўрайди, дастурдан фойдаланувчи шахс дастурни кейинчалик онсон топиши учун ўзига қулай жойга сақлаши керак.

Кейинги босқичда тактик комбинация тузиш учун қандай майдон танлайсиз деган қисми очилади у ерда ярим майдон ва майдоннинг тўлиқ кўрниши акс этган расмлар чиқади, тактик комбинациянинг мураккаб ёки соддароқлигига қараб майдон танланади

Танланган майдонга ўйинчилар жойлаштириб чиқилади рақиб жамоа ва тренернинг жамоаси. Янги тактик вазиятни яратишдан олдин ўйинчини олдида тўпни қўйиш керак, кейин эса хар бир тўп узатилиши ва дарвозага зарба бериш ҳолатларини дастур хотирасига сақлаб бориш лозим. Ушбу дастурни яна бир аҳамиятли жиҳаларидан бири шундан иборатки тренер ёки мутахасис тактик комбинация тузиб бўлганидан сўнг компьютер ушбу тузилган комбинацияга кетган вақтни ўзи автоматик равишда хотирасида сақлаб қолади. Хар бир тузилган комбинациялар номлари билан бирга дастурни **“архив”** деган қисмига сақланиб туради. Мутахасис керак бўлмаган тактик комбинацияни ёки эскирган комбинацияни бирма бир ҳамда барчасини умумлаштириб ўчириб юборса бўлади. Тактик дастурини натижасини текширувчи **“натижалар”** деган қисмига кириб ҳамма футболчиларни натижаларини умумлашганини **“чоп этиш”** тугмасини босиб буюруқ берса ҳамма натижалар чоп этилади

Дастурни иккинчи босқичи яъни футболчига турли хилдаги тактикаларни ўргатиш ва назорат қилиш қисими очилади. Дастлаб Тактик дастурини **“Ўйинчи”** деган қими очилади сўнгра футболчини исми, фамилияси, ёши ҳамда тажрибаси тўлиқ тўлдирилади. Футболчини барча маълумотлари киритилгандан сўнг **“кириш”** тугмаси босилиб кейинги босқичга ўтилади. Текширувчи футболчига тузилган тактикадан биттасини танлаб **“Ўргатиш”** қисми орқали футболчини хотирасида қолгунча такрорлаб ўргатади. Жамоадаги барча футболчиларга бир нечта тактикалар ўргатилгандан сўнг. Тренер машғулот ўтиш жараёнида спортчиларга дастур орқали ўргатилган тактикани номини айтиши билан спортчилар ўз жойларига туриб олишади ва тактикани бажаришга киришади

Ушбу ишлаб чиқилган дастур тренерга машғулот жараёнида кўп вақт йўқотишни олдини олишга хизмат қилади. Дастурни яна бир аҳамиятлик жиҳати тренер спортчиларни хотирасида ўтилган тактикалар қай даража қолишини текшириб қўриши мумкин. Бунинг учун спортчи тактик дастурини **“Назорат”** деган қисимга киради тренер ўтилган тактикани номини танлаб спортчига буюруқ беради, спортчи ушбу тактикани тез ва аниқ бажариши лозим вақт ҳам инобатга олинади. Агра спортчи белгиланган вақтдан купроқ вақтда тактикани бажарса вақт автоматик равишда қизил рақамларга айланади. Спортчи тактикани хато бажарса майдон ўйинчисини бир-бирига узатган тўп йўналиши қизил чизиқ билан белгиланиб қолади. 6-расмга қаранг.

6-рasm ёш футболчиларнинг дастурда бажарган комбинациялар кўриниши.

Спортчилар ҳато бажарган комбинациялар сони, вақтини компьютер маълумотлар баъзасида сақлаб қолади. Керак бўлса тренер ҳар бир спортчини натижаларини чоп этиб муҳокама қилса бўлади.

Тадқиқот натижалари ва унинг муҳокамаси. Юқорида келтирилган дастурдан олинган ижобий натижалар куйида акс эттирилган. Тадқиқот гуруҳи (Миробод туманидаги 2 сонли БЎСМ) спортчи ўқувчилари танлаб олинди. Тадқиқотдан олдин спортчиларга янги дастур ҳақида маълумот берилди тактик дастурини ишлаш тамойили тўлиқ тушунтирилди. Тренер машғулотларида қўллайдиган тактик комбинацияни тактик дастурига киритди, ҳамда спортчиларга кетма-кет тактик комбинациялар дастур орқали тушунтириб берилди. Тренер 3 ой давомида машғулот бўлмаган кунлари тактик дастур бўйича спортчиларни назорат қилиб борди. Ҳар бир спортчи тактик вазифани бажараётганда нечта ҳато қилганини ўзининг кундалигига қайд этиб борди.

Бизнинг янги дастуримиз тренерни машғулотга сарфлаган вақтини тежайди машғулотда кам куч вакам вақт сарфланади. Ҳар машғулотда спортчиларга тактик комбинацияни номини айтиши билан футболчилар майдон бўйлаб ўзларининг жойларига туриб тактик комбинацияни бажаришга киришади. Дастурнинг иккинчи омили футболчиларни тактик комбинацияларни хотирасида сақлаб қолиш қобилияти янада ривожланишига сабаб бўлди. Футболчилар қанча кўп тактик комбинацияларни эгалласа ҳамда хотирасида сақлаб қолса мусобақа жараёнида ўзига ноъмалум бўлган вазиятга дуч келганда ўша вазиятни ечимини топиши онсон бўлади.

Хулоса. Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жойизки ҳозирги даврда ҳар бир машғулотга янгича ижод билан ёндошиш талаб этилади. Ёш футболчилар бир-хилликдан тез зерикиб қолади ва машғулотга бўлган мотивацияси пасайиб кетади тренер ушбу ҳолатлани инобатга олиб доимо машғулотга янгилик киритиши лозим.

Ўтказилган тадқиқотда футболчиларнинг тактик қобилияти самарали ривожлантирилди, спортчилар ўз устида мустақил машқ қилишга ўрганди. Машғулот жараёнида кам куч ва кам вақт сарфлаш эвазига футболчиларни тактик қобилиятини компьютер дастури орқали қисқа вақтда ривожлантиришга эришилди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Гаппаров.З.Г.Спорт психологияси дарслик.МЧЖ “Меҳридарё” Тошкент: 2011.-С.185-218
2. Гаппаров.З.Г.Якка курашчиларни психологик тайёрлаш. (Еркин кураш мисолида).Ўқув қўлланма.-МЧЖ“Меҳридарё” Тошкент: 2010.-С.10
3. Сингер.Р.Н. Мифы и реальность в психологии спорта:Пер.с англ./Предисл.А.В.Родионова.-М.:Физкультура и спорт,1980.- 152 с.,ил.С-47-49
4. Шадриков В.Д.Психология способностей.//В хрестоматии “Психология индивидуальных различий”/под общей редакцией Ю.Б.Гиппенрейтер, В.Я.Романова. Москва; издание третье, издательство “Астрель”2008.-С.-64-79.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии.-Санкт-Петербург: “Питер”, Москва-Харьков-Минск, 2002. –С. 351-
6. [Explosive activity school performance by age indicators](#) J.M Ishtayev European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences 8 (8)
7. [DEVELOPMENT OF EXPLOSIVE ABILITY IN SCHOOLCHILDREN \(on the example of 10-11 grades\)](#). Gapparov Zahid Gapparovich, Javlon Ishtayev Mavlonboyevich Eurasian Journal of Academic Research 2 (2), 56–59
8. [Efficiency Development Explosive Abilities at Schoolboys of 12-13 Years](#) L Gapparov Zakhid Gapparovich , Javlon Ishtaev Mavlonboyevich , Dilshod Solid State Technology 63 (4), 348-354
9. [DEVELOPMENT OF INTELLIGENCE IN WRESTLERS](#) Z.G Gapparov, J.M Ishtayev European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 6 (5)
10. [USE OF NEW DEVICE" SPORK" FOR MEASUREMENT AND DEVELOPMENT OF ABILITY OF EXPLOSIVE ACTIONS OF SPORTSMEN](#)
I.J Mavlonboyevich European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 4 (10)

КЕЛАЖАК КАСБЛАРИ ВА ЎҚУВЧИ-ЁШЛАРНИ КАСБГА ЙЎНАЛТИРИШ

Маманазарова Наргиза Комильджановна

А.Авлоний номидаги халқ таълими муаммоларини ўрганиш ва истиқболларини белгилаш илмий-тадқиқот институти илмий ходими, п.ф.ф.д. (PhD)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337210>

Аннотация: Мақолада бозор иқтисодиёти шароитида умумтаълим мактабларида ўқувчиларни касбга йўналтиришда керак бўлган компетенциялар ҳамда йўқолиб бораётган, мавжуд ва келажакда талабгор бўладиган касблар тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: ўқувчи, меҳнат бозори, касб, касбга йўналтириш, талабгор касблар, билим, кўникма, малака, компетенция.

Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми ва ҳаётий зарурати бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. Бугунги кунда ёш авлоднинг ҳар томонлама етук, билимли, юксак маънавиятли, баркамол шахслар бўлиб етишишини таъминлаш йўлида амалга оширилаётган улкан бунёдкорлик ишларининг энг асосий бўғини сифатида мактаб ўқувчиларини касбга йўналтириш орқали мустақил ҳаётга тайёрлаш халқ таълими тизими олдида турган муҳим чора-тадбирлардан бири ҳисобланади.

Касб танлаш мактаб битирувчилари ҳаётидаги муҳим ва масъулиятли босқич бўлиб, касбий фаолият соҳасини аниқлаш ижтимоий доира, турмуш тарзи, меҳнат муҳити ва бошқалар бўйича инсон келажагини белгилаб берувчи асосий омиллардан бири. Касбга йўналтириш ишлари ўқувчиларни ўзини-ўзи англашга ва касбий ривожлантиришга қаратилган педагогик фаолият бўлиб, ҳозирги ва келажакнинг ўзаро таъсирини таъминлашга қаратилган чора-тадбирлар мажмуидир.

Касбга йўналтириш ишларини тўғри ташкил этишда фан ўқитувчиларидан нафақат ўқувчининг қобилияти, иқтидори ва характер хусусиятларини билиш, балки педагогик маҳорати, дунёқараши, йўқолиб бораётган, мавжуд ва келажак касблари, меҳнат бозори эҳтиёжлари тўғрисидаги билимлари талаб этилади.

Меҳнат бозори жамиятдаги ўзгаришлар ортидан ўзгариб бормоқда: баъзи касблар йўқолиб кетмоқда, айримларнинг мазмуни ўзгармоқда, шунингдек, янги касблар ҳам пайдо бўлмоқда.

Тарихий давр, мода ва бошқа омиллардан қатъий назар, талаб қилинадиган касблар мавжуд. Бу давлатнинг ижтимоий функциясини амалга оширишга ёрдам берадиган фаолият турлари бўлиб, бу лавозимларга қуйидагилар киради:

- шифокорлар ва тиббиёт ходимлари;
- фармацевтлар;
- ўқитувчи ва тарбиячилар;
- ўт ўчирувчилар;
- хавфсизлик ходимлари.

Меҳнат бозори жараёнларини ўрганиш билан шуғулланадиган мутахассислар тез орада бутунлай йўқ бўлиб кетиши мумкин бўлган касблар ҳақида қуйидаги прогнозни беришмоқда:

- нотариуслар, чунки нотариал жараёнларнинг аксарияти онлайн тарзга ўтказилиши уларнинг фаолиятини аҳамиятсиз қилиб қўяди;

- почтальонлар, чунки ижтимоий тармоқлар орқали мулоқот қилиш қулай ва тез бўлиб, одатий ҳолга айланмоқда;

- кассирлар, уларнинг иш вазифалари компьютер тизими томонидан банк карталарига ўтказиш орқали амалга ошириш имкони тобора кенгайиб нақд пулга эҳтиёж камайиб бормоқда.

Америка, Европа ва Россия тадқиқотчилари томонидан чоп этилган келажакда талабгор бўладиган касблар рўйхатига қуйидагилар киритилган:

Дастурчи, дастур тузувчи. Компьютерлаштириш хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг барча соҳаларига кириб боради ва ҳар бир ташкилот ўзининг дастурчи ва дастур ишлаб чиқувчиларга эҳтиёжи пайдо бўлади.

3Д дизайнер, веб-дизайнер, техник дизайнер. Ушбу мутахассислар Ўзбекистонда қурилиш, ишлаб чиқариш, саноат дизайни, маркетинг, ўйин ва дастурларни ишлаб чиқиш, веб-сайт яратишда аллақачон талабгор касбга айланган. 3Д принтерлар пайдо бўлгандан сўнг кичик қисмлардан тортиб инсон органларига қадар босиб чиқариш бошланди. Келажакда улар “классик” саноат маҳсулотлари ўрнини эгаллаши мумкин.

Саноат, қурилиш, ишлаб чиқаришнинг турли соҳаларида муҳандис. Иқтисодий, ҳуқуқий ва гуманитар таълимнинг тарафдорлари кўплиги, дунё бўйлаб муҳандисларнинг етишмаслигига таъсир кўрсатди. Компьютер технологиялари техник кўникмалардан ташқари, ноаниқлик шароитида тезкор қарор қабул қилиш, ностандарт ечимларни топиш ва одатдаги ҳаракатлардан узоқлашиш каби зарур бўлган кўникмаларда инсонни алмаштиришга ҳали тайёр эмас.

Маркетолог, PR ва контент менежери – ушбу мутахассиссиз замонавий бизнес олдинга силжий олмайдиган касб. ИТ-технологияларнинг ривожланиши контент менежерлари ва реклама мутахассисларига кўплаб янги имкониятларни бермоқда. Айнан шу йўналишда ижодий касблар соҳасидаги автоматлаштириш кейинги ўн йил ичида ривожланади. Контент менежери муаллиф, муҳаррир, реклама берувчи ва дизайнернинг вазифаларини тобора кўпроқ бирлаштиради. Унга бўлган эҳтиёж тобора ошиб боради. Маркетолог бозорга янги маҳсулотларни олиб кириш учун жавобгар бўлиб, бу соҳадаги рақобат йилдан-йилга кескинлашиб бормоқда. Шу сабабли, иш берувчилар муваффақиятли амалга оширилган лойиҳалар “портфели” ва тўлақонли тадқиқот ишларига асосланган ёндашувга эга мутахассисларни қадрлашади.

Рақамли хавфсизлик мутахассиси. Ҳозир ҳам талабгор бўлган мутахассислик вақт ўтиши билан янада оммалашади. Нафақат газета ва дўконлар Интернет орқали фаолият юритади, балки банклар, инвестиция лойиҳалари, шахсий жамғармалар ҳам Интернет ёрдамида бошқарилади. Рақамлаштириш инсон фаолиятининг барча соҳаларини шиддат билан қамраб олмоқда, бу эса турли фирибгарлар учун эшикларни очмоқда. Хавфсизлик бўйича мутахассислар кичик компаниялар, жисмоний шахслар ва йирик қитъалараро корпорацияларга ҳам керак. Лойиҳалар маълумотларни

ўғирланиши, вирус ҳужумлари, спам ва рақобатчиларнинг ҳийла-найрангларида ҳимояга муҳтож. Бундан ташқари, технологиянинг ривожланиши кузатув, шахсий ҳаётга кириш учун тобора кўпроқ воситаларни яратмоқда. Шу сабабли, хавфсизлик бўйича мутахассис ҳар доим меҳнат бозорида талабга эга бўлади.

Шифокорлар. Бугунги кунда шифокорларнинг аҳамияти биринчи ўринга чиқди ва аввалгидан ҳам сезиларли. Анъанавий мутахассисликлардан ташқари, парҳезшунослик ва профилактика тиббиёти чорраҳасида гибрид касблар пайдо бўлади. Одатда талаб қилинадиган кўникмаларга рақамли саводхонлик ва стрессни бошқариш, шунингдек аналитик кўникмалар қўшилади. Энг юқори ҳақ тўланадиган мутахассислардан баъзилари пластик жарроҳлар, стоматологлар, эндокринологлар, гастроэнтерологлардир.

Ўқитувчи. Кимгадир ўқитувчилик касби умуман истиқболли кўринмайдигандек туюлиши мумкин, аммо таълим сифатига замонавийлик талабларини ҳисобга олган ҳолда, келажакни ўқитувчиларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Касб, айниқса, ўқув жараёнини янги, замонавий тенденцияларга мослаштира оладиган ёш кадрларга муҳтож: онлайн хизматлардан фойдаланишни жорий этиш, билим базаларига масофадан кириш ва ҳк. Кейинги 5-10 йил ичида мактабларда ўқитувчилар билан бирга репетиторлар пайдо бўлиши мумкин. Ушбу мутахассислар туфайли ўқув жараёни ҳар бир алоҳида ўқувчининг истеъдоди ва қизиқишларини ривожлантириш ва амалга оширишга қаратилган шахсийлаштирилган бўлиши мумкин.

Биоинженер. Келажак касби, лекин сиз уни бугун эгаллашингиз мумкин. Бугунги кунда бундай мутахассисларнинг эҳтиёж катта эмас, аммо уларнинг навбати 5-10 йил ичида келади, шунда фан биотехнологиялардан фойдаланишнинг янги имкониятларини очади. Глобал тенденциялар шуни кўрсатадики, биотехнология яқин келажакда фаол ривожланиши кутилмоқда. Бу тиббиёт ва трансплантология, шунингдек озиқ-овқат ишлаб чиқариш, енгил саноат учун амал қилади.

Менежер. Профессional менежерларсиз бирон бир саноат, бизнес ёки фан соҳаси ривожлана олмайди. Шунинг учун менежмент кейинги 10 йил ичида талаб қилинадиган мутахассисликлар рўйхатида етакчи ўринни сақлаб қолади. Самарали менежер – унга ишониб топширилган корхонанинг, компаниянинг мувофиқлаштирилган ишини таъминлайди. Менежер ишлаши мумкин бўлган истиқболли соҳалар: савдо, банк сектори, туризм, ишлаб чиқариш.

Фермерлар ва агрономлар. Автоматлаштиришнинг кенг тарқалган ғалабали юришига қарамай, инсон қишлоқ хўжалиги соҳасидаги жараёнларга раҳбарлик қилади. Замонавий фермер хўжаликларнинг аксарият ҳолларда даромади катта эмас, бироқ, инсоният ҳали табиий маҳсулотлардан бутунлай воз кечишга тайёр емас. Яқин йилларда озиқ-овқат саноатида жиддий ўзгаришлар рўй беради, бу эса атроф-муҳитни бошқариш, маҳсулотларни қайта ишлаш ва етказиб беришга ёндашувни тўлиқ ўзгартиради, биология ва қишлоқ хўжалиги технологиясини ҳар томонлама биладиган мутахассислар керак бўлади.

Ушбу рўйхатни давом эттириш мумкин, аммо айнан юқорида санаб ўтилган касблар келгуси ўн йилликларда талабга эга бўлади. Бухгалтерлар, қадоқловчилар, котиблар даври ўтмишга айланмоқда. Уларнинг ўрнини дастурлар, механизмлар ва Интернет эгаллайди.

Келажак касблари АҚШ, Европа ёки Россияга қараганда биров кечроқ пайдо бўлиши мумкин. Аммо глобаллашув ва технологияларнинг кенг интеграциялашуви шароитида бу бўшлиқ сезиларли бўлмайди. Келажак касбларини эгаллаш учун олий таълим муассасалари томонидан бериладиган минимал билимлар етарли бўлмайди ва замонавий касб эгалари шиддат билан ўзгариб бораётган меҳнат бозори талабларига мослаша олишлари, доимий равишда ўз устиларида ишлашлари янги билим, кўникма, малака ва компетенцияларни эгаллашлари талаб этилади.

Замонавий касб эгалари қуйидаги компетенцияларни эгаллашлари талаб этилади:

1. Тилларни ва маданиятни билиш. Агар инсон кенг доирада ишламоқчи ва ҳамкорлик қилмоқчи бўлса, у бир неча тилларда сўзлаша олиши керак. Инсон бошқа тилни билишдан ташқари, қайси маданият вакиллари билан алоқада эканлигини тушуниши керак. Айти пайтда турли бир неча тилларни мукамал эгаллаган мутахассисларга талаб катта бўлмоқда.

2. Жамоада ишлаш. Ҳозирги пайтда ишнинг асосий тамойилларидан бири “раҳбарлар йўқ – барча баробар” горизонтал бошқарувига устуворлик берилмоқда. Шунинг учун мутахассис учун жамоада ишлай олиш жуда муҳим фазилатларидан бири ҳисобланади.

3. Ижодий фикрлаш. Катта ҳажмдаги маълумот билан ишлай олиш зарурлигини англатади: биринчидан, ушбу ахборотни қидириш, иккинчидан, уни қайта ишлаш. Чунки, компьютер касбий фаолиятдаги ижодкорликни ҳеч қачон сиқиб чиқара олмайди.

4. Ўзини-ўзи бошқариш. Келажакда малакали мутахассис бўлиш учун янги нарсаларни ўрганиш, ўз-ўзини ривожлантириш билан шуғулланиш лозим. Ўзини-ўзи бошқариш нафақат ўз устида ишлашни, балки диққатни жамлаш, керак бўлганда завқланишни ўрганиш учун дам олиш қобилиятини ҳам англатади.

5. Ўзгаришларни бошқариш. Ҳар қандай мутахассис янги шароитларга мослаша олиши керак. Шу йўл билан, мутахассис замон билан ҳамнафас бўлиб, ҳамкасбларига нисбатан юқори натижаларга эриша олади.

Меҳнат бозорида талаб қилинадиган касблар мавзуси доимо долзарб бўлиб қолади. Ҳар бир инсон юқори лавозимларга кўтарила оладиган касбларга қизиқади, чунки ҳар ким ўз соҳасининг устаси, профессионали бўлишни хоҳлайди. Танлаган касб устаси бўлиш учун сифатли, замон талабларига жавоб берадиган таълим олиш, касб танлашга масъулият билан ёндашиш керак: танланган касб инсонга нафақат қувонч келтириши, балки меҳнат бозорида ҳам талабга эга бўлиши керак.

Бугунги кундан бошлаб мактаб битирувчилари келажак ҳақида ўйлашга ва янги тенденцияларга амал қилишлари келажак пойдеворини барпо этишдир. Бунда педагог кадрлар касбга йўналтириш ишларини туман, шаҳар иқтисодиётини, унда фаолият юритаётган жўжалик субъектларининг кадрларга бўлган эҳтиёжларини ўрганишдан бошлаши, касбга йўналтириш таълимининг мазмуни турлари ва асосий касблар билан танишиш, ўқувчиларнинг меҳнат ва касбий қизиқишлари ва ниятларини шакллантириш имкониятларини очиб бериши лозимдир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Абрамова О.А. Профессии будущего: какие компетенции будут необходимы сотрудникам? Ж: Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2017. № 12-4
2. Бондарев В.П. Успешный выбор профессии / В.П. Бондарев, С.О. Кропивянская. - М.: ВАКО, 2015. - 144 с.
3. Брехова А.В. Профориентационная работа с обучающимися старших классов на уроках технологии. Ж: Перспективы науки и образования. 2017. №5
4. Оваленко К.М. Востребованность профессии на рынке труда: формирование спроса // Журнал «Science Time». - 2014. - № 9.

TIBBIYOT TALABALARIGA ADABIYOTDAGI IJODKORLARNING BOG'LIQLIK JIXATLARI BUGUNGI KUN NUQATAIY NAZARIDA

Yaxshiboyeva Nigina Odil qizi¹

G'aforova Sitora Xolmat qizi²

¹ Toshkent pediatriya tibbiyot instituti 1-pediatriya va xalq tabobati
fakulteti 1-kurs talabasi,

² Tibbiy pedagogika va davolash ishi fakulteti
2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337222>

Annotatsiya: Tibbiyotda adabiyotni o'rganish yoshlarimizning kamolotidagi tarbiyaviy ahamiyati.

Kalit so'zlar: ilim-ma'rifat, Shifokorning shirin so'zi, shirin muomala, ozod va erkin hayot.

Bir narsani bilishimiz kerak: ilmsiz, innovatsiyasiz oldimizga qo'ygan maqsadlarga hech qachon erisha olmaymiz. Hisobot uchun emas, natija uchun ishlash kerak, - deya ta'kidlaydi Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev

Tibbiyot bugun zamon bilan xamnafas tarzda shiddat bilan rivojlanmoqda. Yangiliklar soatsayin ko'payib kechagi kun yangiligi bugun uchun oddiy ahamiyatda qolmoqda. Zamon va makonlarni oshib o'tgan tibbiyot bugungi kunda yangi qirralarini tobora ko'paytirib serqirr qirralari tobora ortmoqda. Tarixdagi tibbiyot bugundagisidan tubdan farq qilib bormoqda, sababi bugun asrimiz axborot texnologiyalari, kompyuter asri sifatida tibbiyotga ham ta'sirini orttirmoqda desak fikrimiz to'g'ri bo'ladi.

Tibbiyot insonni tanasidagi barcha dardlarga malham shifo ato etgani kabi adabiyot esa uning ruhiga qalbiga etiqodiga yo'l ochuvchi bir vositadir. Bundan ko'rinib turibdiki barcha fanlar bir-biri bilan bog'liqligi. Tibbiyotni o'rganishimizdan maqsad bitta bu ham bo'lsa barcha insonlarni millati, dini, e'tiqodi, tanasining rangi, tili, qayerdan va kimligidan qat'iy nazar u inson tanasidagi dardga shifo topish birdan bir maqsadimiz. Bu maqsad yo'lida barcha qiyinchiliklarga qaramasdan tibbiy bilim hamda malakani oshirish lozimdir. Bilimlarni egallashda avvalo ko'p va xo'p izlanish mashaqqatlarga qaramasdan ilimni topish o'rganish bizning maqsadimiz, ushbu maqsad yo'lida bizga eng katta ko'makchi, yordamchi sifatida yaqindan yordamlashuvchi adabiyot fanidir. Adabiy til meyorlari, mohiyatini anglash bemorlarni ruhiyatiga ta'sir yo'lini ko'rsatuvchi mayoq kabidir, shu o'rinda adabiyotimiz zabardast vakili bo'lgan shoirimiz Erkin Vohidov so'zi bilan aytganda:

El ustozim, men esam tolib,

So'z durlarin termoqdir ishim.

Odamlarning o'zidan olib,

Odamlarga bermoqdir ishim.

Yuqoridagi to'rtlikdan harkim har qanaqa ma'noni o'z dunyo qarashidan kelib chiqib qabul qilib tahlil qiladi. Biz kabi tibbiyotning bo'lg'usi shifokorlari bu so'zlar zamirida inson qalbiga manashunday chiroyli yo'lni topishimiz uchun badiiy adabiyotimizning she'riyatiga ehtiyoj sezamiz.

Qisqasi insoniyatning asab tolalari taranglashgan ayni hozirgi zamonda odamlar bilan shirin muomalada bo'lish uchun har bir shifokordan sabr toqat, bag'rikenglik va yuksak

sahovat talab qiladi. Tibbiyot hodimlar zimmasida turgan ulkan bir mas'uliyat ikki xissa ortayotganini bugungi serg'alva insonlarni borligini ham inobatga olishning o'zi ham bir katta mashaqqatlarni keltirib chiqaradi. Inson bolasidan qoladigan bitta eng ulug'meros faqat bitta shirin muomala bo'lsa bu muomalani adabiyot orqali anglashimiz tushunishimiz aniq.

Shifokorning shirin so'zi dardning ellik foyiz davosi ekanligini tibbiyot fani ham ko'p bor ta'kidlanib kelinmoqda albatta. Shirin so'z insonning ruhiy ozug'i bo'lmaganida akademik shoirimiz G'afur G'ulom xalq boshiga og'ir musibatlar tushgan yillarda "Bir og'iz shirin so'z nondek arzanda"-deb yozmagan bo'lar edi. Inson qalbiga ham ham oddiy va non kabi tabiiy shirin so'zlar bilan kirib borishi badiiy adabiyotning tibbiyotga yaqinli va uzviy bog'liqligidan dalolatdir. Biroq bunga hamma ham erisha olmaydi albatta. Oddiy bo'lib ko'ringan muomala madaniyati o'ta murakkab asrlar osha yechimini topgani holda amalda bajarilishi og'ir bo'lgan muammo. Chunki yengish, sindirish hammaning ham qo'lidan kelmaydi. Modomiki shunday ekan, insonning o'zi muammo. Agar muammo bo'lmaganida edi, G. Byuxner: "Inson tubsiz. Unga qaragan kishining boshi aylanib ketadi", demagan, Erkin Vohidov insonni bejizga "tirik sayyora"ga o'xshatmagan.

Ma'lumki yil sayin tabobat ilmi kuchaygan sari insonlarda ham kasalliklar soni ortib bormoqda bunga sabab nima?

Bunga qisqacha qilib turli xil shaxslardan va soha vakillardan turli xil javoblar olishimiz tabiiy, soha xodimlar jamiyatdagi fuqarolarni tibbiy madaniyatdan va tabobatda o'zboshimchalikda, kasallikni o'tkazib murojaat qilishidan nolib fikr bildiradi. Oddiy fuqaro bunga qanday munosabat bildiradi desangiz jamiyatga yuzlanib quydagi javoblarni olasiz: bilimsiz soha vakillari ko'pligi, o'z kasbiga noloyiqligi, aniq tashxis qo'yaolmasligi, bemorni ahvoli emas uning puli qiziqtirishi kabi vajlarni javob sifatida keltiradi. Ammo qay biri to'g'ri kimning dalillari asosli deb emas balki har ikkalasida ham ayb borligida masalaning yechimi. Fuqarolar o'z farzandlarini majburan shifokorlik qilishga bugun undayotganligi kelgusi 6-9 yilda mevasini ko'rsatadi.

Soha vakillariga kelsak o'z kasbiga sodiqlik bilan kirishmaslik, kasbini sevmaslik, insoniy kalomni o'z o'rnida qo'llamasdan badxulqlik, soxta shifokorlik, qalloblik, aldov yo'lini tutuvchi ba'zi shifokor degan nom ostidagi kishilarning shifokorlar jamiyatida ko'payib borayotgani bir taraf bo'lsa, ayni vaqtda sohasiga loqayt qarab tibbiyot ilmini erinchoqlik bilan o'zlashtirayotgan bo'lg'usi shifobahshchilar soni kamayishi orqali bu illatdan qutulishimiz mumkin.

Ajdodlarimiz tabobatda avvalo shirin so'zlik, toza qalblilik, adolatli tabiblik, shifo ulashuvchi ezgulik kishisi sifatida bu sohani adabiyot ilmi bilan xamnafas o'rgangani avvaliga qalbni niyatni to'g'rlash maqsadga muvofiq xolda buyuk allomalarning she'riy, nasriy ijodlari orqali yuqoridagi insonga xos bo'lgan xislatlarni shakllantirgani barchaga ayon.

Bugun biz ta'limda islohat deb turli xil yangi fanlarni o'rganmoqdamiz yangicha terminlarni qo'llab tibbiyotda yangilik deya bong urayotgan g'arb olimlari qarashlarini olib biz ham shunga o'xshashni niyat qilmoqdamiz. Aslida bu qarashlar terminlarni Abu Ali ibn Sino hazratlarining nechi asrlar oldin yozgan qo'llanma va asarlarida yozilganini g'arbning o'zi ham ta'kidlab bizga qayta tahlil qilib go'yo yangilikdek qabul qilshimiz bizni ilmdan ancha ortda qolayotganimiz ajdodlarimiz qoldirgan asarlarni tahlil qiluvchi iqtidorlarning chet davlatlarga borib o'sha yurtlarda qolayotgani masalaning bir tomoni bo'lib yana bir tomoni esa bizda ilimni endi qadrlayotganimiz yangiliklarni sekinlikda qabul qilishimizdir.

“Barchamizga ayonki, el-yurtimiz asrlar davomida ozod va erkin hayotni, adolatli jamiyatni orzu qilib yashadi. Bu muqaddas maqsad yo'lida jon olib, jon berib kurashdi, mashaqqatli sinovlarni mardona yengib o'tdi. Xalqimiz qalbidagi hurriyat sari ezgu intilishni hech qanday bosqin, zulm va zo'ravonliklar yo'qota olmadi.”[www.prezident.uz O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti.] Shu o'rinda tarixga anzar slogan xolda buyuk ajdodlarimizdan bo'lgan tabobatda ulkan va olamshumul iz qoldirgan bobokolonimiz Abu Ali ibn Sino fikri va qarashlarida bemorni dori-darmon bilan birga so'z bilan ham davolagan ma'qul ekan. Bir og'iz shirin so'z zamonaviy tibbiyot uskunolari noyob chet el dori-darmonlari ham ojizlik qilganda, shu bir og'iz shirin so'z yoki muomala kasalga ruhiy dalda jismoniy qudrat bag'ishlaydi.

Chunki shirin muomala miyaga ta'sir qilishini bugungi zamonaviy tibbiyot aparatlari ham tasdiqlaganligi barchamizga ma'lumdir.

Bosh miya esa insonning tanasidagi borliqni boshqaradi.

Xalqimizning adabiy og'zaki ijodida shunday maqol bor: Yaxshi so'z - jon ozig'i yomon so'z - bosh qozig'i deganlaridek shifokor doimo shirin so'zlik va muomala ustasi bo'lmog'i kerak.

Tibbiyot va adabiyotning o'xshash jihatlarida juda ko'plab topishimiz mumkin va bunga dalil sifatida shifokorning so'zi birla ishi ham yaxshiligi kabi bo'lmog'i adabiyotimiz she'riyatida Abdulla Oripovning quyidagi she'ri-ila tibbiyot va adabiyotni qiyoslasak:

Juda yaxshi deymiz mana bu narsa,
Go'yo hukm kabi yangrar so'zimiz.
O'ylab ko'rganmizmi hech biror marta,
Xo'sh kimmiz o'zimiz.
Kingadir yoqamiz, biz o'zimiz ham,
Kingadir yoqmaymiz biz ham o'zimiz.
Shunchalik charxpalak ekan bu dunyo,
Demak nisbiy erur har bir so'zimiz.

Yuqoridagilardan xulosa sifatida tibbiyotda adabiyotning o'qitilishi bu olamshumul natijalar berishini hali zamon tahlil va ta'jub ila ajdodlar hamda bizning zamonamizning taraqqiy etgan kompyuterlaridan iborat apparatlarimiz shirin so'zning nechog'lik muhimligini anglatdi. Tabobatda tabib shifo so'rab kelgan kishiga shundayin bir so'z-ila qalbiga va dardiga darmon bo'lmog'i kerak, buning uchun har bir tabib va shifobaxsh kasb egasi deya ta'riflanuvchi shaxs o'z ustida ko'p ishlamog'i zarur. Dunyo doimo o'zgaradi yangliklar har zammonning jamiyatida muhim ahamiyat kasb etadi, tabobatda yuksalish bu - adabiyotning o'zlashtirilishi bilan yuksalish demakdir, bizning nazarimizda va fikrimizda. Chunki taraqqiyot ming odimlasin inson omiliga ehtiyoj seziladi, ushbu ehtiyoj barcha zamonlarda, barcha kasblarda inson omili bilan to'ldiriladi, shu jarayonning muhim bir shartlaridan biri so'zning qudratiga hamda mohiyatiga borib taqaladi. Shunday ekan adabiyot va tibbiyot birlikda bo'laveradi.

Qancha zamonlar oshsahamki shifokorning so'zi davo istab qidirib kelgan insonga tunda yo'lni yorituvchi oy, kunni charog'on etuvchi quyosh kabilidir.

Zamonamizning adabiyoti bugun tibbiyotidan ayrodek nazarimizda. Fikrimiz dalilini real hayotdan olib misollar ila izohlashga ruxsat etgaysiz: bugungi kunda sir emaski, ommaviy axborot vositalarida, internetda, ijtimoiy tarmoqlarda tibbiyot xodimlarga nisbatan ko'plab

tajovvuzlar kuzatilmoqdaki, bu soha vakillarini xalqimiz tomonidan urib turtishlar, kaltaklab haqoratlab, internet orqali ijtimoiy tarmoqlarga tarqatilmoqda. Bu kabi holatlar kunda bo'lmasada, oyda bir-ikki kuzatilmoqda. Bunga qanday yechim bor deya o'ylanib qolasan kishi, ha bu holatda har ikki tarafning aybi birdek. Biri muomala qila olmasa biri ilimsiz buni chuqur o'rganib, adashib qolmasdan har ikki tarafni birdek tinglab adolatli yechim olamiz.

XX asrdagi kabi ilmga chanqoqlik yo'qligi masalaning bir tomoni bo'lsa, ikkinchi tomoni jamiyatimizda badiiy adabiyotning o'rnida, joyida emasligi bilan izohlaymiz.

Bizning fikrimizcha, jamiyatda ilm-fan rivojiga har bir shaxs o'zining vijdoni bilan hisoblashib ish ko'rsa ayni muddaodir. Tibbiyotda adabiyotning o'rnini yanada mustahkamlash ijtimoiy fanlarni o'z o'rnida o'qishlik kerak. Har bir fan tibbiyot xodimlari uchun juda zarur. Yana shuni takidlab fikrimizni yakuni sifatida davlatimiz rahbari quydagicha so'zlari bor: "O'tmishdagi yutuq va g'alabalaridan kuch-quvvat olib, xato va mag'lubiyatlaridan xulosa va saboq chiqarib yashaydigan xalq o'zining taraqqiyot yo'li va kelajagini to'g'ri belgilay oladi." [2021-yil 31-avgust kuni istiqlolimizning o'ttiz yilligiga bag'ishlab bunyod etilgan "Yangi O'zbekiston" bog'i va Mustaqillik monumentining tantanali ochilish marosimidagi nutqidan.]

Oradan hali qancha yillar, asrlar o'tadi. Yurtimizda yangi-yangi avlodlar dunyoga keladi. Milliy davlatchiligimizni tiklab, bizga taraqqiyot va farovonlikka erishish yo'lida mana shunday beqiyos imkoniyatlarni yaratib bergan istiqlolimiz jonajon Vatanimizning shonli tarixida hamisha eng yorqin, o'chmas sahifa bo'lib qoladi, – deya ta'kidlaydi muhtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev. Xaqiqatdan yuqoridagi so'zlarda ayni xaqiqat biz yoshlarga butun xalqimizga qarata aytilgan eng to'g'ri yo'lni boshlovchi ko'rsatuvchi mayoq sifatida asrlarni qamrab olgan so'zdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jahon Adabiyoti Adabiy-badiiy, ijtimoiy-publitsistik jurnal. Dekabr soni 2020 yil
2. O'zbek adabiyoti ensiklopediyasi. www.Google Play.
3. www.ziyo.net
4. www.ziyo.uz kutubxonasi
5. www.ziyouz.com

QORAQALPOQ ADABIYOTINING KLASSIK NAMOYONDASI BERDAQ IJODIYOTINI O'RGANISHNING MOHIYATI

Jurakulov Jamol Komilovich¹

Yulchiev Shukurullo Xayrulla o'g'li²

**¹ Toshkent pediatriya tibbiyot institutining 1-pediatriya va xalq tabobati
fakulteti tyutori,**

**² Toshkent pediatriya tibbiyot ishtituti Davolash ishi fakulteti 207-guruh
talabasi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337235>

Annotatsiya: Qoraqolpoq klassik adabiyotining namoyondasi deb nom olgan Berdaqning hayoti-ijodi jarayonini o'rganish ta'lim muassasalarida qay darajada ekanligi haqida fikr yuritamiz.

Kalit so'zlar: Berdaq hayoti va ijodi, adabiy meroslari, qo'lyozmalari.

Men turli sinov va kurashlarda toblangan, iymon-irodasi mustahkam xalqimizning aql-zakovati va azmu shijoatiga ishonaman.¹ O'zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyev

Dunyoda ilm-fan taraqqiy etmagan hech bir o'lkada erkin va farovon jamiyat qurib bo'lmashligini hayotning o'zi takror-takror isbotlagan. Hozirgi zamonda o'tmish va kelajakni bir-biriga bog'lovchi zanjir yoshlarning intellektual salohiyati bilan ekanligi adiblarimiz asarlarida takidlab aytilib kelingan.

Qoraqalpoq diyori o'zining dunyoda o'xshashi yo'q, betakror, boy va yuksak san'ati bilan barchamizni hayratga solib kelgan. Qoraqalpoq adabiyotining o'z yo'nalishi, uslubi va fikriga ega xalq shoiri Berdaq haqida so'z ketganda Berdaq Qarg'aboy o'g'li XIX asrning birinchi choragida 1827 yil 9 noyabrda Qoraqalpoq Qo'ng'iro't beyligiga qarashli Amudaryo Orol dengizining Quyliko'l ovulida dehqon oilasida tug'ilgan. Berdaq o'z davrining ziyoli, o'ziga xos teran fikrli, o'z zamandoshlaridan ko'ra angicha fikrli va yuksak mavqega ega shaxs bo'lgan.

Boshlang'ich ta'limni avval ovul maktabida, so'ngra esa madrasada tahsil ko'rgan. Alisher Navoiy, Fuzuliy, Maxtumquli va qoraqalpoq shoiri Kunxo'ja asarlarini chukur mutola qilgan, ulardan o'rgangan. U tarixni va xalq, og'zaki ijodini yaxshi bilgan. Berdaqning lirik she'rlarida, dostonlarida qoraqalpoq xalqining 18— 19-asrlardagi ijtimoiy hasti o'z ifodasini topgan. U o'z davri voqealariga, ijtimoiy munosabatlarga zukko shoir sifatida baho beradi. Asarlarida tenglik, insonparvarlik, adolat va vatanparvarlik g'oyalari ilgari suriladi. Berdaq ijodida mehnatkash xalqning ahvoli asosiy mavzulari "Bo'lgan emas", "Soliq", "Bu yil", "Umrin" va boshqalar. Shoir haqiqat uchun, mehnatkash ommaning baxti va kelajagi uchun fidokor kurashchilarni orzu qilgan. O'zining sherlarida "Xalq uchun", "Menga kerak" va boshqa mavzularda ko'plab bitiklarni yozib kuyga solgan. Tarixiy mavzudagi "Avlodlar", "Omongeldi", "Azadosbiy", "Ernazarbiy" asarlarida shoir xalq qaxramonlarini faxr bilan kuylaydi. Berdaqning "Avlodlar" asari tarixiy voqealar solnomasi bo'lib, qoraqalpoq xalqi bilan boshqa turkiy xalqlar hayotidagi mushtarak voqealar qalamga olinadi, qabila va xalqlarning kelib

¹ Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining yigirma to'qqiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqidan. 30.08.2020 yil

chiqishi haqidagi fikrlari bayon qilinadi. Berdaq ba'zi ta'magir ruhoniylarning kirdikorlarini fosh etib "Yaxshiroq", "Shekilli" kabi sherlarida va boshqa asarlarida yozadi. Ayollar huquqini himoya qiladi, yoshlarni vatanni sevishga, ma'rifat cho'qqilarini egallashga chaqiradi o'zining "O'g'limga", "Ahmoq bo'lma" va boshqalar sherlarida ham ko'plab pand nasixatli tarizda muammolarni yoritadi.

She'riy mushohadalari va hayotga qarashlarida Berdaq mehnatkashlarning baxtiyor yashashini orzu qildi. Xalqni baxtli qilish haqida o'ylar ekan, Allohdan madad so'rab quydagi "Yordam ber" sheri orqali, baxt haqida fikr yuritadi. "Izladim" sheri orqali esa odil podshoni orzu qiladi "Kerak" sheri bilan baxtiyor yashaydigan jamiyat qurilishiga umid qiladi. Berdaq ijodi xalq og'zaki adabiyoti an'alariga yaqin turadi. Ijodi serqirraligi, asarlarining g'oyaviy va badiiy yuksakligi bilan qoraqolpoq adabiyoti tarixida asosiy mavqeni egallaydi. Uning ko'pgina asarlari o'zbek va boshqa xalqlar tillariga tarjima qilingan.

O'tgan yillar mobaynida O'zbekiston va Qoraqalpog'istonda Berdaq tavalludining 170 yilligi keng nishonlandi (1998). Shoir tug'ilgan joy — Bo'zatovda ham xaykali o'rnatilgan 1998 yil. Nukus shahrida Berdaqga haykal qo'yilgan, musiqali drama teatri, ko'cha va maktabga Berdaq nomi berilgan. Berdaq shoirlik, baxshichilik, sozandalikda tengi yo'q, is'tedodli shaxslardan hisoblangan. Zamonasining taniqli va barchaning hurmadiga sazovor bo'lgan, elardog'idagi shoir bo'lgan. Berdaq yoshligidanoq ilmga chanqoq, ziyrak, bola edi. Berdaq islomnig muqaddas kitobi bo'lgan Qur'oni Karimni va dunyo tarixi va adabiyotini o'rgangan. Shoirning ilmga bo'lgan mehri va chanqoqligini hozirgi zamon yosh avlodlariga o'rnak qilib ko'rsatsek arziydi.

Qoraqalpoq klassik adabiyotining buyk shoiri Berdaq Qarg'aboy o'g'lining boy va mazmunli ijod namunalarini bizgacha yetib kelgan sherlaridan bir olam mano olish mumkin. Misol tariqasida o'sha zamonning ilim yo'lidagi mashaqqatlarini qiyinchiliklarini quydagi misra orqali ko'rib chiqsak.

Zamon qanday zamon bo'ldi
Qarag'ay boshin sho'rtan chaldi.
Bir nechisidan ko'nglim qoldi.
Yorug' yo'lni izlar bo'ldim.

Bu misralarda shoir o'z xalqining orzu armonini ifoda etishga, o'sha davrning nohaqliklarini va ilim yo'lidagi mashaqqatlarni yoritishga harakat qilib sher orqali ifoda etgan. Berdaq o'zning sherlarini qo'shiq qilib kuylab qo'shiqlarida xalqni o'z haqini talab etishga, ozodlik harakatlariga undagan.

Berdaqning barcha ijod namunalarida xalqning turmush sharoiti, o'sha zamonning ijtimoiy va siyosiy hayoti haqida to'la tasavvurga ega bo'lish mumkin. Shoir o'z asarlarida xalq boshidagi og'ir ahvol, kambag'allik, haqidagi qo'shiqlari bilan xalqqa taskin berishga harakat qilgan. Manashu qo'shiqqa aylangan sheridan to'rt misrani misol sifatida qarasak.

Berdaq der so'zimni aytib ketayin
Boqgin xo'r umrin netayin
Bo'lmasa dunyoni harob etayin
Qani, menga Israpildin surn ber

Misralari orqali shoir o'z qalbidagilarni ifodalagan. Berdaq yashashgan zamon ziddiyatli kurashlar zamoni bo'lgan. Bu to'g'risida faqatgina qo'shiqlarda emas ijodiy

faoliyatidagi barcha asarlarida ko'rish mumkin. "Ko'rindi", "Zamonda", "Panoh ber", "Oqibat", "Davru davron", "Ko'zim", "Bo'lmadi", "Ayrimoq" va boshqa qo'lyozmalar ham yozilgan.

Berdaqning hayot yo'li va ijodi haqida qancha ko'p so'zlasakda oz. Shuning uchun yoshlarimiz o'rtasida Berdaqning ijodini keng targ'ib qilish va asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish va yosh avlodga yoshlarimizga xalqimizga ommaga tanishtirish lozim. Mashhur adabiyot va san'at arbobi xalq shoirining porloq xotirasi hurmatiga Nukus va boshqa shaharlar kuchalariga, bog' hiyobonlarga, kinoteatrlarga Berdaqning nomi berilgan. Mamlakatimizdagi nufuzli teatlardan biri Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat musiqali teatri nafaqat o'zimizda balkim chet ellarda ham mashhur.

Berdaq xalqning o'tli dardiga malham bo'luvchi harorat bag'ishlash barobarida, kitobxonga hassos shoir dard-alamlaridan xabar yetkazishga qodir bo'lgan buyuk xalq kuychisidir. Buni yaxshi anglagan shoir o'z sherlaridagi kechinmalar mohiyatiga ishora qilish orqali kitobxoni bilim olish uchun diqqatini qaratish kerak bo'lgan nugalarga alohida urg'u berib asarlar sherlar yozgan.

Albatta, yuqoridagi kabi misollarni ko'plab keltirish mumkin. Ammo gap ularning soni emas, balki salmog'ida ekanligini ta'kidlash lozim. Umuman, Berdaq she'riyati adabiyotimiz tarixida o'ziga xos o'rin tutadi. Binobarin, uning ibratli hayoti, shariyati va asarlaridagi ma'naviy merosi bugungi kunda yoshlar qalbida yuksak insoniy fazilatlarini kamol toptirishda, barkamol avlod tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Agar biz ajdodlarimiz boy tarixiy ma'naviy merosini o'rgansak turli xil xatarlarga qarshi o'z vaqtida qat'iyyat va izchillik bilan kurash olib bormasak, turli zararli oqimlar bizning yurtimizga ham kirib kelishi mumkin. Buning uchun adiblarimiz ijodlaridan Berdaq hayoti va ijodidagi sherlari yoshlarimizni o'zining sherlari dostonlaridagi bunyodkorlik ilimga intilish xalqqa xizmat qilish g'oyalari bilan o'zining girdobiga tortib ketishi uchun qaraqalpoq tilidan boshqa tillarga ham tarjima qilsak ko'p tilli xalqimiz yoshlari o'qib o'rganishadi.

Berdaq sherlarida ota-ona, oila, el-yurt oldidagi burchi va mas'uliyati hamda vatanparvarlik kabi g'oyalarni ilgari suradi. Yoshlarni bugungi internet xurijidan asrash uchun Berdaq kabi xalqparvar fidoiy adiblarning asralarini sherlarni turli tillardagi badiiy kitoblarni ona tilimiz bo'lgan o'zbek tiliga tarjima qilish kerak. Yoshlarni faqat bir kunlik hayot bilan yashaydigan xudbin kimsalarga aylanib qolishini oldini olish maqsadida adabiyot, san'at, sport bilan band qilish kerak.

Xulosa o'rnida Qoraqalpoq xalqining serqira ijodkorlaridan biri Berdaq ijodi va hayot yo'lini chuqur o'rganib barcha insoniy fazilatlarini yanada mustahkamlashimiz, Toshkent pediatriya tibbiyot institutining talaba yoshlari o'rtasida keng targ'ib qilish ishlarini yanada jonlantirish lozim. Berdaq hayoti va ijodini targ'ib qilishda inovatsiyalardan keng foydalanib Berdaqning sherlarini zamonaviy tarzda kuylanishini, asarlaridan sahnalashtirilgan qisqa video lavxalari tayyorlab borilmoqda hamda kino filimlar yaratish orqali ijodkorning faoliyatini Toshkent pediatriya tibbiyot institutida keng ommaga tanshtrish ishlari davom etmoqda. O'ylaymizki ijodkorning barcha sherlari dostonlari doimo xalqimizning yuragidan joy olib kelmoqda, zamonlar osha bizning targ'ibotlarimiz davomiyligini Berdaq asarlari o'zida saqlanib qoladi degan umiddamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Berdaq milliy madaniyatimizning buyuk namoyondasi nomli metodik qo'llanma.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 29.12.2020.
3. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. Sh.M.Mirziyoyev.
4. B.Qurbonboyev Berdaq va o'zbek adabiyoti. T., 1986.
5. www.Prezidenti.uz
6. www.gazeta.uz

TALABA YOSHLARNING JAMIYATDA ILMIY VA MA'NAVIY SALOHIYATINI OSHIRISHDA ADABIYOTNING O'RNI

Imomova Gavhar¹,

Maxmasoatova Fayyoz Fozilovna²

¹ Toshkent Pediatriya tibbiyot instituti 1-Pediatriya va xalq tabobati 3-
kurs bo'yicha tyutori,

² Toshkent Pediatriya tibbiyot instituti 1-Pediatriya va xalq tabobati
fakulteti 3-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337245>

Annotatsiya: Maqolada talaba yoshlarning ilmiy va ma'naviy salohiyatini Qoraqalpoq adabiyotining klassik namoyondasi Berdaq asarlarining ilmiy va ma'naviy, tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: adabiyot, xalqparvarlik, adolat, razolat, haqiqat.

Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ularda vatanparvarlik va yon-atrofdagi voqealarga nisbatan daxldorlik tuyg'usini tarbiyalash bugungi kunda tobora dolzarb ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti **Sh.M.Mirziyoyev**

Mamlakatimizda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli tashkil etish, bu borada amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish, aholi, ayniqsa yoshlarning intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, vatanparvarlik, xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilmoqda.¹ Bugun biz yashayotgan tahlikali zamonda turli axborot xurujlari avj olayotganligining guvohimiz. Ushbu xurujlarga munosib javob qaytaruvchi bu avvalo yoshlarimiz bo'lmog'i kerak. Dunyo taraqqiyot sari ildamlamoqda har soatda yangilik yangilanish kuzatilmoqda, ushbu yangiliklar biz uchun ikki xil talqinda yo yaxshi yo yomon tarzda ta'siri mavjud. Turli ta'sirchan vositalar bugun jamiyatimizning tayanchi bo'lgan yoshlarimiz qo'lidagi mobil aloqa apparatlari orqali to'g'ridan-to'g'ri qabul qilinmoqda. Bu kabi qabul qilinayotgan ma'lumotlar qanchalik xavfsiz ekanligini ajratishlari uchun, tahlil qilish uchun avvalo ma'naviy sog'lom immunitetga ega yoshlar bo'lishi kerak. Bu immunitetni qayerdan olsa bo'ladi degan savolga kitoblar va jurnallar, gazetalar, ommoviy axborot vositalaridan, ineternet hamda ijtimoiy saytlar orqali olish mumkin. Hozirgi kunda eng ko'p axborot internetdan hamda ijtimoiy tarmoqlardan olinmoqda.

Foydalanuvchilarning katta qismini yoshlar ya'ni talabalar tashkil etmoqda, bu jarayonda ma'naviy kamolotini yuksaltrishda eng samarali usullardan birini adabiyot bilan bo'lishini ta'kidlash lozim. Adabiyot bu insonni qalbiga, yuragiga yo'l topuvchi eng asosiy vosita deb qaraladi. Adabiyotga qiziqqan inson ruhiy va aqliy olami o'zgacha go'zal bo'ladi. Bu esa albatta inson ma'naviyatini yuksalishiga xizmat qiladi. "Ma'naviyat – jamiytdagi barcha siyosiy-ijtimoiy munosabatlarning mazmuni va sifatini belgilaydigan poydevordir. Bu

¹ www.lex.uz O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son [qarori](#).

poydevor qancha mustahkam bo'lsa, xalqimiz ham, davlatimiz ham shuncha kuchli bo'ladi", - deydi prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev.

Adabiyot – tarbiya vositasidir. Adabiyot o'qituvchi yoki ota-ona singari bevosita tarbiya bilan shug'ullanmaydi, ammo u tuyg'uni, didni, ezgulik va yovuzlik o'ryasidagi tasavvur chegarasini, ko'ngil va qalbni tarbiyalaydi. Shu nuqtai nazardan adabiyotimizning yirik vakillaridan, Qoraqalpoq adabiyoti asoschisi va vakilidan bo'lgan Berdaq asarlari va she'riyatidan misol tariqasida yoshlarimizni ilmiy hamda ma'naviy salohiyatini mustahkamlashda ahamiyatga ega.

Qoraqalpoq xalqi adabiyoti tarixda juda murakkab jarayonni bosib o'tgan adib Berdaq serqirra ijod qilgan vakillaridan hisoblanadi. Asosan, ko'chmanchilik asosida chorvachilik bilan shug'ullangan qoraqalpoqlar uzoq asrlik hayotini jabru-sitamlarni boshidan kechirdi. Ular goh Buxoro, goh Xiva xonliklari tarkibiga kirgan joylarda istiqomat qilgan. O'zlarining milliy davlatlari faqat XX asrdagina vujudga keldi. Qoraqalpoq xalqining yozuviga asosan XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ega bo'lgan edi. Shuning uchun ularning adabiyoti tarixi asosan xalq og'zaki ijodi janrlari bilan bo'lgan ertak, qo'shiq va dostonlardan iboratdir. Qoraqalpoq xalqining "Qirq qiz", "Alpomish", "Er qo'shay", "Mast podsho", "Shahriyor" singari dostonlari xalq orasida juda mashhur bo'lib, qoraqalpoq xalqining og'zaki ijodi boyligidan dalolatdir. Qolaversa, o'zbek adabiyotining O'rta Osiyo xalqlari og'zaki ijodida mashhur bo'lgan "Oshiq G'arib", "Yusuf va Zulayxo", "Oshiq Xamro", "Toxir va Zuxro", "Yusuf Ahmad" kabi dostonlar ham qoraqalpoq xalqi orasida keng tarqalgan. Adabiyotimizdagi bu dostonlarning deyarli barchasida vatanparvarlik, xalqparvarlik talqinlari yetakchi o'rinni egallaydi. Bu g'oya ayniqsa "Qirq qiz" dostonida ko'zga yaqqol tashlanadi. Dostonda hikoya qilinishicha, sarkarda Guloyim qirq qiz va xalq bilan birgalikda Eron shohi Nodirshohga hamda qalmoq xoni Surtayga qarshi jang qilib, mardlik va qahramonlik namunasini ko'rsatadilar.

Qoraqalpoq xalq og'zaki ijodida turli mavzudagi qo'shiqlar ko'p uchraydi. Shulardan eng ko'p tarqalgani «jaydari qo'shiq» deb ataladigan turidir. Bu qo'shiqlar xalq hayotining turli tomonlarini qamrab olgan bo'lib, sodda, tushunarli qilib aytilgan. Ayniqsa yoshlar orasida ko'proq tarqalgan bo'lib, unda sevgi – muhabbat mavzusi yetakchilik qiladi. Yuqoridagi kabi yuksak shakldagi vatanparvarlik va xalqqa xizmat qilish kabi yuksak mavzudagi ijodni qoraqalpoqning buyuk yozuvchisi bo'lgan Berdaq ijodida ham kuzatish mumkin.

Berdag "Ahmoq podsho" nomli dostonida zolim xonlarni qattiq tanqid ostiga olib adolatsiz xonlarni va beklarni qoralaydi. "Ahmoq podsho" asari orqali qoraqalpoq xalqining barcha muammolarini va butun dunyodagi insoniylik tushunchalari bo'lgan vatanparvarlik, adolatlilik, kabi g'oyalarni yoritib bergan.

Asarning qisqacha mazmuni quyidagicha: Asarda podsho uzoq vaqt farzand ko'rmaydi. Keyin uning Gulim ismli xotini qizli bo'ladi. Podsho esa bundan g'azablanib, xotini va qizini yo'q qilishni buyuradi. Dono cho'ri ayol Zoraning tadbirkorligi tufayli Gulim va Gulzor omon qoladi. Podshoning qizi Gulzor ulg'aygach, otasini borib ko'radi. Ahmoq podsho esa o'z qiziga oshiq bo'lib qoladi. Qizi podsho taklifini rad etgach, uni itlarga talatib o'ldirishni buyuradi. Eng vahshiy itlar ham qizga yaqinlashmaydi. Aksincha, itlar tilga kirib, podshoni qarg'aydi. Gulzor uzoq vaqt podsho ko'zidan yashirinish maqsadida o'rmonga chiqib yashay boshlaydi. Keyin esa kelib Ahmoq podshoni o'ldiradi.

Asarning mazmunidan ham ko'rinib turibdiki, xalq boshiga kelayotgan kulfatlarga Ahmoq podshoga o'xshash zolim va benomus hukmdorlar sababchi ekanligi, hatto o'z qilmishidan afsuslanmaydigan zolimlar xorlikda o'lishi bilan yakunlanadi. Xullas, qoraqalpoq xalq mumtoz adabiyoti kechroq yozma adabiyotga ega bo'lgan bo'lsada, unda xalq hayotini haqqoniy aks ettiruvchi bir qancha asarlar yaratildi. Qoraqalpoq adabiyotining paydo bo'lishi va shakllanishiga Berdaq munosib hissa qo'shgan adib hisoblanadi. Ko'pgina qo'shiqlar, latifalar, masallar, ertaklar, dostonlar qoraqalpoq xalqi shoirlari tomonidan kuyga solinib ijro etilishida ham Berdaqning o'rni beqiyosdir.

Xalq shoiri ham san'atkor, ham yozuvchi sifatida mashhur bo'lgan Berdaq doimo xalq hurmatida bo'lgan. Ikkinchidan, qoraqalpoq yozma adabiyotining shakllanishida bevosita o'zbek adabiyotining roli katta bo'lgan. O'zbek xalqi bilan yonma-yon yashagan qoraqalpoq xalqi madaniyatining vakillaridan bo'lgan Berdaq ham Buxoro va Xiva madrasalarida o'qigani boradi, ammo iqtisodiy va siyosiy jarayonlar uning madrasada tahsil olishiga to'sqinlik qiladi.

Qoraqalpoq adabiyotida birinchilar qatorida bo'lib baxshichilik jaroyonlarini kuyga solib ijod qilgan shoir Berdaq ko'plab ijod jarayonlarini xalqning turmush jarayonlaridan olib yozgan.

Berdagning asarlari ham og'zaki, ham yozma shaklda xalq orasida ommalashib tarqalgan. U qoraqalpoq dostonchiligining yirik vakillaridan bo'lib, repertuarida "Ahmoq podsho" dostoni xalq ehtiromiga sabab bo'lgan. Kambag'al xalqning og'ir turmushi haqidagi she'ri "Xalq uchun", "Soliq" singari she'rlarni yozib o'zining zamonasidagi ochko'z xonlarni, beklarni tanqidiy shaklda qo'rqmasdan yoza olgan buyuk iste'dod egasidir. Berdaqning Ahmoq podsho dostonida ochko'z podsho va yon atrofidagi poraxo'r amaldorlar, turli tovlamachilar fosh qilingan. Xotin-qizlar ozodligi mavzusiga ham daxldorlik ayni shu dostonida yoritilib berilgan. Shu bilan birga bu she'riy dostonida ko'p xotinlilik kabi illatlar qattiq tanqid qilinadi. Berdaq yozgan illatlar bugungi zamonamizda ham mavjud va bu illatlarga birgalikda birlashib kurashish lozimligini Berdaq asarlari orqali xalqimizga va yosh avlod vakillari bo'lgan talabalarga ham yetkazish muhim ahamiyatga ega. Berdaq o'zining adabiyotga qiziqishi, Navoiy, Maxtumlul, Fuzuliy kabi allomalar asarlarini sevib o'qishi va buning natijasida yuksak ma'naviyat sohibi bo'ldi. O'zining asarlari orqali xalqning dardini kuyladi.

Navoiydan savod ochib,

Fuzuliydan durlar sochib...

Maxtumlulni o'qiganda...

So'zin tavob qilar edim.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, turli axborot xurujlaridan saqlanishning eng samarali va ishonchli usuli bu aholining yuksak tafakkur, yuksak intellektual salohiyat, ma'naviy va huquqiy savodxonlikka ega bo'lishidir. Xalqning, yosh avlodning ma'naviy ongini, salohiyatini oshirishda adabiyotning o'rni beqiyosdir. Va adabiyotning yorqin namoyondalaridan biri Berdaq asarlari ham xalqni ongu shuurini, ma'naviy savodxonligini oshiruvchi vositalardan biridir. Bunday asarlarni ko'proq o'qimoqligimiz, ularni keng ommaga targ'ib etmoqligimiz lozimdir. Shu o'rinda so'zimning yakunini Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning quyidagi fikrlari bilan yakunlamoqchiman. "Adabiyot xalqning yuragi, elning ma'naviyatini ko'rsatadi. Bugungi murakkab zamonda odamlar qalbiga yo'l topish, ularni ezgu maqsadlarga ilhomlantirishda adabiyotning ta'sirchan kuchidan foydalanish

kerak. Ajdodlar merosini o'rganish, buyuk madaniyatimizga munosib buyuk adabiyot yaratish uchun hamma sharoitlarni yaratamiz"².

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Ma'naviyat yulduzlari" (Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent, 1999 yil) kitobidan olindi.
2. Давкараев Нажим " Очерки по истории до революционной каракалпакской литературы" Ташкент,1959.
3. Nurmuxammedov M. Qoraqalpoq adabiyoti tarixi. T. 1978.
4. Tojiboyev A. Sir qo'shiqlari. T. 1970.
5. Berdaq. Tanlangan asarlar. T. 1978.
6. Qaipberganov T. Gumrohlari. Roman. T., 1978.
7. <http://www.samdu.uz/>
8. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Berdag>

² www.pezident.uz Toshkent shahrida Adiblar xiyoboni ochilishidagi nutqidan 20.05.2020

QORAQALPOQ SHOIRI BERDAQ – MEHNATKASH XALQ KUYCHISI

G'aforova Sitora Xolmat qizi

Toshkent pediatriya tibbiyot instituti Tibbiy pedagogika va davolash ishi
fakulteti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337326>

Annotatsiya: Mazkur maqolda ulug' shoir ozodlik kuychisi Berdaq asarlaridagi xalqning ijtimoiy-siyosiy ahvoli, ularning ozodlik uchun kurashga da'vat etuvchi she'r va dostonlar tahlil etilgan. Shoir o'z asarlarida zahmatkash xalqning mustamlakachilarga qarshi kurashi, Vatanni himoya qilish g'oyalarini ilgari suradi.

Kalit so'zlar: mehnatkash xalq, vatanparvarlik, ma'naviyat, axloq, adolat, tenglik, insonparvarlik.

O'z davrining ma'lum va mashhur adiblaridan biri bo'lgan Berdaq o'zining noyob ijodi bilan boshqa adiblardan tubdan ajralib turadi. Adib Qoraqalpoq xalqi orasida Xalq kuychisi nomi bilan o'z o'rnini topa olgan. Berdaq asarlarini farqli tomoni shundaki, adib o'z asarlarida xalq orasidagi tashvishlarni tasvirlay olgan va xalqni muammosini o'zini muammosidek his qila bilgan. Asosan, ko'chmanchilik asosida chorvachilik bilan shug'ullangan qoraqalpoqlar uzoq asrli hayotining jabru-stamlarni boshidan kechirdi. Ular goh Buxoro, goh Xiva xonliklari tarkibiga kirgan joylarda istiqomat qilgan. O'sha davrda Qoraqalpoq xalqi o'zining xususiy yer va mulkiga ega bo'lmagan. Shuning uchun ularning adabiyoti, tarixi asosan xalq og'zaki ijodi janrlari bilan bo'lgan ertak, qo'shiq va dostonlardan iboratdir.

Ular o'zlarining buyuk tarixiga ega bo'lgan o'tmishlarini doton-u qo'shiqlarda aks ettirishgan. Qolaversa, o'zbek adabiyotining O'rta Osiyo xalqlari og'zaki ijodida mashhur bo'lgan dostonlari ham qoraqalpoq xalqi orasida keng tarqalgan. Adabiyotimizdagi dostonlarning deyarli barchasida vatanparvarlik, xalqparvarlik talqinlari yetakchi o'rinni egallaydi. Masalan, Berdaqning quydagi she'rida vatanparvarlik, vatanni dushmanlardan himoya qilish, yigitlarni vatan ozodligi uchun kurashga otlanishga da'vat etilgan:

Xalq uchun

Yigit bo'lsang arslon kabi tug'ilgan,
Hamisha sen xizmat etgil xalq uchun.
Yigit bo'lsang arslon kabi tug'ilgan,
O'zim demay, g'amxo'rlik qil xalq uchun.¹

Berdaq asarlari o'z zamonida, balki o'zidan keyingi zamonlar uchun ham dolzarbligi, ahamiyatliligi, kerakligi, elning dardini o'zida jo qila olishi bilan ajralib turadi. Masalan, xalq uchun she'rida Berdaq butun xalqqa murojat qiladi. Xalqni, barcha yosh-u qarini el uchun xizmatga, xalqparvarlikka chorlaydi.

Berdimurod, o'ylab aytgil so'zingni,
Ko'tarma, lof urib, faqat o'zingni.
Qizartmagay birov sening yuzingni,
Qo'ldan kelsa, xizmat ayla xalq uchun.

Berdaq jamiyatdagi adalatsizlik, tengsizlikni asarlarida ko'rsatar ekan, yorug'lik ozod turmush istagi uchun kurashni sinfiy kurash darajasida aks ettirgani yo'q. Berdaq

¹ https://teletype.in/@yosh_kitobxon_kitoblari_bot/IExCkbAtA

dostonlariga jiddiyoq nazar tashlasangiz, aslida bunday emasligining guvohi bo'lasiz. Chor Rossiyasi davridagi real hayotdan uzoq bo'lgan mustamlakachi tizimni ulug'lab chiqqan yozuvchi va shoirlardan farqli ravishda Berdaq o'z asarlarida xalqning og'ir hayoti, ularning zulmga uchragan hayotini haqqoniy ravishda yoritib bergan.

Etarsan murodga, gar xizmat etsang,
Eling yo'llaganda har qayon ketsang.
Har qachon dushmanning boshiga yetsang,
Kuch ayamay, xizmat ayla xalq uchun.

Xozir ma'rifat va ma'naviyat masalalariga katta e'tibor berilayotgan bir paytda buyuk Berdaqni barchamiz yana bir bor alohida ehtirom bilan yodga olishimiz kerak. Qoraqalpoq xalqining buyuk ma'rifatparvari olg'a surgan ilm chirog'i, axloq, madaniyat, odob, vijdon, iymon, adolat haqidagi g'oyalari jamiyatimiz va zamondoshlarimizning bugungi ravnaqiga munosib ta'sir ko'rsata oladi. Berdaq ham aynan mana shu xalqining obro'-e'tibori, manfaati uchun yonib kuygan ijodkor hisoblanadi. Aynan mana shu she'rda Berdaq xalq ichidagi dard-anduxlarni to'liq ifodalay oldi.

Berdaq hayotlik chog'idayoq xalqning dili va tili darajasiga ko'tarila olgan edi. "Mening so'zim – xalqning so'zi" deydi u asarlarida, mag'rur ohangda.

Berdaq ijodida mehnatkash xalqning ahvoli asosiy mavzudir («Bo'lgan emas», «Soliq», «Bu yil», «Umrin» va b.). Shoir haqiqat uchun, mehnatkash ommaning baxti va kelajagi uchun fidokor kurashchilarni orzu qiladi («Xalq uchun», «Menga kerak» va b.). Tarixni mavzudagi «Avlodlar», «Omongeldi», «Azadosbiy», «Ernazarbiy» asarlarida shoir xalq qaxramonlarini faxr bilan kuylaydi. Berdaqning «Avlodlar» asari tarixiy voqealar solnomasi bo'lib, qoraqalpoq xalqi bilan boshqa turkiy xalqlar hayotidagi mushtarak voqealar qalamga olinadi, qabila va xalqlarning kelib chiqishi haqidagi fiqolari bayon qilinadi. Berdaq ba'zi ta'magir ruhoniylarning kirdikorlarini fosh etadi («Yaxshiroq», «Shekilli» va b.), ayollar huquqini himoya qiladi, yoshlarni vatanni sevishga, ma'rifat cho'qqilarini egallashga chaqiradi («O'g'limga», «Ahmoq bo'lma» va b.) She'riy mushohadalari va hayotga qarashlarida boshqa mehnatkashlarning baxtiyor yashashini orzu qildi. Berdaq xalqni baxtli qilish haqida o'ylar ekan, Allohdan madad so'raydi («Yordam ber»), baxt haqida fikr yuritadi («Izladim»), odil podshoni orzu qiladi («Kerak»), baxtiyor yashaydigan jamiyat qurilishiga umid qiladi. Berdaq ijodi xalq og'zaki adabiyoti an'analariiga yaqin turadi. Ijodi serqirraligi, asarlarining g'oyaviy va badiiy yuksakligi bilan qoraqalpoq adabiyoti tarixida asosiy mavqeni egallaydi. Uning ko'pgina asarlari o'zbek va boshqa xalqlar tillariga tarjima qilingan.

Xulosa qilib aytganda, Berdaq o'z asarlarida xalqning og'ir hayoti, mehnatkash xalqning turli xil jabr-zulmga uchrashi va xalqning ko'chmanchi hayotini haqqoniy ravishda tasvirlab bera olgan kam sonli shoirlardan biri edi. Adib ijodini o'rganar ekanmiz ko'plab qiziqarli badiy obrizlarga duch kelar ekanmiz insonning ichki kechinmalarini hamda tashqi shakil shamoilidagi barcha xislatlarni mahorat bilan ochib bergan ijodkorlardan dek mubolag'a qilmagan bo'lamiz.

Qoraqalpoq xalqining boy tarixiy merosini o'zida mujassam etgan asarlari Qoraqalpoq xalqining adabiyotida o'chmas iz qoldirgan Berdaq o'z asarlari orqali xalqni ozodlik uchun kurashga chorlagan, vatanining xalqining kelajagini o'ylagan shoir sifatida Qoraqalpoq xalqi xotirasida mangu qoluvchi haqiqatni o'zining she'riyatida va dostonlarida mujassam etgan adib xisoblanadi. Shu o'rinda davlatimiz rahbari so'zlari bilan yakunlashlikni lozim deb bildik:

“Hammamiz aziz farzandlarimiz hayoti va taqdirini o‘qituvchi va murabbiylarga ishonib topshiramiz. Mana shunday beqiyos boylik posbonlari, kelajak bunyodkorlari bo‘lgan bu mo‘tabar zotlarga munosib hurmat-ehtirom ko‘rsatishimiz kerak” Sh.Mirziyoyev.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A.Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat,2008.
2. Tanlangan asarlar /Qoraqalpoqchadan Mirtemir va Muzaffar Ahmad tarjimasi. – Nukus: «Ilim», 2018. – 212
3. Tanlangan asarlar, Nukus. 1956; Tanlangan she'rlar, T., 1958; She'rlar, T.: 1976.
4. https://teletype.in/@yosh_kitobxon_kitoblari_bot/IExCkbAtA
5. www.ziyo.uz

BUYUK ADIB, SHOIR, BAXSHI IJODKOR QORAQALPOQ ADABIYOTI NAMOYONDASI

Yaxshiboyeva Nigina Odil qizi

Toshkent pediatriya tibbiyot instituti 1-pediatriya va xalq tabobati
fakulteti 1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337336>

Annotatsiya: Berdaq ijodida o'ziga xosligi, xalqning dardini kuylagan ijodkor, takrorlanmas she'riyati bilan ajralib turuvchi shaxs sifatida adabiyotimizda o'zining beqiyos o'rni bo'lgan shoir she'riyati haqida fikir muloxaza yuritamiz.

Kalit so'zlar: she'r va dostonlari, adibning ustozlari, ijodkorning taxallusi.

Bir narsani bilishimiz kerak: ilmsiz, innovatsiyasiz oldimizga qo'ygan maqsadlarga hech qachon erisha olmaymiz. Prezident Sh.Mirziyoyev

So'zim o'lmas, doim tirik qolaman,

Xalqim bor-ku, yovdan o'chim olaman...

Berdimurod Qarg'aboy o'g'li Berdaq

Bugungi XXI-asrda deyarli barcha yoshdagi fuqarolarimiz deyarli har kuni internetdan foydalanishadi, kinofilmlar, musiqalarni tinglaydi, turli ma'lumotlar qidiradi, ijtimoiy tarmoqlar butun hayotimizga tobora chuqur kirib kelmoqda. Ha buning barchasi ayni haqiqat bo'lib bu zamonamizda kitoblar ham avdio va elektron shakilga kirishi zamonamizning talabidan kelib chiqmoqda. Hozirgi kunda internet nima ekanligini bilmaydigan insonni topish juda qiyin. Xuddi shunday bugungi asrimiz insonlari adabiyotimizning zabardast vakillarini kitoblardan o'qishdan ko'ra internetdan tayyor ma'lumotlarni olishni afzal ko'rishmoqda. Butun dunyo bo'ylab minglab, balki millionlab odamlar internetdan hatto televizorga nisbatan ham ko'proq foydalanishini o'tkazilgan tadqiqotlar yaqqol isbotladi. Tarqqiyot ilgarilab borar ekan kelajakda ko'pchilik uchun internet tirikchilik qilish manbaiga aylanib boradi. Shu kabi dolzarb bo'lib turgan muammolarni hal qilishda avvalo zamonga mos tarzda kitobxonlik kechalarini, baxribayt aytishuvlarini ham keng targ'ib qilish millatimizning buyuk adiblari meroslarini o'rganish eng maqbul yo'l hisoblanadi.

Xususan, dunyo adabiyoti va o'zbek adabiyotida o'zgacha uslub va maxorat ila ijod qilgan adib, shoir, baxshi ijodkor qoraqalpoq xalqining buyuk farzandi, xalqparvar, qoraqalpoq adabiyotining asoschisi bo'lgan Berdimurod Qarg'aboy o'g'li Berdaq she'riyati va ijodini o'rganamiz.

Berdag qoraqalpoq xalqining mashhur demokrat shoiridir. U XIX asrda yashab ijod etgan. Shoirning asl ismi Berdimurod Qarg'aboy o'g'li bo'lib, Berdaq uning taxallusidir. Qoraqalpoq xalqining mutafakkiri to'g'risida ma'lumotlar kam saqlanib qolgan. Uning tarjimai holi va ijodiga oid ma'lumotlarni, asosan, o'zining asarlarida uchratish mumkin. U Orol dengizining janubida joylashgan Oqqal'a degan joyida dunyoga kelgan. Berdaq o'n yoshligidayoq otasi Qarg'aboy Bo'ronboy o'g'li va onasidan ayrilgach, amakisi Qo'chqorboyning qo'lida tarbiya ko'ra boshlaydi. Berdaq o'n yoshidan ovul maktabida maktabni bitirgandan so'ng o'z bilimini yanada chuqurlashtirish maqsadida o'sha davrda yirik ilm maskani hisoblangan Qoraqum Eshon madrasasida tahsil oldi.

Berdaq ijodini o'rganar ekanmiz uning o'qib izlanish jarayonida o'z xalqining og'ir turmush tarzi bilan tanishib chiqasiz, og'ir vaziyatda turmush tarzida ham o'zini she'riyatdan ayro qilmaganligi, qalam tebratib katta jasorat ko'rsatib qog'ozga yozgani uning ijodida katta to'siqlarga taslim bo'lmaganidan dalolatdir. Berdaq o'zining nochor axvolidan ta'lim olishni qiyinchilikda o'zlashtirishi bugungi zamonamizning barcha ilm talab yoshu-qarilarimizga katta mahorat darslari desak ayni muddadir. Moddiy qiyinchilikda bo'lsada tinimsiz izlanishdan to'xtamasdan ilmga qiziqishini hech narsa bilan to'xtata olmaganligi taxsinga sazovor. U yoshligidan boshlab she'r yozishni mashq qila boshladi. Xalq qo'shiqlari, turli afsonalar, ertaklar, maqol va matallar, dostonlar bilan tanishish, mashhur shoirlarning she'rlaridan bahramand bo'lish Berdaqning badiiy ijodini kamolga yetib shakllanishida muhim ahamiyat kasb etdi. Shunday ekan, Berdaq asta-sekin mashhur shoir va xalqqa tanilgan baxshiga aylana bordi.

Eng muhimi, she'rlariga o'zi kuy bastalab kuylay boshladi. Berdaq diniy va dunyoviy fanlar bilan birga buyuk mutafakkir allomalarimiz bo'lmish Alisher Navoiy, Abdurahmon Fuzuliy, Abdulqodir Bedil, Fariduddin Attor, Maxtumquli, So'fi Olloyor singari sharqning yirik adabiyot vakillari hayoti va ijodini astoydil o'qib o'rganib olgan. Berdaqning ijodini o'rganish XIX asrda va hozir ham qiziqarli va mazmunlidir. Berdaq ijodini o'rganishda Mirtemir tarjimalari nihoyatda katta o'rin tutadi. O'tgan asr mobaynida Berdaq ijodini o'rganish hamda nomini abadiylashtirish borasida ko'plab ishlar amalga oshirildi.

Berdaqning she'r va dostonlari xalq ommasining turmushini xolisona va haqqoniy tasvirlab berish bilan ajralib turadi. Ayniqsa, Xiva xonligi va Chor Rassiyasi hukmronligi davrida oddiy xalqqa nisbatan o'tkazilgan zulm-zo'rliklar shoirning bir qator she'rlarida ochiq tasvirlab berilgan. Shuning uchun u o'z zamonasidagi adolatsizlikdan, xon gumashtalaridan, soliq yig'uvchilardan, miroblarning o'zboshimchaligidan, zolimligidan norozi bo'ladi. O'z zamonasidagi insonlar qancha mexnat qilmasin, muhtojlikdan chiqolmasligidan zorlanib quyidagi misralarni bitgan:

Chaqqon odim tashlab, mehnat qilmasang,

Kun ko'rmoqlik qiyin bo'ldi bu zamon.

Maqsadingga o'ylab-o'ylab yetmasang,

Qiyin bo'ldi kun ko'rmoqlik bu zamon.

Berdaq qoraqalpoq xalqining mashhur shoiri va baxshisi bo'lgan asl farzandidir. Qoraqalpog'istondagi ko'pgina maktablar, ko'chalar, kinoteatrlar, kutubxonalar shoirning nomiga qo'yilgani barchamizga ma'lum. Shuningdek, Berdaq nomidagi Qoraqalpog'iston davlat mukofoti ta'sis etilgan. Bu mukofot badiiy adabiyot, san'at va me'morchilik sohasidagi eng yaxshi ishlarga beriladi.

Berdaqning yuksak insonparvarlik ruhi bilan sug'orilgan adabiy, ijtimoiy-siyosiy va falsafiy g'oyalari hozirgi mustaqillik davrida ham o'z tarbiyaviy ahamiyatini saqlab qolmoqda. O'zining o'chmas she'riyati bilan qalblarni zabt etib kelayotgan shoir Berdaq mangu barhayotdir. Biz kabi yoshlar Berdaq singari buyuk xalqparvar shoirlar allomalar hayotini o'rganib o'z tengdoshlarimizga targ'ib qilishdan aslo charchamaymiz.

Xulosa o'rnida shuni alohida ta'kidlashimiz o'rinliki adib ijodi ko'plab ijodkorlar ijodidan tubdan farq qiladi. Uning ijodida faqat makon va zamonga bog'liq bo'lgan tarixga oid ma'lumotlar ham uchratishimiz tabiiy chunkiy adib o'z zamonasining barcha muammolarini xolisona tarzda baholab qolmasdan balki shu muammolarni boshida turgan beklar, bazi din

peshvolarining ham xatti-harakatlariga munosabat bildirgan. Bugungi asrimizda ko'plab muammolar yechimi xaqida ko'plab takliflar berilmoqda, biz ham shu an'anaga muvofiq taklif sifatida adabiyotimizni, tariximizni o'rganishimiz barcha muammolarga yechim berib qolmasdan xulosa olish va yangi rejalarni tuzishimizga katta turtki bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston SSR fanlar akademiyasi X.S.Sulaymonov nomidagi qo'lyozmalar instituti "BERDAQ SHE'RIYATIDAN" Mirtemir tarjimasi 1978 yil.
2. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Berdaq>
3. Ma'naviyat yulduzlari. (*Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent. 1999*) kitobidan olindi.
4. Berdaq she'rlari Mirtemir tarjimasi.
5. www.ziyouz.com
6. www.adabiyot.uz
7. www.tarix.uz

SIYOSIY REKLAMA ALOQA SHAKLI SIFATIDA

Xakimov G'ayrat Tojiboyevich

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti

siyosiy huquqiy jurnalistika 2-bosqich magistranti

gayrathakimov995@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337362>

Annotatsiya: Hozirgi davrda siyosatning kommunikativ komponentlari, murakkablashuvlari fonida siyosiy jarayonda kommunikatsiyaning roli ortib bormoqda, bu esa siyosiy munosabatlarning bir turi bo'lgan siyosiy muloqot muammosiga e'tiborni belgilab beradi. Siyosiy reklama zamonaviy jamiyatdagi aloqa shakllaridan biridir. Bu so'nggi yillardagi zamonaviy dunyoning yorqinroq va bundan tashqari, noaniq hodisalaridan biridir.

Kalit so'zlar: saylov, reklama, aloqa, siyosiy, nomzod.

O'rganilayotgan mavzu katta ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega, chunki zamonaviy jamiyatda aloqa kabi ijtimoiy hodisaning ahamiyati tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Bu holat mutlaqo tabiiydir, chunki sanoat jamiyatining global o'zgarishi nafaqat jamiyat hayotining har bir sohasiga kommunikatsiyaning kirib borishi, sifat jihatidan yangi turdagi kommunikativ tuzilmalar va jarayonlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan birga keladi. ijtimoiy-kommunikativ sohadagi o'zgarishlarning mohiyatini, jamiyat rivojlanishidagi aloqaning o'rnini va rolini, uning ijtimoiy munosabatlarning tabiatiga ta'sirini chuqur qayta ko'rib chiqish.

Ammo siyosiy kommunikatsiyaning turli jihatlariga bag'ishlangan juda ko'p adabiyotlarga qaramay, uning tahlili shuni ko'rsatadiki, siyosiy reklamanning manipulyativ ta'siri sohasidagi ilmiy tadqiqotlar yetarli emas. Bunday masalalarga taalluqli ishlar qatorida birinchi navbatda S.G.Kara - Murzaning "Ongni manipulyatsiya qilish"¹ asarini, E.Egorova - Gantman va D.Pleshakovning "Siyosiy reklama" monografiyalarini alohida ta'kidlash kerak.

Bu mualliflar siyosiy reklamani siyosiy muloqot shakli sifatida tahlil qilib, asosan siyosiy reklamanning kommunikativ funksiyalari kabi masalalarga to'xtalib o'tadilar. Hozirgi davrda siyosatning kommunikativ komponentlari, murakkablashuvlari fonida siyosiy jarayonda kommunikatsiyaning roli ortib bormoqda, bu esa siyosiy munosabatlarning bir turi bo'lgan siyosiy muloqot muammosiga e'tiborni belgilab beradi. Siyosiy reklama zamonaviy jamiyatdagi aloqa shakllaridan biridir. Bu so'nggi yillardagi zamonaviy dunyoning yorqinroq va bundan tashqari, noaniq hodisalaridan biridir.

Siyosiy reklama o'z ichiga siyosiy kuch asos bo'lgan platformaning mazmun-mohiyatini ko'rsatish, ushbu siyosiy kuchning mohiyati haqida zarur g'oyalarni shakllantirish, natijada saylovchiga xaridorlarga kerakli bo'lgan to'g'ri tanlov qilishga ko'maklashish vazifalarini o'z ichiga oladi.

Zamonaviy jamiyat yagona tarmoqlangan axborot tizimini shakllantirishdan manfaatdor. Ammo axborot tizimining mukammal ishlashi uchun barcha xilma-xillikda aloqa

¹ Цуладзе А. М. Политические манипуляции или покорение толпы / А. М. Цуладзе. – М.: Алгоритм. 2015. – 348 с.

jarayonlarini rivojlantirish kerak. Shu bois, bugungi kunda murakkab jamiyatning ishlab chiqarish salohiyati kabi rivojlanishning ajralmas sharti uning turli elementlari o'rtasida axborot almashinuviga aylandi. Hozirgi o'ta oldindan aytib bo'lmaydigan va tez o'zgaruvchan sharoitda to'g'ri tashkil etilgan ma'lumotlar osongina qayta tiklanadigan va turli nosozliklarga moslashuvchan javob beradigan, shuningdek, tez yaxshilanadigan kafolat bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Siyosiy reklama jamiyat va hukumat o'rtasida aloqani o'rnatish va qo'llab-quvvatlashga yordam beradi va saylov davrida - rahbar lavozimga nomzod. U kuch va inson o'rtasida aloqa o'rnatadigan g'oya, ramz, tasvirni beradi. Siyosiy reklama yordamida jamiyat partiyalar, nomzodlar bilan tanishadi, ularning ma'lum bir muammo bo'yicha nuqtai nazarini bayon qiladi, afzalligini ochib beradi, taklif va harakat haqida ma'lumot beradi, bir so'z bilan aytganda, ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Siyosatda yuqori raqobat mavjud bo'lib, siyosiy reklama o'z ob'ektini ko'plab boshqalardan ajratib turadigan, mafkuraviy yoki ijtimoiy yo'naltiruvchi funktsiyani bajaradi. Siyosiy reklamada maqsadli auditoriyaning ongli reaksiyasi bilan bog'liq bo'lgan oqilona va ongsiz reaksiya bilan bog'liq bo'lgan irratsional ta'sir usullari qo'llaniladi.

Siyosiy reklama siyosatshunoslik va iqtisodiy sohadagi bilimlarni o'zlashtirdi, bu esa marketing kabi bilimning o'ziga xos tarmog'i bilan ifodalanadi. Bundan tashqari, siyosiy reklama ommaviy ongga ta'sir o'tkazishni maqsad qilganligi sababli, bu uning predmeti sotsiologiya, ommaviy kommunikatsiya nazariyasi va reklamaning umumiy nazariyasiga, shuningdek, psixologiya, ijtimoiy psixologiya va boshqa fanlarga oid bilimlarni o'z ichiga olishini talab qiladi.

Shunday qilib, siyosiy reklama siyosiy tanlov sharoitida bevosita siyosiy muloqotning tabaqalashtirilgan, ko'p maqsadli, ko'p funksiyali shaklidir, deb taxmin qilish mumkin. U turli saylov guruhlariga maqsadli ta'sirni qisqa va esda qolarli shaklda taqdim etadi.

Bir paytlar taniqli amerikalik reklama mutaxassisi Jorj Luis ta'kidlagan edi: "Yaxshimi yoki yomonmi, haqiqat shundaki, reklama nomzodning o'zining fazilatlarini haqida gapirishning yagona usuli. Reklamasiz², barcha nomzodlar, ularning olijanob fazilatlaridan qat'i nazar, shunchaki yo'q qilinadi, hech kim ularga e'tibor ham bermaydi". Darhaqiqat, bu soha olimlari va mutaxassislari tasdiqlaganidek, siyosiy reklama – bu jamoatchilik ongiga, shuningdek, saylovchilarning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish maqsadida siyosiy xarakterdagi axborotni tarqatish bo'yicha maqsadli faoliyatdir.

Ko'p jihatdan siyosiy reklama tijorat reklamasiga o'xshaydi, chunki u iste'molchilar tomonidan qabul qilinadigan haqiqatga ham ta'sir o'tkazishga harakat qiladi. Reklamaning ayrim turlari bizning e'tiqodimizga ta'sir ko'rsatishga qaratilgan bo'lsa, boshqalari ko'proq his-tuyg'ularga qaratilgan, shuning uchun siyosiy reklamaning psixologik usullari juda keng tarqalgan. Ayniqsa, vatanparvarlik chorlovi samarali bo'ladi, chunki bayroq kabi ba'zi ramzlar siyosiy reklamalarda deyarli doimo mavjud. Ayrim tasvirlar, masalan, mashhur yodgorliklar yoki milliy tarixiy timsollar ham keng qo'llaniladi³

² Почепцов Г. А. Имидж и выборы – имидж политика, партии, президента / Г. А. Почепцов. – М.: Аргумент, 2017. – 295 с.

³ Грачев М. Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития / М. Н. Грачев. – М.: Наука, 2015. – 14 с.

Siyosiy reklamaning asosiy maqsadi saylovchilarning munosabatini o'zgartirish degan fikrga qaramay, juda kam siyosiy reklama harakatlari har qanday odamning ongiga shunday ta'sir qiladiki, odamlar o'z tanlovini o'zgartiradilar. Shunga qaramay, siyosiy reklama mavjud munosabatni kristallashtirishga yordam beradi va uni takomillashtirishga yordam beradi. Xuddi shu nuqtai nazardan, siyosiy reklama ishonchsiz saylovchilarni tarafdorlar "davrida" ushlab turish uchun mavjud fikrlashni kuchaytiradi. Bu sozlama saylov kuni ishlashi uchun va raqib nomzodning o'rnatilgan vaziyatni o'zgartirishga urinishlariga qarshi turish uchun qo'llab-quvvatlanadi.

Siyosiy strateglar har doim o'z nomzodiga xayrixoh, lekin unga unchalik sodiq bo'lmagan saylovchilarning zaif qo'llab-quvvatlanishidan xavotirda. Aksariyat reklama tadbirlari aynan shunday odamlar uchun mo'ljallangan.

Ba'zida siyosiy reklamalar saylovchilarni bir nomzoddan uzoqlashtirib, boshqa nomzodga jalb qiladi, biroq bunday holatlar kamdan-kam uchraydi va hatto internet tarqalishi bilan ham o'smaydi. Bularning barchasi uchun saylovlar ba'zan oz foiz ovozlarning ustunligi bilan hal qilinganligi sababli, bunday holatlar muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy davrda bizning siyosiy dunyo haqidagi g'oyalarimiz ko'p jihatdan ommaviy axborot vositalarining mahsulidir. Ommaviy axborot vositalari, xususan, televideniyeining siyosatdagi o'rni haqida qizg'in bahs-munozaralar olib borilmoqda. Shunga qaramay, ommaviy axborot vositalari siyosiy dunyoni – siyosat haqidagi bilimlarimiz asosini yaratishi va sub'ektlarning ushbu sohadagi keyingi xatti-harakatlari uchun asos bo'lib xizmat qilishiga shubha yo'q.

Siyosiy reklama madaniyat elementi sifatida ong va xulq-atvor shakllarini, umuman, haqiqatni, shu jumladan siyosat sohasida o'rnini bosadigan simulyatsiyalarni ommaviy ravishda tarqatishga olib keladi. Oxirgi holatda gap mafkura o'rniga g'oyalar – badiiy adabiyotlarni tarqatish, siyosiy jarayonda o'yin, ertak, shou unsurlaridan foydalanish, real siyosiy iroda va harakatlar o'rniga taqlid qilish haqida bormoqda, bu esa o'z navbatida muayyan g'oyalar targ'ibotini targ'ib qiladi yoki odamlarning xohish-irodasidan qat'i nazar, ongni nazorat qilishni amalga oshiradi.

Shunday qilib, siyosiy reklama saylov guruhlariga ixcham, original, eslab qolish oson shaklda tanlash, maqsadli ta'sir qilish nuqtai nazaridan siyosiy muloqot shakli bo'lib xizmat qiladi. Siyosiy reklama muayyan siyosiy kuchlar siyosiy platformasining mohiyatini aks ettiradi, saylovchilarni ularni qo'llab-quvvatlashga majbur qiladi, ommaviy ongga ushbu siyosiy kuchlarning tabiati haqida ma'lum bir g'oyani shakllantiradi va kiritadi, ovoz berishga kerakli psixologik munosabatni shakllantiradi. Siyosiy reklamaning o'ziga xosligi uning sub'ekt vazifasini aniq belgilashda, uning kommunikativ ta'sirining faol, "kuchli" xususiyatidadir. Bugungi kunda siyosiy reklama reklama kampaniyalarini ishlab chiqishning strategik g'oyasining akkumulyatori, saylovchilarning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Цуладзе А. М. Политические манипуляции или покорение толпы / А. М. Цуладзе. – М.: Алгоритм. 2015. – 348 с.
2. Почепцов Г. А. Имидж и выборы – имидж политика, партии, президента / Г. А. Почепцов. – М.: Аргумент, 2017. – 295 с.

3. Грачев М. Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития / М. Н. Грачев. – М.: Наука, 2015. – 14 с.
4. www.lex.uz
5. www.Uzaxborot
6. www.ziyo.uz

YAKKA KURASHI MUSOBAQASI PSIXOLOGIYASINING TAVSIFI, TAHLILI, MUSOBAQA OLDI PSIXOLOGIK TAYYORGARLIK KO'RISH TIZIMI

Abdumurodov Rashid Hayitbayevich

Jizzax olimpiya zaxiralari kolleji sport psixologi

**Jizzax davlat pedagogika instituti Magistratura bo'limi Jismoniy tarbiya va
sport mashg'ulotlari nazariyasi va metodikasi 1-kurs talabasi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337371>

Annotatsiya: Sportchilar musoboqa jarayonida qo'rquv va hayajonni yo'qotish, oldiga qo'ygan maqsadiga erishish. Sportchilar musoboqa oldi psixologik tayyorlash. Musoboqa oldi psixologik taxlil va tasnifini olib borish. Harakatning kuchlanish dinamikasi raqib bilan musobaqalashishda katta kuchlanish va qiyinchiliklarni yengish va paydo bo'ladigan irodaviy faollik, kurashchining o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishishida ko'rinadi. Bularning barchasi sport faoliyati jarayonida paydo bo'ladi, ushbu holatlarni barcha sportchilar his qila olishi bilishi lozim.

Kalit so'zlar: sport, psixologiya, maqsad, emotsiya, musoboqa, rivojlanish.

Sport boshqa faoliyat turlaridan o'z subyekti his-tuyg'ularining o'ta junbushga kelishi va kuchli hayajonlanishi bilan farqlanadi. Sportdagi bellashuvlar, olishuvlar, ularda faqat kuchli ta'sirlanishni vujudga keltiribgina qolmasdan, musobaqada ishtirok etayotgan juda ko'p qatnashuvchilarda, jumladan, tomoshabinlarda ham hayajonlanish, xursandlik va xafa bo'lish kabi his-tuyg'ularni vujudga keltiradi. Turli xil sport musobaqalari millionlab kishilarni o'ziga jalb qila oladi hamda kishilarda mavjud bo'lgan eng yuksak his-tuyg'ularni uyg'otib yuboradi.

Kurashchidagi emotsional harakatlar sport musobaqalari jarayonida vujudga keladi. Harakatning kuchlanish dinamikasi raqib bilan musobaqalashishda katta kuchlanish va qiyinchiliklarni yengilishda paydo bo'ladigan irodaviy faollik, kurashchining o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishishida ko'rinadi. Bularning barchasi sport faoliyati jarayonida paydo bo'ladi. Yuqori kuchlanish bilan emotsionallik holatning o'zgarishi: xursandchilik bilan xafagarchilikning almashinib turishi yoki, aksincha, qarama-qarshi o'zgarish, ya'ni g'azablanish o'rnini yana g'alabaga ishonch, xursandchilik, yaxshi kayfiyat va boshqa emotsional xususiyatlar egallashi tabiiy holatdir. Ayni shu holat kurashchi ruhiy holatini boshqarish muammolarini keltirib chiqaradi.

Kurashchilarda mashq va musobaqa jarayonidagi o'zgarishlardan: yurak faoliyati, nafas olishdagi farqlar, chidamsizlik, noxush tuyg'ular, ko'p terlash, muskullardagi biotoklar, endokrin reaksiyalar bilan bog'liq turli xil emotsional o'zgarishlar aniqlangan. Sport insondagi faol ruhiy ko'tarinkilik va xafagarchilikni, kurashchining emotsional tayyorgarligini, butun organizmidagi bor imkoniyatlarni musobaqa jarayonida namoyon etish imkonini beradi. Kurashchining emotsional holatini startdan oldin yuqori darajaga ko'tarilishi, muskullarining katta tezlikda ishlashi natijasida yurak urishi tezlashadi, tomirlaridagi qonning yurishi tezlashadi. Shuningdek, aniq faoliyat jarayonida vujudga kelgan his-tuyg'ular bajariladigan harakatlar natijasiga katta ta'sir etadi.

«Sport psixologiyasi» fani sportchilarning mahoratini shakllantirish, musobaqalarda qatnashish imkoniyatini vujudga keltirish va kengaytirish, musobaqalarga ruhan tayyorlash uslublarni ishlab chiqishda faol ishtirok yetadi. Shu jarayonda sport fanlari bilan hamkorlikda, quyidagi muammolarning ilmiy-nazariy, psixologik asoslarini ishlab chiqadi:

- 1) Sportchilar ruhiyatiga sport faoliyatining ta'sirini o'rganish;
- 2) Sportchilarda yuqori ishchanlikni vujudga keltirish hamda musobaqa jarayonida o'zini-o'zi boshqarish chidamlilikni oshirish uslublarni ishlab chiqish;
- 3) Sportchining musobaqadan oldingi va musobaqa jarayonidagi ruhiy holatini o'rganish;
- 4) noqulay ruhiy holatdan, vahimadan chiqib ketish uslublariidan foydalanishga odatlantirish.

Kurashchilar o'tgan sport musobaqalarida qo'lga kiritgan g'alabalari bilan xotirjam bo'lib qolmasdan, muntazam ravishda o'tkaziladigan sport mashg'uloti va musobaqalarida yuqori ko'rsatkichlarga erishish uchun o'zlarini ruhan tayyorlab borishlari lozim. Murabbiy sportchida shunday ishonch tug'dirmog'i lozimki, sportchi jismoniy mashq va musobaqalar jarayonida har kuni ichki psixik faollik va mahorat kasb etib, sport ustaligi ko'rsatkichlariga erishish darajasiga ko'tarilsin.

Sportchilarning startdan oldingi ruhiy holatini murabbiylar, fiziologlar, psixologlar ko'p yillardan buyon o'rganib kelmoqdalar. Lekin sportchilarning startdan oldingi ruhiy tayyorgarlik holati haqidagi ko'plab muammolar, masalalar shu kungacha maqsadga muvofiq ravishda ishlab chiqilmagan yoki ilmiy hal qilinmagan.

Sportchining musobaqa jarayonidagi ruhiy hayajonlanish holati xilma-xil shakllarda namoyon bo'ladi. Ularning musobaqadan oldingi yuqori darajadagi psixologik tayyorgarlik holati qiyin vaziyatlarda ham o'zini tuta bilishi hamda o'zini to'g'ri boshqarishida ko'rinadi. Sportchining musobaqadan oldingi psixik holati uning oldingi turli xil musobaqalarda erishgan muvaffaqiyatlariga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi. Ayrim olimlarning fikricha, miyada hosil bo'lgan o'rtacha qo'zg'alish musobaqada yuqori natijalarga erishish imkonini beradi. Agar miyadagi qo'zg'alish start olish vahimasi darajasigacha yetib borsa, qo'zg'alish yuqori bo'lib, sportchining musobaqadagi natijalari qoniqarsiz ko'rcatkichlar bilan yakunlanadi. Sportchining musobaqaga tayyorgarlik holati asab tizimining ta'sirchanligiga ham bog'liq bo'ladi. A.S.Puni fikriga asoslanib sportchining start tayyorgarlik holatini quyidagi uch turga ajratib ko'rsatish mumkin:

- a) Sportchining startda qaltirashi, jonsizlik holati;
- b) Sportchining startga yuqori tayyorgarligi va jangovorlik holati;
- d) Sportchining ruhan tushkunlik va yomon kayfiyatlilik holati.

Shulardan sportchi uchun eng muhimlari: startda jangovar tayyorgarlik va startdagi ta'sirchanlik holatlaridir. Kuchli muvozanatsiz asab tizimiga ega bo'lgan sportchilar startda qaltirash, jonsizlik holatiga tushadilar. Kuchli muvozanatli, serharakat asab tizimiga ega bo'lgan sportchilarda startda jangovorlik holati yuqori bo'ladi.

Sportchilarning musobaqadan oldingi psixik holatini, ularning musobaqaga tayyorgarlik darajasini aniqlash maqsadida tarqatilgan so'rovnoma (anketa) savollariga sportchilarning bergan javoblaridan quyidagilar sport psixologi va murabbiylarning alohida e'tiborida bo'lishi maqsadga muvofiq: «Bo'lajak sport musobaqalari meni doimo vahimaga soladi?», «Men murabbiyning bergan tanbehidan tez ta'sirlanaman, o'zimga og'ir olib, qiynalib yuraman». Bu javoblardan sportchi o'zining psixik holatini to'g'ri boshqarish malakalarini egallash usullarini o'rganish uchun yordamga muhtoj ekanligi anglashiladi. Demak, sport

psixologi va murabbiylar faqat sportchilarning psixik holati kuchini o'rganish bilan cheklanmactan, ularning sport faoliyatida o'zini-o'zi boshqarish imkoniyatini ham o'rganib, bu vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi uch asosiy masalaga e'tiborlarini qaratishlari lozim bo'ladi:

- a) Sportchining psixik holatini ongli boshqarishga odatlantirish;
- b) o'zining o'jiz va kuchli tomonlarini bilishga, tahlil qilishga o'rganish;
- v) Sportchilarda o'zini-o'zi boshqarish qobiliyatlarini o'stirish.

Sportchilarning musobaqa jarayonida o'z psixik holatini to'g'ri boshqarish qobiliyatlari o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Bunga erishish uchun u shug'ullanayotgan sport mazmuniga va bugungi kun talabiga javob beradigan tarbiyaviy ishlar olib borilishi zarur. Eng muhimi, sportchilarni sport mashg'uloti va musobaqalarda psixik zo'riqishdan asrash kerak. Buning uchun har bir murabbiy va sport psixologlari o'z shogirdlarini psixik qiziqqonlik, tushkunlik, serzardalik holatlarini yengib o'tishga o'rgatishlari maqsadga muvofiq.

Musobaqaga psixologik tayyorgarlik ko'rishning murakkab jarayoni bir-biriga o'zaro bog'langan alohida bo'g'inlarning o'ziga xos shunday bir tizimi bo'lib, bu tizim musobaqa boshlanguncha qadar sportchilar imkoniyatida bo'ladigan vaqt oralig'ida amalga oshiriladi. Ushbu jarayon bir necha oylar, yoki ikki – uch kun davom etishi mumkin. U doimo murabbiyning va sportchining hamkorlikdagi ijodiy izlanishini taqozo etadi. Aytish mumkinki, bu hamkorlik davomida sportchi ancha yetakchiroq maqomda bo'ladi, zero musobaqada murabbiy emas, sportchi mustaqil ravishda jang olib borib, yuqori natijani qo'lga kiritishi kerak. Shuning uchun ham musobaqaga psixologik tayyorgarlik jarayonida murabbiy sportchi uchun eng yaqin va uni yunaltiruvchi sherik bo'lishi lozim, biroq hech qachon, sportchi uchun o'ylaydigansherik bo'lishi kerak emas.

Garchi har bir alohida sport turida sportchini musobaqaga psixologik tayyorlash tizimi muayyan sport turining xususiyatining kelib chiqsa-da, biroq ular uchun umumiy bo'lgan jixatlar ham bor.

Umumiy tizim tarkibiga quyidagi bo'g'inlar kiradi:

1. Oldinda turgan musobaqalar haqida, shuningdek raqiblar to'g'risida imkon qadar ko'proq va ishonchliroq ma'lumotni to'plash. Sportchi yoxud jamoaning tayyorgarlik darajasi, imkoniyati to'g'risida shuningdek, ularning musobaqa boshlanishiga qadar o'zgarishi va istiqbollari to'g'risidagi ma'lumotlarni to'ldirish va aniqlashtirib olish.
2. Musobaqada ishtirok etishning maqsadini to'g'ri belgilash va izoxlab bera olish.
3. Musobaqada ishtirok etishning o'ziga xos ijtimoiy ahamiyatli maqsadlariga mos bo'lgan motivlarni shakllantirish yoki aktuallashtirish.
4. Musobaqalashuv faoliyatida yuz berishi mumkin bo'lgan vaziyatlarni hisobga olgan holda dasturlash. Bu ish oldinda turgan musobaqaning shartlarini, imkoniyat darajasidagi modellashtirish asosidagi aqliy va amaliy hatti-xarakatlar mobaynida amalga oshiriladi va taktik rejani aniqlab olishga, ya'ni musobaqa sharoitida yuzaga keladigan vaziyatdagi xatti-xarakatlar dasturining oqilona variantini aniqlashtirishga yunaltirilgan bo'ladi.
5. Yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli noxush ichki xolatlarni sportchi tomonidan mustaqil tartibga solinishi.
6. Musobaqa boshlanishiga qadar sportchining asab hamda psixik tetikligini saqlab qolish, musobaqa jarayonida uni qayta tiklay bilish.

Musobaqaga psixologik tayyorgarlik ko'rish tizimining birinchi bo'g'ini uning keyingi barcha bo'g'inlari uchun dastlabki asos va ularni ishga tushurish uchun omil bo'lib xizmat qiladi.

Chindan ham, faqatgina oldinda turgan musobaqa haqidagi yetarli darajada to'liq va ishonchli ma'lumotlarga ega bo'lgan holdagina, ya'ni musobaqa jarayonidagi tevarak-atrof shart-sharoitlari, uning boshlanishi va tugash vaqti, unda ishtirok etuvchilar tarkibi, ayniqsa, asosiy raqiblar, ularning induvidual xususiyatlari (jismoniy va psixik), tayyorgarlik darajasi (texnik, taktik, jismoniy, irodaviy) to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'lib, shuningdek, muayyan sportchining yoki jamoaning rivojlanishi jarayonidagi ayni bosqichda qay darajada mahorat kasb etganligini bilgan holdagina sportchi o'z oldiga real maqsad qo'yishi va musobaqa jarayonida uni hal etishning rejasini tuza olishi mumkin.

Zarur ma'lumotga ega bo'lmay turub, musobaqaga psixik tayyorlik holatini shakllantirib bo'lmaydi. Bu aksincha yaxshi natijani qo'lga kiritishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Sportchilarni musobaqa psixologik tayyorlash tizimining ikkinchi va uchinchi bo'g'inlari – ularning musobaqada ishtirok etish maqsadi va motivlarini to'g'ri belgilashdan iboratdir.

Maqsad deganda kishining nima ishni bajarishi kerak va nima ishni bajarishni xohlayotganligi, nimaga intilayotgani tushuniladi. Motivlar esa kishini ayni shu ishlarni bajarishga da'vat qilayotgan kuchni aniqlashtirishga yordam beradi, yani u nima uchun shu maqsadni o'z oldiga qo'ygan, nima uchun o'z intilishida aynan shunday yul tutmoqda, degan savollarga javob beradi.

Odatda maqsad deb, belgilangan natijaga erishish (shu jumladan rekord qo'yish ham) hisoblanadi. Shu bilan bog'liq ravishda musobaqa ishtirokchilari orasida muayyan o'rinni qo'lga kiritish ham maqsadning tarkibiga kiradi.

Musobaqaga psixologik tayyorgarlik ko'rishning to'rtinchi bo'g'ini bo'lgan musobaqalashuv faoliyatini dasturlash – bu taktik rejani ishlab chiqish jarayonida amalga oshiriladi. Ushbu jarayon odatda ehtimollik xarakteriga ega bo'ladi, zero sportchi ham, murabbiy ham hech qachon oldida turgan musobaqa haqida aniq va yuz foiz to'g'ri ma'lumotga ega bo'lmaydi, aksincha, ular asosan o'z taxminlariga ko'ra fikr yuritadilar.

Shuni ham aytish lozimki, sportchi har qanday kutilmagan to'siqlarga peshvoz chiqishga va ularni yengib o'tishga ham psixologik jixatdan, ham amaliy jixatdan tayyor bo'lmog'i kerak. Shu sababli ham sportchini musobaqaga psixologik tayyorlash tizimining bo'g'inlarida to'siqlarni, jumladan kutulmagan to'siqlarni yengib o'tish mashg'ulotlari ko'zda tutiladi. Albatta, u ehtimolli dasturlash jarayonida amalga oshiriladi, biroq buni belgilangan dasturni amaliy harakatlarda, bo'lajak musobaqa sharoitlariga yaqinlashtirilgan sharoitlarda tekshirib ko'rish va aniqlash chog'ida amalga oshirish nixoyatda muxim ahamiyat kasb etadi.

Musobaqaga psixologik tayyorgarlik ko'rish tizimining beshinchi bandida turli noxush ichki holatlarni tartibga solish ko'zda tutilgan. Ular masalan, sportchining haddan tashqari o'ziga ishonishi, yoki o'zi kutayotgan natijaga, g'alaba haddan tashqari diqqat etiborini qaratishi natijasida yuzaga keladigan kuchli hayajonlanish tarzida ham namoyon bo'lishi mumkin.

Shuningdek, sportchiga nima qilib bo'lsa ham uning g'alaba qozonishi shartligi to'g'risidagi gaplar ham noxush ta'sir ko'rsatadi. Natijada sportchining xayoliga turli noxush fikrlar o'rnashib qoladi. Ba'zan bunday fikrlarni sportchining ongiga juda tajribali va obro'li murabbiy ham singdirishi mumkin.

Sportchini musobaqaga psixologik tayyorlash tizimining oxirgi oltinchi bo'g'ini haqida so'z yuritamiz. Sportchining musobaqa oldidan jismoniy va asab – psixik tetikligi umumiy psixologik tayyorgarlikning to'g'ri tashkil qilishi va o'tkazilishi bilan ta'minlanadi.

Sport psixologiyasi nazariyasi, pedagogikasi va sport amaliyotida shunday fikr keng tarqalganki, unga ko'ra agar sportchi o'zi ishtirok etayotgan musobaqaning ahamiyatini, birinchi galda uning ijtimoiy ahamiyatini to'g'ri anglab yetadigan bo'lsa, uning g'alabaga erishish imkoniyati sezilarli darajada oshadi. Bu chindan ham isbotlangan xaqiqatdir. Biroq hamma ham sport musobaqasining ahamiyatini bilish darajasi har bir sportchi uchun o'ziga xos bo'lishini anglab yetavermaydi. Agar bu me'yor buziladigan bo'lsa, sport musobaqasida ishtirok etish ahamiyatining ijobiy ta'siri mutlaqo teskariga aylanib, salbiy ta'sirni ifodalaydi. Afsuski, bu me'yorni miqdor ko'rsatkichlarida ifodalab bo'lmaydi. U sportchi psixikasining turli ta'sirlarga, ya'ni musobaqaga chiqish chog'ida sportchining diqqatini o'ziga tortuvchi turli ta'sirlarga nisbatan uning asab tizimlari va psixikasi qay darajada dosh berishiga bog'liq bo'ladi. Ya'ni, bunda sportchining erishgan natijalari uning shaxsiy obro'-nufuzining oshishiga, u musobaqada yutgan taqdirda beriladigan rag'batlantirish va aksincha u muvaffaqiyatsizlikka uchragan va mag'lub bo'lgan hollarda esa u duch keladigan jazolashlar, uning nima bo'lsa ham oltin medalni va boshqa yutuqlarni qo'lga kiritish borasidagi harakatlariga ko'rsatadigan ta'siri o'ta muhimdir. Bu ahamiyatli bo'lgan qo'zg'atuvchilarga nisbatan sportchi asab tizimi va psixikasining mustaxkamligi bilan belgilanadi.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 мартдаги “Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5368-сон Фармони.
2. Гаппаров З.Г. «Спорт психологияси» 2011-йил ўқув дарслиги.
3. Гаппаров З.Г. “Якка курашчиларни психологик тайёрлаш” (эркин кураш мисолида) 2010-йил ўқув қўлланмаси.
4. Машарипов Й. Умумий ва спорт психологияси. Тошкент-“ИЛМ ЗИЁ”-2016
5. Иброгимов У. «Спорт психологияси» 2004-йил ўқув қўлланма
6. Таймуратов А.Р., С.Ф.Атажонов “Спорт маҳоратини ошириш (Кураш) 2017-йил ўқув қўлланма
7. А.В.Родионов “Практика психологии спорта” Тошкент-2018 -224с.
8. Д.Н.Арзикулов, З.Г.Гаппаров, Д.В.Вахобова. “Психология ва спорт психологияси” Илмий техника ахбороти – пресс нашриёти, 2018 -307 б.
9. Гаппаров З.Г., Абидов Ш.У., Иштаев Ж.М., Садиков А.Г., Умаров М.Н., Хасанова Г.М. Психология спорта вқсших достижений. –Т.: Илмий техника ахбороти – пресс нашриёти, 2018 -300 б.
10. Гаппаров З.Г., Иштаев Ж.М. Спортчиларни тезкор-куч қобилятини ривожлантиришнинг психофизиологик асослари. Илмий техника ахбороти – пресс нашриёти, 2018 -124 б.
11. А.А.Усманова “Спортивная психология” Илмий техника ахбороти – пресс нашриёти, 2018 -48 б.

Фойдаланилган интернет сайтлари

www.ziyonet.uz

www.kitob.uz

www.kasb.uz

телеграм: психология спорта

BERDAQNING AHMOQ PODSHO DOSTONI TAHLILIIY NUQTAIY NAZARDAN BUGUNGI KUN BILAN BOG'LIQLIK JIHATLARI

Hamidov Akmaljon Otabek o'g'li¹

Adashboyev Imomjon Abduvohid o'g'li²

**¹ Toshkent pediatriya tibbiyot institutining Tibbiy-pedagogika fakulteti
1-kurs 108-guruh talabasi,**

**² Toshkent pediatriya tibbiyot institutining Tibbiy-pedagogika fakulteti
105-guruh talabasi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337413>

Annotatsiya: Qoraqolpoq klassik adabiyotining namoyondasi deb nom olgan Berdaqning hayoti-ijodi jarayonini o'rganish ta'lim muassasalarida qay darajada ekanligi haqida fikr yuritimiz.

Kalit so'zlar: Berdaq hayoti va ijodi, adabiy meroslari, qo'lyozmalari.

**Men turli sinov va kurashlarda toblangan, imon-irodasi mustahkam
xalqimizning aql-zakovati va azmu shijoatiga ishonaman.¹**

O'zbekiston Respublikasi Prezident Shavkat Mirziyoyev

Asosan, ko'chmanchilik asosida chorvachilik bilan shug'ullangan qoraqalpoqlar uzoq asrli hayotining jabru-stamlarni boshidan kechirdi. Ular goh Buxoro, goh Xiva xonliklari tarkibiga kirgan joylarda istiqomat qilgan. O'zlarining milliy davlatlari faqat XX asrdagina vujudga keldi. Qoraqalpoq xalqi adabiyoti tarixida juda murakkab jarayonni bosib o'tgan adib Berdaq serqirra ijod qilgan vakillardan hisoblanadi. Qoraqalpoq xalqining yozuviga asosan XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ega bo'lgan edi. Shuning uchun ularning adabiyoti tarixi asosan xalq og'zaki ijodi janrlari bilan bo'lgan ertak, qo'shiq va dostonlardan iboratdir. Qoraqalpoq xalqininng "Qirq qiz", "Alpomish", "Er qo'shay", "Mast podsho", "Shahriyor" singari dostonlari xalq orasida juda mashhur bo'lib Qoraqalpoq xalqining og'zaki ijodi boyligidan dalolatdir. Qolaversa, o'zbek adabiyotining O'rta Osiyo xalqlari og'zaki ijodida mashhur bo'lgan "Oshiq G'arib", "Yusuf va Zulayxo", "Oshiq Xamro", "Toxir va Zuxro", "Yusuf Axmad" kabi dostonlar ham qoraqalpoq xalqi orasida keng tarqalgan. Adabiyotimizdagi bu dostonlarning deyarli barchasida vatanparvarlik, xalqparvarlik talqinlari yetakchi o'rinni egallaydi. Bu g'oya ayniqsa "Qirq qiz" dostonida ko'zga yaqqol tashlanadi. Dostonda hikoya qilinishicha, sarkarda Guloyim qirq qiz va xalq bilan birgalikda Eron shohi Nodirshoxga hamda qalmoq xoni Surtayga qarshi jang qilib, mardlik va qahramonlik namunasini ko'rsatadilar.

Qoraqalpoq xalq og'zaki ijodida turli mavzudagi qo'shiqlar ko'p uchraydi. Shulardan eng ko'p tarqalgani «jaydari qo'shiq» deb ataladigan turidir. Bu qo'shiqlar xalq hayotining turli tomonlarini qamrab olgan bo'lib, sodda, tushunarli qilib aytilgan. Ayniqsa yoshlar orasida ko'proq tarqalgan bo'lib, unda sevgi – muhabbat mavzusi yetakchilik qiladi. Yuqoridagi kabi yuksak shakldagi vatanparvarlik va xalqqa hizmat qilish kabi yuksak mavzudagi ijodni qoraqalpoq buyuk yozuvchisi bo'lgan Berdaq ijodida ham kuzatish mumkin.

¹ Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi mustaqilligining yigirma to'qqiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqidan. 30.08.2020 yil

Berdaq "Ahmoq podsho" nomli dostonida zolim xonlarni qattiq tanqid ostiga olib adolatsiz xonlarni va beklarni qoralaydi. Ahmoq podsho asari orqali Qoraqalpoq xalqining barcha muammolarini va butun dunyodagi insoniylik tushunchalari bo'lgan vatanparvarlik, adolat kabi g'oyalarning ulug'lanishini o'zining asari talqinida yoritgan.

Asarning mazmuni quyidagicha: Asarda Ahmoq podsho uzoq vaqt farzand ko'rmaydi. Keyin uning Gulim ismli xotini qizli bo'ladi. Podsho esa bundan g'azablanib, xotini va qizini yo'q qilishni buyuradi. Dono cho'ri ayol Zoraning tadbirkorligi tufayli Gulim va Gulzor omon qoladi. Podshoning qizi Gulzor ulg'aygach, otasini borib ko'radi. Ahmoq podsho esa o'z qiziga oshiq bo'lib qoladi. Qizi podsho taklifini rad etgach, uni itlarga talatib o'ldirishni buyuradi. Eng vahshiy itlar ham qizga yaqinlashmaydi. Aksincha, itlar tilga kirib, podshoni qarg'aydi. Gulzor uzoq vaqt podsho ko'zidan yashirinish maqsadida o'rmonga chiqib yashay boshlaydi. Keyin esa kelib Ahmoq podshoni o'ldiradi.

Asarning mazmunidan ham ko'rinib turibdiki, xalq boshiga kelayotgan kulfatlarga Ahmoq podsholarga o'xshash zolim va benomus hukmdorlar sababchi ekanligi xatto o'z qilmishidan afsuslanmaydigan zolimlar xorlikda o'lishi bilan yakunlanadi. Xullas, qoraqalpoq xalq klassik adabiyoti kechroq yozma adabiyotga ega bo'lgan bo'lsada, unda xalq hayotini haqqoniy aks ettiruvchi bir qancha asarlar yaratildi. Bu yaratilishda yuksak darajada e'tirof etiluvchi Berdaq katta ahamiyat kasb etadi. Qoraqalpoq adabiyotining paydo bo'lishi va shakllanishida xalq og'zaki ijodining roli katta bo'lsa uni yozilishida birinchiliklar qatorida Berdaq ham o'z munosib hissasini qo'shgan adib hisoblanadi. Ko'pgina qo'shiqlar, latifalar, masallar, ertaklar, dostonlar qoraqalpoq xalqi shoirlari tomonidan kuyga solinib ijro etilishida ham Berdaqning o'rni beqiyosdir.

Xalq shoiri ham san'atkor, ham yozuvchi sifatida mashhur bo'lgan Berdaq doimo xalq hurmatida bo'lgan. Ikkinchidan, qoraqalpoq yozma adabiyotining shakllanishida bevosita o'zbek adabiyotining roli katta bo'lgan. O'zbek xalqi bilan yonma-yon yashagan qoraqalpoq xalqi madaniyatining vakillaridan bo'lgan Berdaq ham Buxoro va Xiva madrasalarida o'qish uchun boradi, ammo iqtisodiy va siyosiy tanglik tufayli madrasada tahsil olishiga to'sqinlik qiladi.

Qoraqalpoq adabiyotida birinchilar qatorida bo'lib baxshichilik jarayonlarini kuyga solib ijod qilgan shoir Berdaq ko'plab ijod jarayonlarini xalqning turmush tarzidan olib yozgan. Berdaq ijodidagi barcha jarayonlarni xalq bilan hamohang tarzda yaratgan shoirni adib sifatida o'rganamiz.

Berdaqning asarlari ham og'zaki, ham yozma shaklda xalq orasida ommalashib tarqalgan. U Qoraqalpoq dostonchiligining yirik vakillaridan bo'lib, repertuarida «Ahmoq podsho», dostoni xalqni ehtromiga sabab bo'lgan. Kambag'al xalqning og'ir turmushi haqidagi she'ri «Xalq uchun», «Soliq», singari she'rlarni yozib o'zining zamonasidagi ochko'z xonlarni, beklarni tanqidiy shaklda qo'rqmasdan yoza olgan buyuk iste'dod egasidir. Berdaqning Ahmoq podsho dostonida ochko'z podsho va yon atrofidagi poraho'r amaldorlar, turli tovlamachilar fosh qilingan. Xotin-qizlar ozodligi mavzusiga ham daxldorlik ayni shu dostondagi she'rida yoritib berilgan. Shu bilan birga bu she'riy dostonda ko'p xotinlilik kabi illatlar qattiq tanqid qilinadi. Berdaq yozgan illatlar bugungi zamonamizda ham mavjud va bu illatlarga birgalikda birlashib kurashish lozimligini Berdaq asarlari orqali xalqimizga va yosh avlod vakillari bo'gan talabalarga ham yetkazish muhim ahamiyatga ega.

Boshqa adiblardan farqli o'laroq Berdaq dostonlarida o'sha davrdagi xalq ichidagi qahramonlarning kayfiyati qanday bo'lganini alohida e'tiborga olgan. Xalqning ichki muammolariga qaratilgan, she'rlari va dostonlaridagi qahramonlarini jonli tasvirlashga ko'z o'ngida paydo bo'lishiga izoh berib o'tirmaydi. Aksincha, sodda tarzda oddiylik va jo'n usulda qahramonlar hayoti she'riy tarzda o'z aksini topgan. She'rlari va dostonlaridan olinadigan barcha xulosalarni kitobxonning o'zi tomonidan va ichki dunyoqarashidan kelib chiqib xulosa qilishi mumkin bo'ladi. Masalaning bu tomonini o'quvchining o'ziga havola qiladi.

FOYDALANILGAN ADADIYOTLAR:

1. "Ma'naviyat yulduzlari" (Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent, 1999 yil) kitobidan olindi.
2. Davkarayev N. Ocherki po istorii dorevoluyusionnoy karakalpakskey literatur?. T., 1959.
3. Nurmuxammedov M. Qoraqalpoq adabiyoti tarixi. T. 1978.
4. Tojiboyev A. Sir qo'shiqlari. T. 1970.
5. Berdaq. Tanlangan asarlar. T. 1978.
6. Kaipberganov T. Gumroxlar. Roman. T., 1978.
7. <http://www.samdu.uz/>
8. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Berdag>

BUYUK SIYMODAN QOLGAN IZLAR

Shamudinova Feruza Mirxamitovna¹

Nomozova Gulnoza Rahim qizi²

¹ Toshkent pediatriya tibbiyot institutining Tibbiy pedagogika va davolash fakulteti tyutori

² Toshkent pediatriya tibbiyot institutining Tibbiy pedagogika va davolash fakulteti 1-kurs 110-guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337431>

Annotatsiya: Berdaq adabiyotda o'zining takrorlanmas she'riyati bilan ajralib turadi. Uning she'rlari matnining soddaligi eng muhim jihatlardan biri. Ijodkor hayotidagi qiyinchiliklarga qaramay buyuk siymo bo'lganligi hozirgi kun yoshlariga o'rnak oladi. Berdaq she'riyatida vatanga sadoqat, mehnatkash xalqning dardi, insonlar o'rtasidagi o'zaro hurmat kabi g'oyalarni yoritgan.

Kalit so'zlar: komil inson, ijodiyot, vatanparvarlik, adolat, hurmat, axloq, adolatli shoh, xalq dardi, mehnatkash xalq.

Ta'limga, muallimga sharoit yaratmasak, jamiyat o'zgarmaydi.

Sh.Mirziyoyev

Birovlar och, birovlar to'q,

To'q kishining qayg'usi yo'q,

Och odamning uyqusi yo'q,

Buni to'qlar bilgan emas.

Eshonlarda muruvvat yo'q,

Biyda insof - adolat yo'q,

Boyda hayr - sahovat yo'q,

Insofga hech kim kirgan emas.

Bu zamon kun-kundan battar,

Har kinga o'z g'ami yetar-

Qora tuman qachon ketar

Chiroq porlab yongan emas. [Xalq uchun {Matn}: she'rlar .Berdaq –Toshkent: Ijod-print, 2021.

-84-b.] Yuqoridagi misralar orqali Berdaq o'zi yashagan XVIII- XIX asrlardagi qoraqalpoq xalqi va boshqa unga qardosh bo'lgan xalqlarning hayotidagi qiyinchiliklarini, yashash sharoitini, boylarning, amaldorlarning faqat o'zini o'ylashini, ta'magir ruhoniylar va eshonlarda insof yo'qligini yoritib bermoqchi bo'ladi.

Berdimurod Qarg'aboy o'g'li 1827-yili Orol dengizi janubidagi Oqqala ovulida kambag'al baliqchi oilasida dunyoga kelgan. U hozirgi Mo'ynoq tumaniga to'g'ri keladi. Uning adabi taxallusi Berdaq. Otasi kambag'al baliqchi bo'lib, unga Berdaq laqabini bergan. Berdimurodning otasi Qarg'aboy ham, bobosi Bo'ronboy ham kishilar eshigida ishlab kun o'tkazishgan. O'n yoshida ota-onasidan ajralib, yetim qolgan bo'lajak shoir amakisi Nayzaboyning uyida yashaydi. Amakisining mollarini boqadi. Amakisining xotini qahri qattiq ayollardan bo'lib, Berdaqni yetim deb haqoratlab, kamsitadi. O'zining uyidan haydab yuboradi.

Berdaq 10 yoshidan ovul maktabiga boradi. Maktabni bitirganidan so'ng o'sha davrda yirik ilm maskanlaridan hisoblangan Qoraqum eshon madrasasida tahsil olgan. Keyinchalik moddiy muhtojlik tufayli o'qishni tashlab ketishga majbur bo'ladi. "So'ngra u madrasa emas, hayot ta'limini ola boshlaydi. U goh baxshilik, goh dehqonchilik, goh uy ro'zg'or, goh baliqchilik kabi ishlar bilan shug'ullanadi" [Mirtemir. Ikki og'iz so'z ...//Berdaq. Saylanma (She'rlar va doston). –Toshkent/ G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1978. 5-bet].

U yoshligidan dutor chalishni o'rganib, xalq qo'shiqlarini kuylab yuradi. Rivoyat qilishlaricha, 12 yoshidayoq to'y boshlovchi baxshini yengib, "To'y boshlar" ashulasini aytish huquqini qo'lga kiritadi. 18- 19 yoshlaridan o'zi ham she'r to'qiy boshlaydi. 25 yoshlarida Berdaq o'z she'rlari bilan xalq ichida tanilgan xalqparvar shoir bo'ladi. Xalq qo'shiqlari, turli afsonalar, maqollar va matallar shoir ijodining yuksalishida poydevor bo'lib xizmat qilgan.

Uning muhtamlari Aristotel, Platon, Navoiy, Fuzuliy, Firdavsiy, Bedil, Mahtumquli, Kunxo'ja, Ajiniyoz. Berdaq bu mutafakkirlarning asarlarinichuqur o'rgangan. "Izlar edim" she'rida u muhtamlarini eslab o'tadi.

Navoiydan savod ochdim,
Fuzuliydan durlar sochdim.
Mahtumquli o'qiganda,
Aytar edim har zamonda:
"Biror qusur bormi unda?"
So'zin tavof qilar edim.

O'tdi Arastu, Aflotun,
Ilm olamin yaratdi chin.
Olib qo'lga Bedil, Attor,
Tong ottirdim qilib takror.

Ularning qanday inson bo'lganliklariga urg'u beradi. Berdaqning she'rlaridagi har bir misralar nimadir haqida so'zlayotganga o'xshaydi. Berdaq tarixni va xalq o'g'zaki ijodini yaxshi bilgan. Berdaqning lirik she'rlari va dostonlari qoraqalpoq xalqining XVIII- XIX asrlardagi ijtimoiy hayotini yoritib bergan. Asarlarida teng huquqlilik, insoniylik, adolat, vatanparvarlik, mardlik, jasurlik, xalq uchun yashash, hurmat, mehr-shafqat haqida avj pardalarda kuylaydi. Berdaqning ijodiy merosi faqat qoraqalpoq xalqinagina emas, balki yer yuzidagi insonlarning qayg'u - alamlari haqida so'zlaydi. U o'z hayollarida xalqning tashvishi, ularning baxtli kelajagi haqida kim qayg'urishini ko'p o'ylaydi. Ba'zan adolatli podshohhaqida xayol surardi. Ammo bu fikrni o'zi keyin rad etadi:

Shafqatni bilmagan jallod dushmanlar,
El-yurtin yig'latgan otaliq-xonlar,
Boshga og'ir qayg'u solgan zolimlar,
Ko'zlarimga ilon- chayon ko'rindi.

Adolat yo'q begu podshoyu xonda,
Shodlik bo'lmas sira g'arib insonda,
Biz yashagan bu bevafo zamonda,
Har biri ko'zimga yolg'on ko'rindi.

"Ko'rindi" she'ri orqali xalqqa zulm qilayotgan xonlarni ilon, chayonlarga o'xshatadi. Berdaq xalq dardini o'ylab, juda ko'p asarlar yaratgan. Berdaq asarlari davr hayotining haqqoniy badiiy ifodasidir. Berdaqning shunday she'rlari borki, ular barcha zamonlar haqida gapiradi

va hech qachon qiymatini yo'qotmaydi. "Xalq uchun", "Kerak", "Umrin", "Bilmadim", "Madad ber", "Bulbul" kabi she'rlar. "Bo'lgan emas", "Soliq", "Bu yil", "Umrin" va boshqa she'rlarida mehnatkash xalqning o'g'ir hayotidan qayg'uradi. Tarixiy mavzudagi "Omongeldi, "Oydo'sbobo", "Ernazarbiy" dostonlarida qahramonlik va vatanparvarlik g'oyalari tarannum etiladi. Xalq qahramonlarini faxr bilan kuylaydi. "Panoh ber" she'rida xalqqa yordam berishga Xudoni chaqiradi va unga nola qiladi. "Kerak" she'rida esa xalqqa odil podshoh kerakligiga urg'u beradi. "Yaxshiroq", "Shekilli" she'rlarida ba'zi ta'magir ruhoniylarning kirdikorlarini fosh etadi. Ayollar huquqini himoya qiladi, yoshlarni vatanni, ota- onani sevishga chaqiradi "O'g'limga", "Ahmoq bo'lma" she'rlarida. Berdaqning "Umrin" she'ri o'z haqida hikoya qiladi. Bu she'rida u to tug'ilganidan boshlab umrining oxiriga qadar o'tgan hayotini yilma -yil ko'rsatib beradi:

Oylar o'tdi, yillar o'tdi,
Go'daklik davlatim ketdi,
To'rt va besh, oltiga yetdi,
Yoshlik davrini surgil, umrim.
O'tgach yigirma uch yilga,
Kuch va quvvat to'ldi belga,
Xizmat qildim elu yurtga,
Kuchga to'lishgan kunlarim.

Berdaq xalqning o'z baxti va ozodligi uchun kurashi adolatli kurash ekaniga qattiq ishonadi. O'z she'rlari va asarlarida orzu qilgan, tasvirlagan baxtli zamonlar kelishiga umid qiladi.

Berdimurod Qarg'aboy o'g'li Berdaq 1900-yilda 73 yoshida vafot etgan. Qoraqalpoq shoiri Otash Berdaq vafot etganida uni qoraqalpoqlargina emas, balki o'zbeklar, qozoqlar, tatarlar va ruslar ham birgalikda oxirgi yo'lga kuzatganini aytadi. Demak, bu ma'lumotlarning o'ziyoy Berdaqni buyuk shoir va shaxs bo'lganligini anglatadi. Berdaqning qabri Qoraqalpog'istonning Chimboy tumanidagi "Qoraqum eshon" qabristonida. Berdaq xotirasini abadiylashtirish maqsadida 1998- yil uning 170 yillik yubileyi keng miqyosda nishonlandi. Nukus shahrida Berdaq nomidagi muzey tashkil etildi. Qoraqalpog'istonga, Toshkent shahridagi Adiblar xiyoboniga Berdaq haykali o'rnatilgan. Qoraqalpog'istondagi ko'pgina maktablar, ko'chalar, kinoteatrlar, kutubxonalar shoirning nomiga qo'yilgan.

Berdaq haqida qancha ko'p gapirsak shuncha oz. U adabiyotda o'zining takrorlanmas she'riyati bilan ajralib turadi. Uning she'rlari matnining soddaligi, o'quvchiga tushunariligi bilan ajralib turadi. Berdaq she'rlari tarjimasi o'zbek tili imkoniyatining cheksizligidan dalolat beradi. O'zbek tilining imkoniyatlaridan Mirtemir mahorat bilan foydalanib, o'quvchiga oson tushunturib bera olgan.

Berdaq asarlarida aks etgan ijtimoiy muammolar hozirgi kunimiz bilan ham bog'liq ekanligi barchamizga ma'lum. Berdaq o'tmish, bugun va kelajakning takrorlanmas mahoratli shoiridir. Berdaq haqida ma'lumotlar oz saqlanib qolgan bo'lsa-da, uning barcha qo'lyozmalarida o'zi haqidagi ma'lumotlarga duch kelamiz. Berdaq asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish va uni o'sib kelayotgan yosh avlod o'rtasida keng targ'ib qilish kerak. Berdaq o'zining she'riyati orqali yoshlarga juda ko'p nasihatlar bergan. Berdaq hayotini yoshlarga o'rnak sifatida kinofilm qilib ishlasak maqsadga muvofiq bo'lardi. Ijodkor hayotidagi qiyinchiliklarga qaramay, buyuk shaxs bo'lganligi hozirgi kun yoshlariga o'rnak bo'lsa arziydi. U butun umr xalq dardi bilan yashadi. Berdaq qoraqalpoq xalqining asl farzandidir.

Men bu ijodkorni hayot yo'lini o'qir ekanman, har bir inson o'zida bor narsani qadriga yetishi, umr qisqa diydor g'animat ekanligini, ota- onani, vatanni ardoqlab yashashni va har birimiz o'zimizda bor imkoniyatdan to'g'ri foydalana olishimiz kerakligini angladim.

Adabiyotlar:

1. Xalq uchun {Matn}: she'rlar. Berdaq –Toshkent: Ijod-print, 2021. 172-b.
2. Mirtemir.Ikki og'iz so'z ...//Berdaq. Saylanma (She'rlar va doston). –Toshkent/ G'ofur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1978. 184 bet.
3. Berdaq She'riyatidan, 1983. 96-bet
4. Berdaq. Tanlangan asarlar. T:, 1987. 42-b.
5. И.Сагитов. Бердахтын творчествосты. Нукус. 1977.
6. Бердах. Танламалы шыгармалар жыгйнагы. Нукус. 1977. 99-b.
7. Из философского наследия народов Востока. Изд. «Фан» Уз. Ташкент. 1982.
8. <http://www.berdaq.com>
9. www.ziyonet.uz

ПОРТЛАШ ҚОБИЛИЯТ ВА УНИ БАХОЛАШДА “СПОРК” МОСЛАМАСИДАН ФОЙДАЛАНИШ АФЗАЛЛИГИ

Иштаев Жавлон Мавлонбоевич¹

Садиқов Усмон Асқарович²

¹ Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети доценти,

² Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси хузуридаги Фискал
институтини ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337482>

Аннотация: Ушбу мақола экспериментал тадқиқотларга асосида вертикал сакраш билан боғлиқ портлаш қобилиятни аниқлашда муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган СПОРК қурилмасидан фойдаланишнинг устуворлигини Абалаков усулига нисбатан таққослаш орқали афзалликларини ёритиб берган.

Калит сўзлар: СПОРК, Абалаков, метод, вертикал сакраш, қобилият, самарадорлик, спортчилар, машғулот.

Долзарблиги. Спорт психологияси доирасида қўлланиладиган илмий тадқиқот услублари ёки мувофиқ тест синовлари ўзига хос афзалликлардан иборат бўлиб, шахснинг психосоматик функциясини ўрганишда уларнинг мутаносиблик, ишончлилик ва информацион қийматларни эътиборга олиш ўта муҳим аҳамият касб этади [4,10,8]. Шу билан бир қаторда янги муаммолар, илмий ғоя ва назарий фаразлар юзага келиши туфайли ушбу услуб ва тестлар борган сари такомиллаштирилиб борилиши табиий ҳолдир. Мақола муаллифлари томонидан яратилган “СПОРК” ўлчов ускунаси [5] вертикал бўйлаб сакраш билан боғлиқ портловчи куч суръатини аниқлашга мўлжалланган. Узоқ муддат давомида экспериментал тадқиқотлар асосида синовдан ўтказилган ушбу ускуна вертикал сакраш билан боғлиқ портловчи куч даражасини аниқлашда спорт амалиётида қўлланилиб келинаётган Абалаков мосламасига нисбатан қатор метрологик талабларга жавоб берувчи афзалликларга эга эканлиги иботланди. Жумладан “СПОРК” ускунасида фойдаланиш ва уни экспериментал синовдан ўтказиш давомида олинган “вертикал сакраш- портловчи куч” кўрсаткичлари психодиагностик ва прогностик жиҳатлардан объектив ҳамда ишончли мезон бўлиб хизмат қилиши мумкин экан. Маълумки, Абалаков усули ёрдамида вертикал йўналиш бўйлаб сакраш суръатини аниқлашда текширилувчи белига боғланган камарга “резина шолча ёриғидан” ҳаракатланидиган оддий “лента-метр” уланади ва жойида турган ҳолда рақам аниқланади. Кўрсатма берилиши билан текширилувчи жойидан қўлларни фаол ёйсимон ҳаракати ёрдамида вертикал сакраб, ўз жойига қўнади. Сўнг сакраш давомида ҳаракатланган метр орқали сакраш баландлиги ўлчанади. Кўриниб турибдики, текширилувчи ўз натижасини ўзи кузата олмайди ва ундан тестни ижро этиш давомида беҳабар бўлади. Демак, текширилувчида сакраш мотивацияси деярли бўлмайди. Унда натижадан қониқиш ёки қониқмаслик тест якунида намоён бўлади.

“СПОРК” ускунаси ёрдамида сакрашда эса, аксинча, текширилувчи ўз онгида сакраш тартиби, унинг элементлари, оёқларнинг букилиши ва тезкор ёзилиши, қўлларнинг инерцион ҳаракати ҳақида тасаввур ҳосил қилади, натижани визуал

кузатади. Бундай вазият текширилувчининг эмоционал тонусини кўтаради, унда фаоллик ва қизиқиш ҳисси вужудда келади. Бинобарин, сакраш ва максимал портловчи кучни намойиш этиш эҳтиёжини қондирувчи мотивацион установакиси реакцияси кучаяди. Айнан ана шу омиллар максимал портловчи кучни сафарбар этиб, юксак сакраш натижасига эришишга даъват этади.

Мазкур экспериментал тадқиқотнинг мақсади белбоғли кураш билан шуғулланувчи спортчиларда вертикал сакраш билан боғлиқ портловчи куч даражасини Абалаков усули ва “СПОРК” ускунаси ёрдамида ўрганиш, олинган натижалар фарқини аниқлаш ҳамда ишлаб чиқилган ускуна афзалликларини очиб беришга бағишланган.

Янги яратилган “СПОРК” ускунасини қатор метрологик талабларга жавоб беришини синаш мақсадида даставвал, икки юқори тоифали спортчиларда эксперимент ўтказилди.

Тажриба Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт университетининг миллий ва ҳалқаро кураш назарияси ва услубияти кафедрасининг белбоғли кураш билан шуғулланувчи 5 нафар ҳалқаро тоифадаги спорт усталари (ХТСУ), жаҳон чемпионлари ва 5 нафар спорт усталари (СУ), Ўзбекистон чемпионлари устида ўтказилди.

1-жадвал

Спорт усталари ва ҳалқаро тоифадаги спорт усталарининг портловчи ҳаракат қобилият кўрсаткичлари (Белбоғли курашчилар мисолида)

Т/ р	Ўзбекистон чемпионлари (СУ)						
	Ф.И.	Вазн	Ёши	Разряд	Стаж	$\bar{X}$ (см)	δ
1	Рў-Х	90	24	СУ	14	46	0,14
2	Ар-З	73	21	СУ	12	49	1,84
3	Ад-О	81	21	СУ	11	44	2,84
4	Са-Ў	66	21	СУ	12	45	1,44
5	Эг-Ш	60	23	СУ	13	47	1,64
6	$\sum \bar{X} 46.2 \pm 1,72$						

Т/ р	Жаҳон чемпионлари (ХТСУ)						
	Ф.И.	Вазн	Ёши	Разряд	Стаж	$\bar{X}$ (см)	δ
1	Рў-Д	81	28	ХТСУ	18	59	1,44
2	Ор-З	90	26	ХТСУ	18	59	1,44
3	Ма-Н	90	23	ХТСУ	14	57	2,24
4	Ма-И	81	24	ХТСУ	15	58	0,04
5	Ум-Х	60	24	ХТСУ	15	57	0,64
6	$\sum \bar{X} 58 \pm 1,16$						

Олинган натижалардан (1-жадвал) шуни кўриш мумкинки, СУ спортчиларида портлаш қобилияти катталиги ўртача (сакраш баландлиги) 46,2 см оғиш мезони $\delta = 1,72$ см бўлса, ХТСУ спортчиларида эса портлаш қобилияти катталиги ўртача 58 см оғиш мезони эса $\delta = 1,16$ см. Сигма натижалари бир бирига яқин. Юқорида кўрсатилган икки гуруҳ кўрсаткичлари ўртасидаги фарқи сезиларли даражада фарқланди $P < 0,05$.

Спорт усталарининг умумий портлаш қобилияти кўрсаткичлари 44 сантиметрдан 49 см.ни ташкил этган бўлса ХТСУ ларда 57см.дан 59 см.гача кўтарилганлиги маълум бўлди.

Бундан ташқари, портлаш қобилияти курашчиларнинг вазн тоифасига боғлиқ эмаслиги ҳам аниқланди, яъни Спорт усталари Рў-Х (90кг) ва Ар-3 (73кг) лар 46-49 см.га сакраган Ад-О (81 кг) ва Са-Ў (66кг) ларни кўрсаткичлари 44-45 см.ни ташкил этди.

Юқоридаги вазн тоифалар ва портлаш қобилияти катталиқ тенденцияси ХТСУ спортчиларда ҳам кузатилади. Уларни портлаш қобилияти натижалари қуйдагича: Ор-3 (90 кг) ва Рў-Д (81кг) 59 см. Ма-Н(90 кг), Ум-Х (60 кг) ва Ма-И (81кг) лар 57-58 см натижага эга бўлди.

Ўрганилган адабиётлардан маълум бўлдики, портловчи куч икки йўл билан ўлчанган. Бири баландликка сакраш орқали (В.А.Абалаков, Л.П.Матвеев), иккинчиси чуқурликка сакраб чиқиш орқали Л.П.Матвеев портловчи куч катталигини вақт орқали ўлчашни тавсия қилади [9]. Бир қатор муаллифлар портловчи кучни чуқурликка сакраб чиқиш вақт катталигида аниқлаган [1,2,3,11].

Эксперимент икки босқичдан иборат бўлиб, Республика олимпия захиралари коллежида (РОЗК) 2020 йил феврал ойида ўтқазилди. Олинган натижалар 2- жадвалда берилган.

	ФИО	Разряди	Спорт тури	1-Эксперимент натижалари			2-Эксперимент (биргаликда олинган натижалари)		
				Абалаков узули	СПОРК узули	Натижалар фарқи	Абалаков узули	СПОРК узули	Натижалар фарқи
				$\bar{X} \pm \delta$	$\bar{X} \pm \delta$		$\bar{X} \pm \delta$	$\bar{X} \pm \delta$	
1	Ис-А	Су	Т	61,2 ± 8	50,8 ± 1	10,4	60,6±3	50,6±4	10
2	Зо-Т	Су	Т	54 ± 8	44 ± 3	10	53,8±8	43,8±3	10
3	Қо-О	Сун	Т	58 ± 4	46,2 ± 2	11,8	57,6±4	46±3	11,6
4	Мо-Т	Сун	Т	61 ± 10	54,6 ± 1	6,4	60,8±7	55±5	5,8
5	Ба-А	Сун	Т	58 ± 4	52 ± 2	6	57,8±4	51,6±2	6,2
6	Аҳ-М	Су	Б	59 ± 5	52 ± 3	7	58,4±3	52,2±3	6,2

7	Шо-Р	Су	Б	63,2 ±14	46 ±4	17,2	63,2±14	45,8±3	17,4
8	Не-Э	Сун	Б	57,8 ±4	44,6 ±3	13,2	58±4	44,4±4	13,6
9	Не-А	Сун	Б	52,6 ±5	49,4 ±3	3,2	52,4±3	49,6±3	2,8
10	Хо-Ж	Сун	Б	55.2 ±7	43 ± 4	12,2	54±6	42,4±4	11,6
11				$\sum \bar{X} 58 \pm 6,9$	$\sum \bar{X} 48,26 \pm 2,6$	9,74	$\sum \bar{X} 57,6 \pm 5,8$	$\sum \bar{X} 48,1 \pm 3,2$	9,52

2-жадвал

Портлаш қобилиятини СПОРК мосламаси ҳамда Абалаков усулидаги олинган натижаларининг қиёсий тахлили

Изоҳ; Т-Турон спортчилари , Б-Белбоғли курашчилар

Жадвалдан кўришиб турибдики, экспериментда жами 10 спортчи қатнашди. Шулардан 5таси турон спортчилари ҳамда 5та белбоғли курашчилар иштирок этди. Улардан 4 таси спорт усталари ва 6 таси спорт усталарига номзод. Экспериментдан олдин В.А.Абалаков усулида спортчи вертикал сакрашида мақсадли шайланиш йўқлиги туфайли сакраш натижаси нисбатан пастроқ бўлади деб фараз қилдик, лекин олинган натижалар аксинча бўлиб чиқди. “СПОРК” усулида сакраш катталиги нисбатан пастроқ бўлди. В.А.Абалаков усулида олинган натижалар $\bar{X} 58 \pm 6,9$ см “СПОРК” ускунасида бу кўрсаткичлар $\bar{X} 48,26 \pm 2,6$ см, улар орасидаги фарқ 9,7 смни ташкил қилди. Савол туғилади: “Нима учун Абалаков усулида кўрсатилган натижалар баланд ва нима учун “СПОРК” ускунасининг натижалари паст?”.

Юқоридаги саволларга жавоб топиш мақсадида иккинчи эксперимент ўтказилди, бунда икки (Абалаков ва “СПОРК” ускунаси) усулларини натижалари спортчилардан бир вақтда олинди. Яъни “СПОРК” ускунасининг тагига Абалаков мосламаси ўрнатилди. Бундай ҳолатда спортчи бир маротаба сакраганда ва икки усулда портловчи куч натижалари ўлчанди ва юқоридаги натижалар яна такрорланди, яъни Абалаков усулида сакраш катталиги $\bar{X} 57,6 \pm 5,8$ см, «СПОРК» усулида ўртача кўрсаткич эса $\bar{X} 48,1 \pm 3,2$ см, улар орасидаги фарқ 9,52 смгача юқорилиги аниқланди.(2-жадвалга қаранг) “СПОРК” ускунасидаги олинган ҳар иккала натижалар орасидаги корреляция коэффециентининг $r = 0,89$ кучли ўзаро боғлиқлиги аниқланди. Кузатишлар шуни кўрсатдики, Абалаков усули билан сакрашда спортчи баланд нуқтага етганда сантиметрли лента инерцион куч орқали полга бириктирилган пластикдан чиқишни давом эттиради. Шу сабабли сакраш катталиги кўрсаткичи ҳам кўпайиб кетар экан. “СПОРК” ускунасининг портловчи кучини ўлчашда бундай хатолар бартараф этилган, чунки сакровчи ўз натижаларини олдида осилган сантиметрли шитга қўлларини текказиш билан белгилайди.

Шундай қилиб ўтказилган эксперимент портловчан кучни ўлчашда қўлланилган икки усулдан бири, яъни “СПОРК” ускунаси иккинчига нисбатан натижаси аниқлиги исботланди. “СПОРК” ускунасининг бундан ташқари ҳам ижобий тарафлари мавжуд. Бунга мақсадли установка мавжудлиги, спортчи тезкор маълумотга эга бўлиши,

фарқловчи (дифференцияловчи) кучининг юқорилиги, усулнинг мукамаллиги (валидлиги), прогностик қиймати, илмий асосланганлиги, объективлиги, натижанинг ишончлилиги, ноёблиги, табақалаштирилганлиги, педагогик кузатишларни олинган натижалар билан мослиги ва авзаллиги киради. “СПОРК” ускунаси, спортчилар танловида ва уларнинг махоратини аниқлашда ҳам муҳим аҳамият касб этиши ҳам тадқиқотларда исботланган. [5,6,7]

Олинган натижалардан тоифали спортчиларни текшириш жараёнида портловчан куч психомоторикасини спорт махорати билан боғлиқлиги ва спортчини оғирлик вазни билан боғлиқ эмаслиги ҳам аниқланди.

Хулоса: Юқоридагиларни инобатга олиб, портловчан куч психомоторикасини ўлчаш ва ривожлантиришда “СПОРК” усулидан ҳар томонлама фойдаланиш мумкин: бакалаврлар, магистрлар, катта илмий ходимлар, ўқитувчилар илмий ишларида ва портловчан куч психомоторикасини ривожлантириш билан боғлиқ бўлган спорт турларида, спортчиларни ҳолатини ташхис этиш жараёнларида кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Литература:

1. Акрамов Р.А. Футбол. // Дарслик. Т.: 2006, С. 189-190.
2. Акрамов. Ж.А. Гандбол.. Т.: VORIS-NASHRIYOT. 2007, С.57-59.
3. Бурлачук Л.Ф., “Психодиагностика” учебник ЗАО Издательский дом “Питер” г 2005 ст 158-170
4. Gapparov, Z. G., & Ishtayev, J. M. (2018). DEVELOPMENT OF INTELLIGENCE IN WRESTLERS. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 6(5).
5. Ishtayev, J. M. (2020). Explosive activity school performance by age indicators. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(8).
6. Ishtayev, J. M., & Gapparov, Z. (2022). DEVELOPMENT OF EXPLOSIVE ABILITY IN SCHOOLCHILDREN (on the example of 10-11 grades). Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 2(2), 56-59.
7. Матвеев .Л.П. Жисмоний тарбия назарияси ва методикаси .Тошкент 1975-175 б.
8. Марищук В.Л., Блудов Ю.М., Плахтиенко В.А., Серова Л.К. “Методики психодиагностики в спорте” учебное пособие. Москва просвещение год 1990 ст 33-35
9. Романова Е.С., “Психодиагностика” 2-е издание учеб пособие ООО “Питер Пресс” год 2009 ст 67-82.
10. Khamrakulova, M. A., Kamilova, R. T., Sadikov, A. U., & Sadikov, U. A. (2021). METHOD FOR THE PATHOGENETIC PREVENTION AND TREATMENT OF INTOXICATION BY THE PESTICIDE DECIS WITH LIPOIC ACID. World Bulletin of Public Health, 4, 30-36.
11. Sadikov, A. U., Askarovna, K. M., Ubaidullaeva, N. F., & Askarovich, S. U. (2021). Peculiarities of the Action of Fosmetrine on Bioenergetic Processes in Mitochondria and Lipid Metabolism in RAT Liver. International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences, 1(6), 53-56.

PSORIAZ KASALLIGINING BEMORLARDA BIRLAMCHI HOLATI UNING OLDINI OLISH CHORA-TADBIRLARI HAQIDA XULOSALAR

Ochilova Gulsora Shamsitdinovna

Toshkent tibbiyot akademiyasi magistratura bo'limi 3-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337550>

Psoriazis - bu teriga ta'sir qiluvchi keng tarqalgan, surunkali, otoimmun kasallik. Davolash simptomlarni yumshatish va yo'q qilishga qaratilgan. Bu holat terida hujayralar ko'payishiga olib keladi, ular qizil va quruq bo'laklarni hosil qiladi, ular shishib ketishi, qichishi va og'riqli bo'lishi mumkin. Psoriazning og'rig'i va alomatlari pasaygan davrlar bo'lishi mumkin, ammo bu uzoq davom etadigan holat. Psoriazis odatda tirnoq va oyoq barmoqlari, bosh terisi, qo'llar va tirsaklar atrofida paydo bo'ladi. Psoriazaga haddan tashqari faol T hujayralari sabab bo'ladi, ular odatda infektsiya va bakteriyalarga qarshi kurashadi, ammo ular sog'lom teriga hujum qilib, teri hujayralarining ko'payishini keltirib chiqaradi, qizarish, shishish, og'riq va qichishish hosil qiladi. Toshbaqa kasalligini davolash imkoniyati bo'lmasa-da, mahalliy davolash, nur terapiyasi va og'iz orqali yuborilgan dorilar kabi turli xil davolash usullari mavjud. Og'riq, qichishish yoki tirnash xususiyati keltiradigan toshbaqa kasalligi uchun tavsiya etiladi Vaqt talablari Chet elda bo'lishning o'rtacha davomiyligi 1 hafta.

Psoriazni davolash uchun zarur bo'lgan vaqt qo'llanilgan usulga bog'liq bo'ladi. Masalan, engil davolash bir necha seansni talab qilishi mumkin, giyohvand terapiyasi mutaxassis bilan doimiy nazoratni talab qilishi mumkin. Chet elga kerak bo'lgan sayohatlar soni 1. Psoriaz qizil, po'stloq va qalin teri bo'lib ko'rinadi, og'riq va qichishishni keltirib chiqarishi mumkin. Vaqt talablari Chet elda bo'lishning o'rtacha davomiyligi 1 hafta. Psoriazni davolash uchun zarur bo'lgan vaqt qo'llanilgan usulga bog'liq bo'ladi. Masalan, engil davolash bir necha seansni talab qilishi mumkin, giyohvand terapiyasi mutaxassis bilan doimiy nazoratni talab qilishi mumkin. Chet elga zarur bo'lgan sayohatlar soni 1. Vaqt talablari Chet elda bo'lishning o'rtacha davomiyligi 1 hafta. Psoriazni davolash uchun zarur bo'lgan vaqt qo'llanilgan usulga bog'liq bo'ladi. Masalan, engil davolash bir necha seansni talab qilishi mumkin, giyohvand terapiyasi mutaxassis bilan doimiy nazoratni talab qilishi mumkin. Chet elga kerak bo'lgan sayohatlar soni 1. Psoriaz qizil, po'stloq va qalin teri bo'lib ko'rinadi, bu og'riq va qichishishni keltirib chiqarishi mumkin. Psoriazning sabablari hali aniq ma'lum emas. Shu bilan birga, kasallikni qo'zg'atadigan atrof-muhit omillaridan tashqari, genetik moyillik sabab bo'lgan. Immunitet tizimi kasallikning paydo bo'lishida rol o'ynaydi, ammo aniq sabablar hali aniqlanmagan. Psoriazisni davolash: davolash uchun turli xil usullar mavjud, masalan retinoidlar, ko'mir smolasi, dorivor kremlar, namlagichlar, salitsil kislotasi va D vitamini analoglari. Tizimli dorilar ham qo'llaniladi va bu og'iz orqali qabul qilingan dorilar yoki in'ektsiyalarni o'z ichiga oladi. Fototerapiya deb ham ataladigan yorug'lik terapiyasi uzoq vaqt davomida toshbaqa kasalligini davolash uchun ishlatilgan. Bemorlarni davolash mumkin bo'lgan turli xil yorug'lik terapiyasi mavjud, ular orasida PUVA (psoralen UVA), UVB va NBUVB (tor polosali UVB) mavjud. Bular sun'iy yorug'lik manbalari va ishlatiladigan chiroqlar miqdori odamning terisiga bog'liq. Tabiiy quyosh nuri ham boshqariladigan miqdorda ishlatiladi. PUVA terapiyasi yordamida nojo'ya ta'sirlarga terining qarishi, teri saratoni xavfi, kuyish va ko'payish kiradi.

PSORIAZ KASALLIGINING BEMORLARDA BIRLAMCHI HOLATI UNING OLDINI OLISH CHORA-TADBIRLARI

Ochilova Gulsora Shamsitdinovna

Toshkent tibbiyot akademiyasi magistratura bo'limi 3-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6337561>

Annotatsiya: Psoriaz kasalligining klinik kòrinishlari, birlamchi holatlari, asoratlari, kasallikdan himoyalaniş bosqichlari, oldini olish tavsiyalari haqida.

Kalit sòz: Psoriaz, monomorf toshmalar, ekssudatli psoriaz, preparatlar, artritli holat.

Kirish: Psoriaz (tanga-tanga temiratki) bu — surunkali yuqumsiz kasallik bo'lib, teri, tirnoqlar va bo'g'imlardagi o'zgarishlar bilan xarakterlanadi. Psoriaz xastaligi nafaqat teri kasalligi, balki organizmning umumiy kasalligi bo'lib, ichki a'zolarining ham shikastlanishi kuzatiladi. Kasallikda asab tizimi, endokrin tizim va jigarda o'zgarishlar kuzatiladi.

Psoriaz bilan kasallangan bemorlar terisida monomorf toshmalar (och qizil rangli) paydo bo'ladi. Terining shu sohasida qichishish belgilari ham kuzatiladi. Psoriaz bemorga psixologik jihatdan noqulayliklar tug'diradi. Bo'g'imlarda kuzatiladigan psoriazli artrit kasalligi homilaning zararlanishi yoki homilaning nobud bo'lishi bilan ham yakunlanishi mumkin.

Psoriaz aholining taxminan 2% foizida kuzatiladi. Ayol va erkaklarda uchrash foizi bir xil. Kasallik ob-havoga ham bog'liq. Yoz oylari ayrim bemorlarda psoriaz o'choqlari butunlay so'rilib ketadi. Ba'zilarida esa quyosh nurlari ta'sirida kasallikning qo'zg'alishi kuzatiladi. Uchinchi guruh bemorlarda bahor va kuz oylarida kasallik qo'zg'alishi kuzatiladi.

Psoriazning kelib chiqish sabablari hali ham oxirigacha o'rganilmagan. Asosiy sabab bo'lib, irsiy omillar hisoblanib kelinmoqda. Etiologik faktori qilib, viruslar ko'rsatiladi, lekin hali bu virusning turi ham aniqlanmagan. Hozirgi kunda multifaktor kasallik bo'lib hisoblanadi. Psoriaz qo'zg'alishiga quyidagi omillar sabab bo'lishi mumkin:

Yuqumli kasalliklar (gripp, o'tkir respirator virusli kasalliklar, suvchechak, yuqumli parotit kasalligi, gepatit kasalligi);

Pnevmoniya, piyelonefrit va boshqalar;

[Yiringli totit](#), surunkali tonsillit, gaymorit, frontit, tishlar kariyesi va boshqalar;

Kuchli qo'rquv va hayajonlanish;

Stresslar;

Ruhiy siqilishlar;

Ayrim dori vositalari;

Parhezning buzilishi va b.

Psoriaz belgilari

Psoriazning birinchi klinik belgisi bu teridagi pushti, qizil rangli ustidan yumshoq kumushrang-oqish tangachalar bilan qoplangan toshmalar hisoblanadi.

Toshmalar boshning sochli qismida ham kuzatilishi mumkin. Dog'lar atrofidagi teri biroz qizaradi. So'ngra dog' asta-sekin kattalashib boradi. Dog'lar bir — biriga qo'shilishga moyil bo'ladi. Dog'lar ko'pincha simmetrik tarzda joylashib, qo'l-oyoqlarning tashqi sathida uchraydi. Davriy ravishda qatqaloqlar hosil qiladi. Bu dog'lar ko'pincha terining ko'p ishqalanadigan sohaslarida kelib chiqadi. Masalan: yuz terisi, jinsiy a'zolar sohasida, tabiiy burmalar atrofida, dumbalar sohasida.

Asosiy tashxis uchun psoriaz triadasi asosiy omil hisoblanadi: stearinli toshma, terminal plyonka va nuqtali qon ketishlar. Psoriaz yildan yilga son jihatdan ko'payib boradi. Terida hosil bo'lgan toshmalar asosan tizza va tirsak bo'g'imlarida, tananing sochli qismlarida, boshda joylashadi. Psoriaz rivojlanishining keyingi bosqichlarida toshmalarning hosil bo'lish tezligi kamayadi, chegaralari aniq ajraladi, teridagi shu soha ko'k rangli tusda ko'rinadi. Psoriaz toshmasi kattalashishi to'xtagandan so'ng uning atrofida psevdofatrofik halqa (Voronov halqasi) paydo bo'ladi. Agar psoriaz o'z vaqtida davolanmasa, toshmalar kattalashadi. Agar psoriaz terida chuqur kirib borgan bo'lsa, terining shu sohasi depigmentatsiyasi asorati qolishi mumkin.

Ekssudatli psoriazning oddiy psoriazdan farqi shuki, bunda hosil bo'lgan toshmadan ekssudatli suyuqlik ajraladi. Teri nam bo'ladi. Ekssudatli psoriaz bilan ko'proq qandli diabet, qalqonsimon bez funksiyasini kamayishi va tana massasi ortiqcha

insonlar kasallanadi. Bemorlarda psoriazning bu turida jarohatlangan sohada qichishish holati kuzatiladi.

Og'ir mehnat sharoitida ishlaydigan insonlarda ko'proq qo'lning panja sohasida psoriaz kuzatiladi. Kasallikning pustullez turi bittagina toshmadan boshlanadi. Artritli holatida ko'proq artralgiik belgilar kuzatiladi. Birinchi navbatda barmoqning kichik bo'g'imlari, keyinchalik yirik bo'g'imlar, umurtqalararo bo'g'imlar zararlanadi. Keyinchalik esa osteoporoz belgilari yuzaga keladi.

Toshmaning paydo bo'lishida neyroendokrin va vegetodistonik o'zgarishlar natijasida yuzaga keladi. Bazi kasallarda astenik sindrom, mushaklar atrofiyasi, ichki organlar buzilishi va immun tanqisligi belgilari yuzaga kelishi mumkin.

PSORIAZ BOSQICHLARI

Psoriazning klinik tasviri va kechishining muhim elementlaridan biri uning bosqichlarga bo'linishi hisoblanadi. Bu o'tkir kasalliklar uchun kamroq ahamiyatga ega bo'lsada, surunkali patologiya holida hozirgi bosqichini aniq ajratish o'ta zarur sanaladi. Chunki bu tarzda kasallikning holatini baholash, muayyan davolash uslubiga nisbatan sezgirligini aniqlash va psoriaz bilan kasallangan bemorlarni davolash taktikasini tanlash juda osondir.

Terining psoriatik shikastlanishi quyidagicha bosqichlarga bo'linadi:

Boshlang'ich bosqich;

Progressiv bosqich;

Statsionar bosqich;

Regressiv bosqich.

PSORIAZNING BOSHLANG'ICH BOSQICHI

Ushbu bosqichda kasallik endi o'zini namoyon qila boshlayotgan bo'ladi, terida ignaning uchidek keladigan kichik toshmalar shakllanishni boshlaydi, kasallik rivojlanishi bilan ular kattalashadi. Ko'pincha dastlabki papulalar qo'l va oyoqlarning bukiluvchi sohalarida, shuningdek, avval hosil bo'lgan chandiqlar o'rnida paydo bo'ladi.

Bunday joylarda birinchi marta paydo o'lgan papulalar uchun kattalashish tomonga progressiyaning yo'qligi xarakterlidir. Papulalar pushti rangga ega bo'lib, paydo bo'lganidan bir necha kun o'tgach, ular kulrang qipikli qobiq bilan qoplanadi, bu jarayon epiteliy nobud bo'layotganligi va yangisi bilan qoplanishini ko'rsatadi. Agar teri shikastlanmagan bo'lsa, bu jarayon taxminan uch hafta davom etadi, lekin psoriyazli odamlarda bu 5-6 kundan ortiq davom etmaydi, buning natijasida epiteliy yangilanishga ulgurmaydi va qipikli blyashklar shaklida o'zini namoyon qiladi.

Psoriazni davolash

Psoriazni davolash uchun kompleks davo usullari qo'llaniladi. Ish rejimi va dam olish vaqti, gipoallergen diyet, fizikaviy va emotsional zo'rliqlardan saqlanish zarur.

Tinchlantiruvchi dori vositalaridan valerianing qaynatmasi tavsiya etiladi. Bu esa qonga adrenalin ajralishini kamaytiradi. Antigistamin dori vositalari shishlarni oldini oladi. Tavegil, Fenistil, Klartidin, Telfast bemorlarda uyquchanlik chaqirmaydi va kam miqdorda nojo'ya ta'sirlarga ega. Bundan tashqari shishlarning oldini olish uchun diuretiklarni qo'llash tavsiya etiladi. Agar artralgiya belgilar kuzatilsa, og'riqni qoldirish uchun Ortofen, Naproksen preparatlari qo'llaniladi. Agar bo'g'imda chuqur o'zgarishlar kuzatiladigan bo'lsa, bo'g'imlarga punksiya qilinadi va betametazon, triamsinalon dori vositalari yuboriladi.

Fizioterapevtik davolash usullariga ultrabinafsha nurlar bilan davolash qo'llaniladi. Bundan tashqari lazer orqali va fototerapiya usuli qo'llaniladi. Psoriazni davolash uchun salitsil, retin, bensalitin mazlarini ham qo'llash maqsadga muvofiqdir. Psoriaz davosining so'ngi bosqichlarida tiklovchi krem vositalari degter, ixtiol, naftalin mazlari qo'llaniladi. Bundan tashqari psoriazning barcha ko'rinishlarida steroid kremlarni qo'llash tavsiya etiladi. Davolanishning sanator-kurort davrida sulfid va radonli manbalar yaxshi yordam beradi.

Psoriazni oldini olish

Psoriazning oldini olishning maxsus chorasi yo'q. Kasallikdan o'tganidan so'ng tinchlantiruvchi dori vositalari, vitaminlar yaxshi yordam beradi.

Psoriaz uchun diet har bir bemor uchun individual ravishda kasallikning kechishi, bosqichi, asoratlari va boshqa yuqumli kasalliklarning mavjudligi xususida ishlab chiqiladi. Psoriaz uchun dietaning asosini (90%) tolalar, oqsillar, qolgan 10% - yog'lar, engil uglevodlar tashkil etadi.

Asosiy tavsiyalar:

Ratsionda E, C, B, omega-3 vitaminlariga boy ovqatlar mavjud.

Maksimal darajada, o'simlik ovqatini menyuga kiriting.

Yoshligida vegetarianizm tavsiya etilmaydi.

Xom va qaynatilgan ovqatlarni birlashtirish kerak.

Mahsulotlarni istisno qiling - allergenlar.

Spirтли ichimliklar, tamaki mahsulotlaridan voz keching.

Ovqatni kuniga 5-6 marta kichik qismlarga bo'ling.

O'simlik moyiga asoslangan grechka, soslar, sariyog ', nordon rezavorlar sharbatidan foydalaning.

Tuz, ziravorlar, shakarni iste'mol qilishni cheklang.

Pishirishdan oldin barcha ovqatlarni yaxshilab yuvib tashlang.

Hulosa: Psoriaz uchun to'g'ri ovqatlanish terining yaxshi holatining garovidir, shuning uchun nordon, achchiq, fume, shirin iste'mol qilishni rad etish kerak. Bundan tashqari, tuzni iste'mol qilishga e'tibor qaratish lozim, uning iste'molini va boshqa sho'r ovqatlarni kamaytirishga harakat qiling. Psoriaz uchun taqiqlangan ovqatlar allergik reaksiyalarni keltirib chiqarishi mumkin, ular toshbaqa kasalligini davolashda juda istalmagan. Psoriazda alkogolga alohida e'tibor berishga arziydi, uni ishlatish keskin cheklangan bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [O'zME](#). Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
- . Arifov S, Eshboyev E., Teri va tanosil kasalliklari, T., 1997.
- Федин А.И. Дорсопатии (классификация и диагностика) // Атмосфера. Нервные болезни. 2002. № 2. С. 2–8.
- Radhofer-Welte S., Rabasseda X. Lornoxicam, a new potent NSAID with an improved tolerability profile. Drugs Today (Barc). 2000 y Jan. Vol. 36 (1).
P. 55–76.
- Электронный ресурс www.nanoplast-forte.ru/ Dorsopatiya.
- Электронный ресурс www.dikul.net.
- Цурко В.В. Боль в спине: от факторов риска и возможных причин к лечению // Фарматека. 2006. № 7. С.12–13.
- Dean E., Soderlund A. What is th

БАҲО МУНОСАБАТИНИНГ НОВЕРБАЛ ВОСИТАЛАРДА ИФОДАЛАНИШИ

Сулайманова Нилуфар Жабборовна¹

Сайфуллаева Лайло²

¹ Хорижий тил ва адабиёти: англиз тили ИИ факултети ўқитувчиси .
Самарқанд Давлат Чет Тиллар Институтини,

² Хорижий тил ва адабиёти: англиз тили ИИ факултети иккинчи
босқич талабаси . Самарқанд Давлат Чет Тиллар Институтини
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6338670>

Тилнинг луғавий таркиби объектив борлиқдаги барча предмет ва ҳодисаларни, жараёнларни англашга хизмат қилади. Бинобарин, инсон фикр алмашиш жараёнида борлиққа, атрофдаги нарсаларга, воқеа-ҳодисаларга ўз муносабатларини ифодалашга интилади. Фикр алмашиш жараёнида сўзловчи вербал воситалар билан биргаликда новербал воситалардан ҳам фойдаланади. Бу албатта, сўзловчининг у ёки бу фикрни қандай тарзда ёки қандай вазиятда баён қилишига боғлиқ. Биламизки, тилимизнинг новербал таркиби кўплиги ва ранг-баранглиги, турли хил маъно оттенкаларини ифодалаши билан характерланади. Дарҳақиқат, тилимизнинг новербал воситаларини кузатсак, уларнинг баъзилари бирор нарса, ҳодисаларни, ёхуд кишилар характерини атабгина қолмасдан, айти пайтда сўзловчининг шу ҳодисага, характерга ўз баҳосини, муносабатини ҳам билдиради. Бу муносабатлар ижобий ёки салбий тарзда юз беради. Ўзбекларда “ижобий баҳо ифодаланиши суйиш, эркалаш, мақташ, кичрайтириш, камтарлик, хокисорлик ва фахрланиш каби маъноларни ифодаловчи новербал воситалар ёрдамида юзага чиқади. Бу маънолардан бир қисмини умумлаштириб, хушмуомалалик, иккинчи қисмини камтарлик деса бўлади” [2, 35]. Ўзбекларда ижобий баҳо ифодаловчи паралингвистик воситалар сифатида тобе ва муте овозда гапириш, бош ирғаш (пастга қараш), бошни осилтириш, бош бармоқни кўрсатиш, бош бармоқни кўрсаткич бармоққа ишқалаш, елкага уриш, енг шимариш, қарсак чалиш, қўл кафтларига тупуриш, қўлларни бирлаштириш, қучоқлашиб кўришиш, қўшқўллаб кўришиш, сабабсиз оғизни тўсиб гапириш, тиззага уриш, ўнг қўл билан ошни ошаган сингари оғизга олиб бориш, ўнг қўлни кўкракка қўйиш, мастона-мастона чайқалиш, уялиш, кўзларни олиб қочиш, енгил табассум қилиш, жилмайиш, иймаланувчан табассум, кулимсираш, юзни рўмол билан ўраш кабиларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Ҳиссиётлар, ички кечинмалар, умуман, руҳий ҳолат тана ҳаракатлари ёрдамида воқеланади ва мулоқот жараёнида коммуникантларнинг нутқий вазиятдаги ҳолати ҳақида қўшимча ахборот олишга асос бўлади. Хусусан, бош бармоқни очиқ, қолган бармоқларни юмган ҳолда кўрсатиш “зўр”, “аъло” каби маъноларни ифодалаб, ижобийликни билдиради. Масалан, – Тинчликми, Тўлажон? – деди ойим, ҳовлида югуриб юрганимга ажабланиб. Мен ўнг қўлимнинг панжасини очиб ойимга кўрсатдим. – Хўп, ишинг беш экан, – буни билдим (М.Исмоилий). “Агар иккала қўлнинг бош бармоқларини очиқ, қолганларини юмган ҳолда кўрсатилса, “жуда зўр”, “жуда аъло” каби маъноларни билдириб, ижобий баҳони кучайтириб келади” [1, 68]. Ўзбекларда узоқ муддат кўришилмаганда ёки яқин кишилар билан қучоқлашиб кўришилади. Бу ҳаракат, асосан, эркаларда кузатилиб, суҳбатдошига нисбатан самимий, ижобий

муносабатни ифодалайди: Ҳозир ҳам автобусдан тушиб, тўғри Ботирнинг ишхонасига кириб борди. Дўсти хонасида экан, қучоқлашиб кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашдилар (oqardaryoovoz.uz). Бундан ташқари ўзбек эркаклари орасида қўл бериб кўришишлик одат тусига айланган. Қўшқўллаб кўришишлик эса суҳбатдошга нисбатан қўшимча ҳурмат маъносини ифодалаб, ижобийлик касб этади: Бундай кезлари унчамунчага сир бермайдиган отам салобат билан қишлоқдошларимизни

қўшқўллаб кўришиб кутиб олар, боболар отамни дуо қилар, акаларим уларнинг қўлларига сув қуяр, сочиқ тутишар эди (Ўзбекистон адабиёти ва санъати). Сабабсиз оғиз тўсиб гапириш аёлларга хос ижобий ҳолат бўлиб, буни ўзбекона ибодат ва андишанинг бир кўриниши дейиш мумкин: Азиза оғзини ҳовучида тўсиб, секингина дераза томонга ўгирилди (А.Обиджон). Қўлни кўксига қўйиш ишораси суҳбатдошига нисбатан ҳурматни ифодалаб, ўзбек эркаклари ва аёллари нутқий вазиятнинг кўплаб ҳолатларида бундан фойдаланадилар. Хусусан, саломлашганда: – Ассалому алайкум, тақсир! – деди Бешиш қўлларини кўксига қўйиб ва ҳурмат ила ерга эгилди. Нотаниш киши алик олди. Шу пайт фолбиннинг ҳам овози эшитилиб қолди. У ҳам қўлини кўксига қўйиб саломлашди. (Н.Арслон); давлат мадҳияси янграётганда: Ўша пайтдан бошлаб болалар боғчалари, мактаблар, академик лицейлар ва касб-хунар коллежларида душанба кунги сабоқлар Давлат байроғининг тантанали суратда кўтарилиши, болаларимизнинг ўнг қўлини кўксига қўйиб мадҳиямизни куйлашидан бошланиши фарзандларимиз қалбида Ватанга, Давлатимиз рамзларига нисбатан илиқ муносабатнинг пайдо бўлишига олиб келди. (С.Олим, Ш.Жумаев); узр сўраганда: Қосимбек қўлини кўксига қўйиб, бош эгди: – Кулингизнинг густоҳлигини афв этинг, бегим, мен амирзодамнинг ижозатлари билан дилимда борин сўзладим. (П.Қодиров); суҳбатдошга ҳурмат кўрсатганда: У кўриниш бериши билан Тоғай лумбоз белидаги қиличини шарақлатиб югуриб келди-да, иккала қўлини кўксига қўйиб: – Ҳазратим, хизматингизга мунтазирман, – деди. (Н.Исмоилов) Табассум қилиш, жилмайиш каби новербал ҳаракатлар ҳам ижобий характердаги воситалар бўлиб, суҳбат жараёнида адресант ва адресат ўртасидаги субъектив муносабатни ифодалайди: Жажжигина қизалоқ маҳзун мусофирга қараб жилмайиб қўйди. Бу майин жилмайиш мусофирнинг кўнгилни чоғ қилди ва бир вақтлар ўзига ёрдам берган дўстига миннатдорчилик билдириб қўйиши лозимлигини хотирлатди. (muslim.uz) Бундан ташқари очиқ кафтларни суҳбатдошга кўрсатилиши (бундай ҳолат кишининг тўғрисиўзлиги, самимийлигини яққол намоиш этади); суҳбатдош уни тўғри тушунишларини истаган ҳолда фаол қўл ҳаракатларини амалга ошириши; қўллар чалиштирилмаган, эркин ҳолатда суянчиқ устига қўйилган, агар суянчиқ бўлмаса, тиззалар устига қўйилган, қомат тик ҳолатда ва бир вақтнинг ўзида бироз бўш қўйилган. Оёқлар ҳам чалиштирилмаган, табиий ва эркин ҳолатда, тўғри қўйилган ҳолати; адресат адресант кўзига диққат билан хотиржам тикилади. Бош тўғрига қараган (ён томонга эгилмаган, “бурнини кўтармаган”, “қош остидан” тикилмаган). Елкалар эркин ҳолатда туширилган ҳолатлар ҳам нутқий вазиятда ижобий баҳо муносабатини ифодалайди.

Адабиётлар:

1. Қамбаров Ғ. Баҳо муносабати ва унинг ўзбек тилида ифодаланиши: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2008. – 125 б.

2. Ҳожиева Ҳ. Ўзбек тилида ҳурмат майдони ва унинг лисоний-нутқий хусусиятлари:
Филол. фан. номз. ... дисс. – Самарқанд, 2001.

ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР – ДУНЁНИНГ ЕТАКЧИ МАМЛАКАТЛАРИ ТАЖРИБАЛАРИ

Сулайманова Нилуфар Жабборовна¹

Сайфуллаева Лайло²

¹ Хорижий тил ва адабиёти: инглиз тили ИИ факултети ўқитувчиси,
Самарқанд Давлат Чет Тиллар Институтини,

² Хорижий тил ва адабиёти: инглиз тили ИИ факултети иккинчи
босқич талабаси. Самарқанд Давлат Чет Тиллар Институтини
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6338695>

Аннотация: Университетларида фанларни янги замонавий технологияларда ўқитиш. Калит сўзлар: Дарс жараёнлари, ўқитиш технологияси, педагогик қобилият, анъанавий ўқитиш, методлар.

Калит сўзлар: дарс жараёнлари, ўқитиш технологияси, педагогик маҳорат, анъанавий машғулотлар, методлар.

Дунёнинг исталган ривожланган мамлакатларига эътибор қаратар эканмиз, уларнинг асрлар давомида бойиб келган тарихи, маъданияти, яшаш тарзи, дунё ҳамжамияти олдида тутган ўрнини ҳеч шубҳа йўқки ўз даврининг етук, билимдон ёшлари таъминлаб келмоқда. Шу ўринда рақобатбардош авлодни тарбиялаш ҳозирги даврнинг энг муҳим таълабига айланиб бораётганлиги ҳам бежиз эмас. Ҳам маънан етук ҳам жисмонан соғлом ёш авлод ўз миллатини эртанги кунининг кўзгудаги аксидир. Жумладан таълим соҳасида ҳам бу учун кўп сайи ҳаракатлар амалга оширилмоқда. Дақиқа сайин янгиланиб бораётган асримизга муносиб ёш авлодга тарбия ва билим бериш анчайин мураккаб жараён. Шуларни инобатга олган ҳолда ва таълим соҳасидаги энг сўнги инноватсион ғояларни амалиётда қўллаш учун жуда кўплаб дастурлар, янгидан-янги педагогик технологиялар ишлаб чиқилмоқда. Маърифатли ва ривожланган мамлакатларда муваффақият билан қўлланилиб келинаётган педагогик технологияларни ўрганиб, халқимизнинг миллий педагогика анъаналаридан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистоннинг миллий педагогик технологияси яратилган. Педагогик жамоатчиликнинг бирдан-бир вазифаси бу технологияни яхшилаб ўрганиб, ўзининг кундалик педагогик амалиётида қўллашдир [1]. Касбий билим ва кўникмаларга эга бўлган ёшларни тарбиялаб йетиштиришда таълим бериш усул ва услублари етакчи ўринни эгаллайди. Таълим ва тарбия усуллари ва услублари жуда кўп, улар тинмай такомиллашиб ва янгиланиб бораверади. Жаҳондаги энг илғор маърифий услублардан биттаси “педагогик технологиялардир”. Педагогик технологиянинг том маъно ва мазмунини билиш, унинг асосида ҳар бир фаннинг, ҳар бир дарснинг лойиҳасини тузиб чиқиш учун мажмуалар назариясини тўла эгаллаб олиш зарур. Чунки педагогик технология мажмуалар назарияси қонуниятларига суянган бўлиб, ўзида янгича тафаккур ва дунёқарашни ифодалайди. Умуман технология деганда, субъект томонидан объектга кўрсатилган тизимли таъсир натижасида субъектда керакли сифат ўзгариши бўлишига олиб келувчи жараён тушунилади. Ўқув жараёнидаги технологик жараён эса, бу ўқитувчининг ўқитиш воситалари ёрдамида талабаларга муайян дастур асосида, мақсадга йўналтирилган тизимли таъсир натижасида, уларда

жамият учун зарур ва олдиндан белгиланган ижтимоий сифатларни шакллантирувчи маърифий жараён ҳисобланади. Педагогик технологиянинг мамлакатимиз таълим-тарбия соҳасига тўғри жорий қилиниши жамият ҳаётининг барча жабҳаларида “портлаш эффекти”ни бериши аниқ яъни: - жамиятимиз интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқаришда катта аҳамият касб этади; - жамиятда мустақил фикрловчи шахснинг шаклланишига олиб келади; - инсонни камолот сари етаклаб, ҳаётдан ўз ўрнини топиш жараёнини тезлаштиради; - фуқаролик жамияти шаклланишини ва ҳуқуқий демократик давлат қуришни таъминлайди; - ижтимоий-сиёсий иқлимга ижобий таъсир этиб, мамлакатимизда мавжуд ижтимоий муҳит бутунлай яхши томонга ўзгаради. Педагогик технологиялар педагогик амалиётга саводли тадбиқ қилинса, XXI асрда мамлакатимизда таълим соҳасида туб ўзгаришлар юз бериб, ўқитувчи фаолияти яхшиланади, унинг ёрдамида талаба ёшларда билимга чанқоқлик, ҳурфикрлик, қаноатли бўлиш, ўзгалар фикрини ҳурмат қилиш, ахлоқийлик, миллий ғурур, ватанга муҳаббат ва умуминсоний қадриятларни тан олиш каби шахсий сифатлар шаклланади. Педагогик технология репродуктив таълим беришга асосланган бўлиб, ундаги ўқув жараёни талабаларнинг типик ҳолатлардаги ҳаракатларни эгаллашига йўналтирилган бўлиб, бу жараёнда дарс аниқ бўлак (модулар) ларга бўлиниб, ҳар бир бўлагида талабалар билиши керак бўлган натижалар кўрсатилади. Яъни, ўқув материаллари дарс мақсадидан келиб чиқиб, модуларга бўлинган бўлади. Ҳар қайси модулда белгиланган мақсадлар ва шунга мос равишда тест саволлари тузилади. Ўқув жараёни аниқ саволларга аниқ жавоблар топиш асосига қурилган бўлиб, саволлар ва жавоблар ўзаро узвий боғлиқликда бўлиши натижасида бир бутунликни ташкил этади [2]. Педагогик технологиялар қуйидаги тамойиллар асосида яратилади: - муайян ўқув предметида кутилган асосий мақсадни белгилаб олиш; - умумий мақсаддан келиб чиққан ҳолда муайян дарс ёки предметни модуларга ажратиб, ҳар бир модулда ҳал этилиши лозим бўлган тизимини аниқлаб олиш; - модулида ечиладиган масалаларнинг ҳар бирига тест саволларини тузиб чиқиш; - мақсадлар аниқланиб, тест саволлари тузилганидан кейин мақсадларга эришишнинг самарали усуллари танланиб, уларни ишлатишнинг аниқ шартшароити ва муҳити белгилаб олинади. Педагог олим Б.Л.Фарберман фикрича “Педагогик технология – таълим жараёнига янгича ёндашув бўлиб, педагогикада ижтимоий-муҳандислик онги ифодасидир. У педагогик жараёни техника имкониятлари ва инсоннинг техникавий тафаккури асосида стандарт ҳолга солиб, унинг оптимал лойиҳасини тузиб чиқиш билан боғлиқ педагогик тадбирдир”. Педагогик технологиянинг анъанавий усуллардан асосий фарқлари: - унинг тўла-тўқис мажмуалар назарияси қонуниятларидан келиб чиққанлигида; - таълим мақсади ва мазмуни, усуллари ва воситалари, қонуниятлари ва тамойиллари, таълим берувчи ва таълим олувчининг яхлит тизимга эгаллиги, таълим натижаларини аввалдан белгилаш, уни назорат қилиш ва баҳолаш каби қисмларини бир бутун жараён сифатида лойиҳасини тузишда; - талабаларнинг ўзларига берилган билимни ёдлаб айтиб бериш эмас, таълим-тарбия жараёнида аниқ ҳаракатларни бажаришга йўналтирилганлигида; - таълим жараёнини педагогик технологиялар асосида олиб борилиши ва талабаларнинг ўзлаштириш даражаси таълим берувчининг педагогик маҳоратига боғлиқ эмаслигидадир. Педагогик технологиянинг юқоридаги ютуқларига асосланиб, яхши лойиҳалаштирилган педагогик технология бўйича ҳар

қандай ўқитувчи аъло бўлмаса-да яхши дарс ўтади. Чунки педагогик технологияни педагог олим, илғор тажрибали, маҳоратли ўқитувчилар тузади, шу боис уларнинг маҳорати педагогик жараён лойиҳасида ўз ифодасини топган бўлади. Аввалгидек, “дарсдан кўзланган мақсадга объектив сабабларга биноан эришолмади” ёки “кутилган омилларга биноан дарс бузилди” ва шунга ўхшаш гапларга педагогик технологияда ўрин йўқ [3]. Хулоса қилиб айтганда, педагогик технология – бу жамият эҳтиёжидан келиб чиқиб, олдиндан белгиланган шахснинг ижтимоий сифатларини самарали шакллантирувчи, аниқ мақсадга йўналтирилган ўқув жараёнини мажмуа сифатида кўриб, уни ташкил этувчилари ўқитувчининг ўқитиш воситалари ёрдамида ўқувчиларга маълум кетма-кетликда кўрсатган таъсирини назоратда тутувчи ва таълим натижасини баҳолаб берувчи технологиялашган таълимий тадбирдир. Ҳар қандай ўқитувчи ўз фаолиятида педагогик технологияларни қўллай билса, унинг имкониятлари даражаси ортади, иши осонлашади, психологик – педагогик зўриқишлари камаяди ва жамиятнинг ижтимоий буюртмасини шараф билан бажаришга сазовор бўлади.

Адабиётлар:

1. Хужаев Н., И.Мамажонов. Янги педагогик технологиялар. Маърузалар матни. – Т., 2007.
2. Хошимова М. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: ТДИУ, 2007.
3. Шодмонова Ш., Хошимова М., Файзуллаева Н. Тарбиявий ишлар услубиёти. – Т.: Фан ва технологиялар, 2008.

ARPA O`SIMLIGINING XALQ XO`JALIGIDAGI AHAMIYATI

Maftuna Abdimo`minova Alisher qizi

Termiz Davlat Universiteti talabasi

Mail: abdumuminovam@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6338743>

Annotatsiya: Arpa –poaceae oilasiga mansub, bir yillik o'tsimon o'simlik. Arpa qadimdan bug'doy bilan birgalikda yerda o'stirilgan o'simlik, uning donlari 10 ming yil oldin ham bo'lgan. U hamma yerlarda sovuq mintaqalardan, cho'l, yarim sahro, tog'li rayonlarda masalan Tibet, Pomir, Kavkazda o'stiriladi. Tarkibida antibiotiklar, vitaminlar, oqsillar, mikroelementlar, mineral tuzlar, fermentlar, aminokislotalar mavjud. Bulardan ahamiyatlisi antibiotiklar va vitaminlarning ko'pchiligi uchraydi.

Kalit so'zlar: arpa, hordeum, bug'doy, ildiz, boshqoq, kenja tur, poya, poaceae, oqsil, ekin, namlik, aminokislotalar

Kirish: Bahori arpa - muhim oziq - ovqat, yem - xashak va texnikaviy ekin. Uning donidan arpa yormasi, perlovka, un tayyorlanadi. Arpa unini 20-25% bug'doy yoki javdar uniga qo'shib non tayyorlashda ishlatish mumkin. Donida o'rtacha 12% oqsil, 5,5% kleykovina, 64,6% azotsiz ekstraktlanadigan moddalar, 2,1% yog', 13% suv, 2,8% kul bor. Bahori arpa cho'chqalar, otlar uchun yaxshi konsentrat yem. Uning 1kg donida 1,2 kg oziqa birligi bor. Bu ekin pivo va spirt sanoatining asosiy xomashyosi. Pivo tayyorlash uchun, ayniqsa, ikki qatorli, to'la, yirik donli, po'stligi kam (8-10%), unib chiqish energiyasi yuqori (95%). Arpa eng qadimiy ekin. Arxeologik topilmalarning ko'rsatishicha, arpa bug'doy bilan bir qatorda tosh davridan beri ekilib kelinmoqda. Misrda 5 ming yil muqaddam arpa yetishtirilgan. Hozirgi O'zbekiston hududida arpa 4-5 ming yil muqaddam sug'oriladigan dehqonchilikda yetishtirilgan.

Bahori arpa-dunyo dehqonchiligida 55,6 mln gektar maydonni egallaydi, hosildorligi 38 s/ga, yalpi hosil 153,5 mln tonnani tashkil etgan. O'zbekistonda bahori arpa beda bilan qoplama ekin va toza holda ekiladi. U sug'oriladigan yerlarda doni va ko'k massasi uchun ham yetishtiriladi.

1-rasm. Arpa boshqoq turlarining umumiy ko'rinishi.

O'zbekistonda bahori arpa lalmikor va sug'oriladigan yerlarda 20ming ga maydonga ekiladi. O'zbekistonda lalmikorlikda bahori arpa 4-7 s/ga, suvlikda 35-40 s/ga hosil beradi. Ilg'or xo'jaliklarda, suvlikda arpa hosili 65-70 s/ga yetadi.

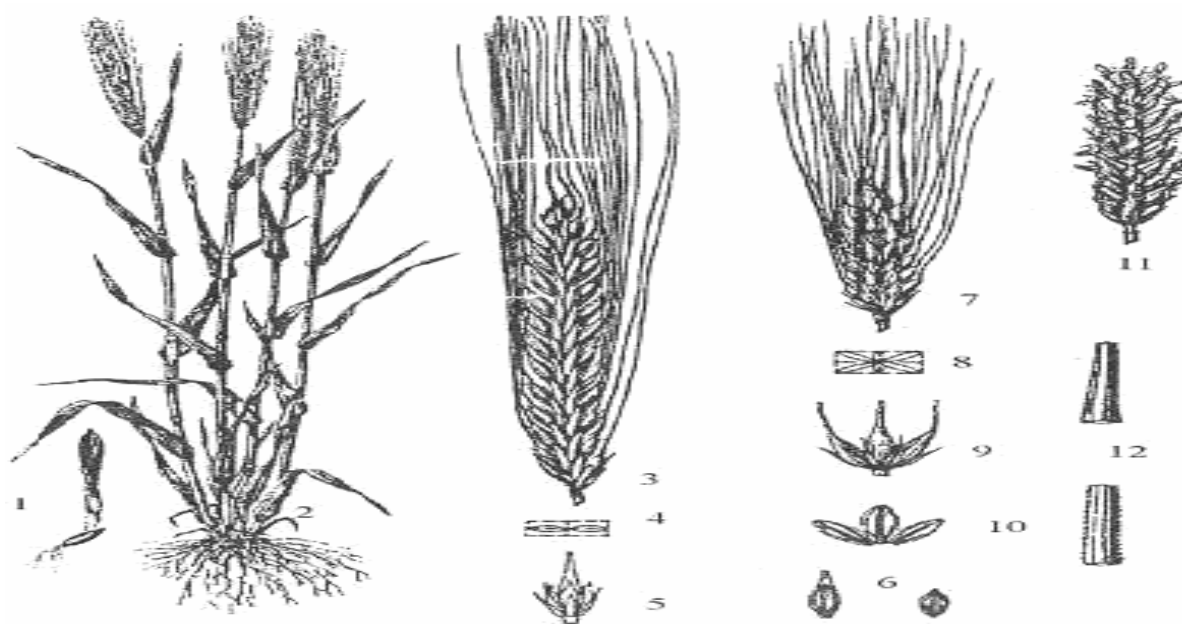
Botanik ta'rif. *Hordeum* L. avlodiga kiruvchi *H. sativum* madaniy arpa uchta kenja turdagi madaniy arpalarni o'z ichiga oladi (*H. vulgare*, *H. distichon*, *H. intermedium* L.). Arpaning juda ko'p bir yillik, ko'p yillik yovvoyi turlari ham *Hordeum* L. avlodiga mansub (1-rasm). Boshqoq bo'g'inidagi meva hosil qiladigan boshqoqchalari soniga qarab arpa quyidagi kenja turlarga bo'linadi:

1. *H. vulgare* L. - ko'p qatorli yoki oddiy arpa. Boshqoqning har bir bo'g'inida uchtdan meva hosil qiluvchi boshqoqchalar joylashgan va ularning hammasi rivojlanib don hosil qiladi. Boshqoqning zichligi bo'yicha ko'p qatorli arpa ikkita guruhga bo'linadi. Birinchisi - to'g'ri olti qatorli (olti qirrali) boshog'i zich, yo'g'on, nisbatan kalta va ko'ndalang kesimi to'g'ri olti qirra hosil qiladi. Ikkinchisi noto'g'ri olti qatorli, to'rt qirrali guruhidagi arpalar boshog'i zichligi kam, don qatorlari to'g'ri joylashgan, yon boshqoqchalari bir-biriga kirib boradi, o'rtadagi boshqoqcha yonidagilarga nisbatan yaxshiroq rivojlangan, boshqoqlari yuza tomoni keng va ikki tor tomoni yonida joylashgan, ko'ndalang kesimi to'rt burchakni hosil qiladi.

2. *H. distichon* L. - ikki qatorli arpa, unda boshqoq bo'g'inidagi uchta boshqoqchadan, faqat o'rtadagisi meva hosil qiladi, yonidagi boshqoqchalar meva hosil qilmaydi. Ikki qatorli arpalar don hosil qilmaydigan yon boshqoqchalar xususiyatiga, tuzilishiga qarab ikki guruhga bo'linadi:

a) ***nutantia*** unda don hosil qilmagan boshqoqchalarda boshqoqcha va gul qipiqlari saqlanib qoladi; b) ***dificientia***, don hosil qilmaydigan boshqoqchalarida faqat boshqoqcha qipiqlari bor. Amaliyotda ikki qatorli arpaning faqat ***nutantia*** guruhi tarqalgan, ikkinchi gunihi Kavkazortida arpazorlarda uchraydi.

3. *H. intermedium* L. - oraliq arpa. Arpaning bu kenja turida boshqoq o'qining har bir bo'g'inida me'yorida rivojlangan bittadan uchtagacha don bo'ladi. O'zbekistonda faqat ko'p qatorli va ikki qatorli arpa kenja turlari tarqalgan. Ko'p qatorli arpa ikki qatorlisiga nisbatan tez pishar va qurg'oqchilikka chidamli. Har bir kenja tur tur xillariga bo'linadi va ularda quyidagi belgilar asos qilib olinadi: qiltiqliligi (qiltiqli, qiltiqsiz, qiltiq qoldig'i bor), qiltiq xususiyati (tishli yoki silliq), boshqoq rangi, don rangi (sariq yoki qora), don po'stililigi (po'stli yoki yalang'och), boshqoq zichligi bo'lsa boshqoqning 4 sm uzunligida 15-18 bo'g'incha, siyrak bo'lsa 7-14 bo'g'incha bo'ladi). O'zbekistonda arpaning 20 ga yaqin tur xillari uchraydi. Eng ko'p tarqalgan ko'p qatorli arpadan pallidium, ikki qatorlidan nutans. Bu tur xillardan boshqa qiltiqsiz yoki faqat arpalar ***trifurcatum*** (boshog'i ko'p qatorli, sariq, doni yalang'och) e'tiborga loyiq (2-rasm).

2-rasm. Arpa:

1,2 - unib chiqishi fazasi va donning to'lish davri 3,4 - ikki qatorli arpa boshog'i va ko'ndalang kesimi; 5 - boshqoq o'qining bo'g'inidagi boshqoqchalar; 6 - donlar, po'stli va yalang'och, 7, 8, 9, 10 - ko'p qatorli arpaning boshog'i, boshog'ining ko'ndalang kesimi, boshqoq o'qi bo'g'inida boshqoqchalarning joylashishi; 11 - qiltiqli o'zgargan boshqoq (furali); 12 - silliq va shishli qiltiqlar qismlari.

Biologik xususiyati. Bahori arpa turli tuproq-iqlim sharoitlariga moslashgan.

Urug'lari 1-2°C haroratda ko'kara boshlaydi. Unib chiqish uchun optimal harorat 20-22°C. Maysalari 8°C sovuqqa bardosh beradi. Gullash va pishish davrida o'simlik ozgina sovuqdan ham zararlanadi. Yuqori haroratga (40°C yuqori) juda chidamli. V.R. Zelenskiyning ko'rsatishicha, arpa barglarining og'izchalari 38-40°C da 25-30 soatdan keyin yopilish xususiyatini yo'qotadi, bahori bug'doy 10-17 soatdan keyin. Bahori arpaning issiqlikka chidamliligi uning tezpisharligi va dastlabki rivojlanish fazalarida oziqa moddalarni jadal o'zlashtirishi bilan bog'liq. O'sish davrida 1000-1500°C, tezpishar navlar uchun 1900-2000°C samarali harorat talab qilinadi.

Namlikka talabi. Transpiratsiya koeffitsienti 400 va 1s don hosil qilish uchun tuproqda 6-12 mm suv zaxirasi sarflanadi. Eng ko'p suv naychalash fazasining oxiri boshqoqlashga to'g'ri keladi. Optimal harorat va tuproq namligida tuplanish koeffitsienti 2,5-3,0 bo'ladi, namlik

kamaysa bu ko'rsatkich pasayadi. **Tuproqqa talabi.** Bahori arpa unumdor tuproqlarni xush ko'radi, qumloq va qurnli tuproqlarda yomon rivojlanadi. Uning uchun torfli tuproqlar yaroqsiz, pH 6-7 optimal hisoblanadi.

O'sish davri - navlarga bog'liq holda 60 kundan 110 kungacha. Lalmikorlikda bu ko'rsatkichlar tekislikdan tog'li mintaqagacha oshib boradi.

Navlar. Temur - pallidium tur xiliga kiradi. Bahorda va kuzda ekiladi. Hosildorligi, bahorda ekilganda sug'oriladigan yerlarda 50-60s/ga. SamQXI O'simlikshunoslik, seleksiya va unig'chilik kafedrasida yaratilgan.

Zafar duvarak. Tur xili rikotenze. Olti qirrali. Bahorda ekilganda hosildorligi 30-5 s/ga.

Gulnoz - ikki qatorli pivabop arpa, duvarak. Tur xili nutans. Bahorda ekilganda sug'oriladigan yerlarda 30-35s/ga hosil beradi.

Unumli arpa pivabop, ikki qatorli, duvarak. Lalmikorlikda 20-25s/ga don hosili beradi. Bahori arpani Vodka navi ham Davlat reyestriga kiritilgan.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, arpa o'simligining kimyoviy tarkibini o'rganish orqali uning oziq-ovqat va farmasevtika sanoatida qo'llash imkoniyatlarini yanada kengaytirish vazifasini amalga oshirishni maqsad qilingan. Dunyoning ko'plab mamlakatlari bilan bir qatorda, O'zbekistonda ham arpa o'simligining ko'plab navlari yetishtiriladi. Adabiyotlarni varaqlab ko'rib shunga amin bo'ldikki, arpa o'simligi tarkibida inson organizmi uchun zarur bo'lgan ko'plab anorganik, organik va biorganik moddalar bor ekan. Tarkibida antibiotiklar, vitaminlar, oqsillar, mikroelementlar, mineral tuzlar, fermentlar, aminokislotalar mavjud. Bulardan ahamiyatlisi antibiotiklar va vitaminlarning ko'pchiligi uchraydi. Mana shunday murakkab biologik faol moddalarga egaligi dunyoda qand diabeti kasalida, semizlikda va terining zambrug'kasalliklarida zarur maxsulot darajasiga keltirdi, uni muhim dorivor xossalriga sababchi bo'ldi. Arpa o'simligidan donidan tayyorlangan preparatlar sezilarli darajada o'rab oluvchi, semizlikni oldini olishda, siydik haydovchi va spazmolitik ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oripov. R.O, Xalilov N.X.—O'simlikshunoslik „ O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti. Toshkent-2007. 156 b.
2. Yaqubjanov O, Tursunov S. —O'simlikshunoslik, Toshkent-2008. 78 b.
3. Muhammadjonov S, Jonguzarov F —O'simlikshunoslikka oid ruscha-o'zbekcha izohli lug'at|| Toshkent—Mehnat||-1996-yil. 132 b.
4. Kursanov. L.I, Kamarnitskiy N.A., Meyer K.I., Rozdorskiy F.M., Uranov A.A. «Botanika». T., 1993 y. 86 b.
5. Вавилов Н.И. Избранные сочинения. Генетика и селекция.-М.: Колос. 1966. С. 370-538.
6. Жуковский П.М. Культурные растения и их сородичи. -Л.: Колос. 1971. С. 93-129.
7. Кобелев В.К. Пшеницы Афганистана. // Тр. по прик. бот., ген. и сел. Т.19. Вып. 1. -Л.: 1928. С. 40.

8. Колин А Картер. Современные и будущие тенденции на мировом рынке пшеницы. // Семеноводство и селекция пшеницы в Центральной Азии. ГТЦ-СИМИИТ. 2002. №3. С. 50-77.
9. Кудряшев С.Н. Пшеницы Узбекистана.-Т.: УзФАН. 1942. -80 с.
10. Курбанов Г., Умарова М. Основы продоволственных проблем. // Сел. хоз Узбекистана. №2. 2000. С. 50-52.
11. Натрова З., Смочек Я. Продуктивность колоса зерновых культур. -М.: Колос. 1983. - 45 с.
12. Mustafayev S.M. Botanika (anatomya, morfologiya, sistematika). Toshkent. "O'zbekiston", 2002 y.